

ՕՍՄԱՆՅԱՆ
ՕՐԵՆՔՆԵՐԸ
ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
СЕКТОР ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ОСМАНСКИЕ ЗАКОНЫ
В ЗАПАДНОЙ АРМЕНИИ
(СВОД ЗАКОНОВ XVI—XVII ВВ.)

Перевод, предисловие и
комментарии
А. Х. САФРАСЯНА и М. К. ЗУЛАЛЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1964

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՍԵԿՏՈՐ

9(47.925)17+9(56)

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՕՐԵՆՔՆԵՐԸ ԱՐԵՎԱՏՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

(XVI—XVII ԴԴ. ԿԱՆՈՒՆՆԱՄԵՆԵՐ)

Թարգմանությունը, առաջաբանը
և ծանոթագրությունները
Ա. Խ. ՍԱՖՐԱՍՅԱՆԻ և Մ. Կ. ԶՈՒԼԱԼՅԱՆԻ

A 7/95228

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ

1964

Արևմտյան Հայաստանի վիճակներին և այլ շրջաններին վերաբերող XVI—XVII դ.դ. օսմանյան օրենքների այս ժողովածուն որոշակի գաղափար է տալիս Թուրքիայի տիրապետության տակ ընկած Արևմտյան Հայաստանի այն ժամանակաշրջանի սոցիալ-տնտեսական զրուծյան, օսմանյան ռադմաֆեդալական պետության կատարած անարդել բռնությունների ու ճնշումների, գյուղացիության իրավական վիճակի, ինչպես և հողատիրության հետ կապված բազմաթիվ այլ հարցերի մասին:

«Նյութեր Արևելքի ժողովուրդների պատմության» մատենաշարով լույս են տեսել.

1. Ա. Սաֆրասոյան, Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, հ. I և II:

2. Հ. Նալբանդյան, Արարական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին:

Ա. Ռ. Ա. Ջ. Ա. Բ. Ա. Ն

Օսմանյան կանուննամեններից թարգմանաբար կազմված սուլն ժողովածուն արժեքավոր նյութեր է պարունակում XVI—XVII դարերի Արևմտյան Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների վերաբերյալ:

Վերջին երկու-երեք տասնամյակում թուրքական պատմագրությունը սկսել է ավելի լայն շափով ուսումնասիրել Օսմանյան կայսրության սկզբնական ժամանակաշրջանի պատմությունը: Լույս են ընծայվում բազմաթիվ արխիվային նյութեր և փաստաթղթեր:

Այս կարգի նյութերից են նաև XV—XVI դարերին վերաբերող օրինամատյաններն (kanunnâme) ու օրենքները (kanunlar): Ստամբուլի համալսարանի պրոֆ. Օ. Լ. Բարկանը հրատարակել է՝ XV ve XVI asırlarda Osmanlı Imperatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları“ («XV և XVI դարերում Օսմանյան կայսրության մեջ գյուղատնտեսության իրավական և ֆինանսական հիմունքները») երեք հատորանոց աշխատությունը, որի առաջին հատորը՝ Kanunlar (կանուններ) տպագրվել է Ստամբուլում 1945 թվականին: Այդ նյութերի հիման վրա և կազմվել է սույն ժողովածուն:

Կազմողների նպատակը չի եղել թարգմանաբար բերված օրինամատյանների (կանուննամենների) բազմակողմանի ուսումնասիրությունը: Սակայն օրենքներից օգտվողներին օժանդակելու և դրանք ընթերցող լայն շրջաններին ավելի մատչելի դարձնելու նպատակով, անհրաժեշտ է համարվել առաջաբանի սահմաններում տալ օսմանյան կանուննամենների ծագման և զարգացման համառոտակի պատմությունը և դրանց հետ կապված մի շարք հարցերի լուսաբանությունը:

Օրենքների ուսումնասիրության մեջ կարևոր տեղ ունեն դափքաբաները: Դափթարներ էին կոչվում Օսմանյան կայսրության, ինչպես և նրանից առաջ Սելջուկյան տիրակալության տակ գտնվող

երկրներում, Անատոլիայի բեյությունների և արևելյան բազմաթիվ տերությունների մեջ հայտնի դրանցման մատյանները, որոնք կառավարության հրամանով և միջոցներով պարբերաբար արձանագրվում էին հատուկ հաշվառման (tahrir) միջոցով:

Իհարկե, այդ դարաշրջանի հասկացողության և պայմանների համաձայն, ընդհանուր հաշվառումը տեղի էր ունենում և կատարվում ըստ վիլայեթների (կամ էյալեթների) և լիվանների (սանջակների):

Դաֆթարների բովանդակության և կարեւորության մասին ժամանակակից թուրք պատմաբան Ի. Հ. Ուզունչարշլին գրում է. «Օսմանյան կայսրության հողերի դրանցման դաֆթարների (tahrir defterleri) թիվը ներկայումս հազարից ավելի է: Գրանցման դաֆթարները ցույց են տալիս Թուրքիայի բոլոր գյուղերի և գավառների հարկ վճարող (mükellef) բնակչության թիվը, զինվորների քանակը, տարեկան եկամտի և բերքի քանակը, բոլոր արհեստներն ու ծառայությունները»*:

Կանունամեների արժեքը շատ ավելի է մեծանում, երբ նրկատի ենք ունենում, որ XVI դարի առաջին կեսին Թուրքիայում դեռևս չկար որոշակի կազմված, ձևակերպված և ընդունված օրենքների կոդեքս՝ ընդհանուր պետական օրենսդրություն:

Օ. Լ. Բարկանը, իր հերթին, խոսելով դաֆթարների և առհասարակ Ստամբուլի արխիվային նյութերի նշանակության մասին, իրավամբ նշում է, որ թուրքական պատմական գրականության մեջ հազվագյուտ են Օսմանյան կայսրության XV—XVI դարերի սոցիալատնտեսական կյանքի պատմությանը վերաբերող նյութերը: Օսմանյան կայսրության ներքին կյանքի ուսումնասիրության համար «ամենալավագույն աղբյուրները, անտարակույս,—գրում է Օ. Բարկանը,—գտնվում են թուրքական արխիվներում, և որ դրանց օգտագործմամբ հնարավոր է մի կողմից վերականգնել ճշգրիտ վիճակագրական տվյալներ գյուղատնտեսության աշխատողների տարբեր դասակարգերի և քոչվոր գյուղացիների ու քաղաքային բնակչության մասին, իսկ մյուս կողմից, մուսուլման ու քրիստոնյա աշխատավորների մասին, և այդպիսով ճշգրիտ պատկերացում ունենալ

* Sht., I. H. Uzunçarşılı, „XV ve XVI inci asırlarda Anadolu beyliklerinde toprak ve halk idaresi“. İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1942, s. 499—500.

Օսմանյան կայսրության բոլոր երկրամասերի հողային սեփականության ձևերի վերաբերյալ»*:

Նման դաֆթարներից մեկը 1947 թվականին Թիֆլիսում հրատարակել է Ս. Ս. Զիկիրան՝ «Գյուրջիստանի վիլայեթի մանրամասն դաֆթարը**» վերնագրով: Այդ աշխատության շնորհիվ կարելի է որոշակի գաղափար կազմել այս տիպի դաֆթարների կազմության և բովանդակության մասին: Կատարված հաշվառման հետևանքով, դաֆթարում մանրամասն կերպով արձանագրված են վիլայեթի սահմաններում եղած վարչական միավորները՝ լիվա (սանջակ), կազա և նահիյեներ (փոքր վարչական միավորներ): Դաֆթարում արձանագրված են նահիյեների կազմում եղած գյուղերը, գյուղերի բոլոր ծխերը (اُخلاق — տուն): Ծխերը արձանագրված են ընտանիքի ավագի անունով ու հայրանունով***, օրինակ, Ախլցխայի Ռաբթ գյուղում՝

Իսա Ներսես քեշիշի որդին
Մուրադբաշխ Օրսլեի որդին
Զուլե նրա որդին
Ռուստեմ Զանիգյարի (?) որդին
Անդրանիկ նրա որդին և այլն:

Հետո մանրամասն կերպով հիշվում են յուրաքանչյուր գյուղի վճարելիք բոլոր տեսակի հարկերը՝ գլխահարկը, հացահատիկների, անասունների, ամուսնության, ջրաղացի և այլն, ըստ որում, գլխահարկը (իսպենջ), նշանակվում է ըստ շնչի՝ 25 ակչեի հաշվով: Մընացած հարկերն էլ նույն ձևով են նշանակվում: Դարձյալ իբրև օրինակ, նշենք Ախլցխայի հարկերի ցուցակը, գրված շնչերի թվարկումից հետո (ակչեներով),

* O. L ü t f ü, „Problèmes fonciers dans l'Empire Ottoman au temps de sa fondation“, Annales d'histoires sociales, Paris, 1939, t. I, № 3, p. 233—234.

** „Пространный реестр Гюрджистанского вилайета“, Турецкий текст, издал, перевел, исследованием и комментарием снабдил С. С. Джикия, кн. 1, текст, Тбилиси, 1947 г.

Այս դաֆթարը (دفتر مفصل ولایت گورجستان) վերաբերում է Թուրքիայից գրավված և Գյուրջիստանի վիլայեթ» անունով կազմված հողամասերում հիջրեթի 1003 թվականին (1595) տեղի ունեցած հաշվառմանը: Գյուրջիստանի վիլայեթի մեջ մտել են Ախալցխայի, Ուրթվիսի, Ախալքալի, Զղբրի, Փոսխովի և Բեդրեի լիվաները (սանջակ) Ախալցխա կենտրոնով: Դաֆթարը հրատարակված է նաև վրացերեն թարգմանությամբ:

*** Թուրքիայում մինչև քեմալական ռեֆորմներն ազգանունն չէր գործածվում:

Իսպենջ	175 շունչ	գումարը	4350
Յորեն	800 քիլո	արժեքը	9600
Գարի	700 քիլո	արժեքը	7000
Հաճար	250 քիլո	արժեքը	2000
Կորեկ	100 քիլո	արժեքը	1000
Սիսեռ	5 քիլո	արժեքը	150
Ոսպ	4 քիլո	արժեքը	100
Բակլա	4 քիլո	արժեքը	60
Շիրե	300 մեն	արժեքը	2400
Խոտի հարկը			550
Պտղի հարկը			500
Թափուրի և դեշտբանի հարկը			550
Բանջարանոցի հարկը			550
Խոզի հարկը			300
Փեթակի հարկը			440
Բադիճևա և ամուսնության հարկը			355
Յալաղի հարկը			135

Գումարը 37.000 ակչե*

Իհարկե վերոհիշյալ տվյալները վերաբերում են վիլայեթի միայն մեկ գյուղին. ուրիշ գյուղերի հարկերի ցուցակը փոփոխվում է, ավելանում են այլ հարկեր, փոփոխվում են նաև քանակն ու արժեքը:

Մի շարք գյուղերի հարկերի ցուցակից հետո, որպես լրացուցիչ ծանոթագրություն հիշվում են տվյալ գյուղի վակֆերը, հողերը, այգիները, ջրաղացները, հանրային օգտագործման արոտավայրերը և այլն:

«Գյուրջիստանի վիլայեթի մանրամասն դաֆթարը», ինչպես ասացինք, որոշ պատկերացում է տալիս առհասարակ թուրքական դաֆթարների մասին: Պարզվում է, որ շատ քիչ տարբերությամբ, նման դաֆթարներ ունեցել են նաև Օսմանյան ընդարձակ կայսրության բազմաթիվ վարչական միավորները՝ վիլայեթներն ու լիվանները:

Վերջերս հունգարացի արևելագետ Լ. Ֆեկետեի հրատարակությանը լույս տեսավ Բուդապեշտի (Հունգարիա) վիլայեթի ընդար-

* Հարկերի մասին անհրաժեշտ տեղեկություն տալիս ենք Կանունամեների ծանոթագրություններում:

ձակ դաֆթարը՝ բնագրով և գերմաներեն թարգմանությամբ*։ Հուն-
գարացի գիտնականի «Թուրքական հարկերի գրանցումը» վերնա-
գրով 1943 թվականին Բուդապեշտում տպագրված աշխատության
առաջաքանի թուրքերեն թարգմանությունը տպագրված է Türk Ta-
rih Kurumu-ի օրգան՝ Belleten-ում։ Լ. Ֆեկետեի վերոհիշյալ աշխա-
տության մասին պրոֆ. Թ. Հուլասի Կումը գրում է՝ «Մեր կարծիքով
Օսմանյան կայսրության իսկական պատմությունը կարող է լրիվ
ամբողջությամբ երևան գալ միայն «հարկերի գրանցումները» հրա-
տարակության միջոցով պատմաբաններին մատչելի լինելուց հետո։
Տարակույս չկա, որ վերոհիշյալ հարկերի գրանցման լույսի տակ
Անագոլուի օսմանյան դարաշրջանի պատմությունը և կամ Հուն-
գարիայի թուրքական շրջանի պատմությունը բոլորովին տարբեր
գույնով պիտի տեսնենք։ Այս տեսակետից, առանց չափազանցու-
թյան, կարող ենք ասել, որ օրինակ, Հունգարիայի հետ առնչություն
ունեցող նյութերը, եթե պրոֆ. Լ. Ֆեկետեի նախագծով մշակվեն,
ապա հնարավոր է անհրաժեշտ կլինի Հունգարիայի XVI և XVII դա-
րերի պատմությունը վերստին գրել։ Բնական է, որ Հունգարիայի
թուրքական շրջանի պատմության մասին մեր այս տեսակետը
վերաբերում է նաև Անագոլուին, Բալկաններին և առհասարակ
Օսմանյան կայսրության բոլոր մասերին»**։

Դաֆթարների ավելի մանրամասն ուսումնասիրությունը անմի-
ջականորեն չի առնչվում ներկա աշխատությանը, ուստի բավկա-
նանում ենք վերը բերված տեղեկություններով։

Ինչպես երևում է «Գյուրջիստանի վիլայեթի մանրամասն դաֆ-
թարից» և առհասարակ համանման նյութերով հետաքրքրվող թուրք
պատմաբանների ուսումնասիրություններից, բոլոր դաֆթարների
սկզբում տրված են տվյալ վարչական միավորի (վիլայեթի, լիվայի,
երբեմն ավելի լայն սահմանով) համար կազմված կանոննամե-
ները։ Դա, ինչպես պարզվում է, ընդունված կարգ և սովորություն է
եղել։ Այսպես, «Գյուրջիստանի վիլայեթի մանրամասն դաֆթարի»
սկզբում տրված է՝ «Գյուրջիստանի վիլայեթի կանոննամեն»
:(قانون نامه ولایت گورجستان)

Պրոֆեսոր Օ. Լ. Բարկանի վերոհիշյալ աշխատության մեջ հա-
վաքված 200-ից ավելի կանոննամեները և կանոնները նմանապես
մեծ մասամբ վերցված են տվյալ վիլայեթին կամ լիվային պատկա-

* L. Fekete, „Die Siyaqet-Schrift in der Türkischen Finanz-ver-
waltung. Beitrag zur Türkischen Paläographie mit 104 tafei, in zwei bän-
den, Budapest, 1955.

** Belleten, Sayı 42, Ankara, Nisan 1947, s. 299.

նող դաֆթարից, թեև հիշատակվում են նաև դաֆթարի մեջ չմտած օրենքները:

Պրոֆեսոր Օ. Լ. Բարկանի «Kanunlar» գրքում հավաքված օրենքները, շնչին բացառությամբ, վերաբերում են XVI դարի առաջին կեսին: Ներկա ժողովածուի մեջ զետեղված օրենքներն ևս նույն ժամանակաշրջանին են պատկանում: Այսպես, Գյուրջիստանի վիլայեթի կանունամեի վերջում ասված է. «Գրվեց ջերմազիէլ-էվլել ամսի սկզբին 1003 թվականին (1595)», էրզրումի վիլայեթի կանունամեի ունի հիջրեթի 947 թվականը (1540), Երզնկայինը՝ 922 թվականը (1516), Դիարբեքիրինը՝ 947 (1540) և այլն:

Սակայն եթե այս թվականները համարենք նրանց հաստատման տարեթվերը, դարձյալ անորոշ են մնում՝ նախ, տվյալ օրենքը որքա՞ն ժամանակ առաջ է գոյություն ունեցել, երկրորդ, ե՞րբ և ի՞նչպիսի փոփոխությունների է՝ ենթարկվել, երրորդ՝ որքա՞ն ժամանակ է գործադրության մեջ մնացել: Իբրև օրինակ, եթե համեմատենք մեր ձեռքի տակ եղած «Գյուրջիստանի վիլայեթի կանունամեի» երկու տարբերակները, մեկը «Kanunlar»-ում, Օ. Լ. Բարկանի տպագրածը, մյուսը՝ Թբիլիսիի թանգարանում պահված օրինակը, կտեսնենք, որ դրանց տարեթվերը իրար չեն համապատասխանում (1570 և 1595 թթ.) և բովանդակության մեջ կան որոշ տարբերություններ. երկրորդի մեջ եղած որոշ հոգվածներ բացակայում են առաջինում:

Պրոֆ. Օ. Լ. Բարկանի ուսումնասիրություններից ևս պարզվում է, որ կանունամեները և կանոնները, որոնք պահվում են Թուրքիայի պետական արխիվներում և գրադարաններում, ինչպես նաև մասնավոր գրադարաններում, ունեն իրենց տարբերակները, անգամ երբեմն առանց տարեթվի: Վերջինների վավերականությունը հեղինակը կասկածի տակ է առնում:

«Հին օսմանյան կանունամեները, — գրում է Օ. Լ. Բարկանը, — օրենքի տեխնիկայի և կազմության առանձնահատկությունների տեսակետից երևան են եկել ոչ թե որոշակի և ընդհանուր մի շարք վճիռների (hüküm) սիստեմատիկ դասավորման ձևով, այլ ավելի շուտ կազմվել են որոշ ժամանակի և տեղի պայմաններում, կոնկրետ առիթների կապակցությամբ գրված հրամաններից և ֆերմաններից (հրովարտակներից): Այդ օրենքները օսմանյան երկրների՝ հատուկ, միատեսակ, ընդհանուր կանոններ չեն, այլ յուրաքանչյուր վայրի, սովորությունների համաձայն հավաքված մասնավոր օրենքներ են»*:

* O. L. Barkan, Kanunlar, s. LIX—LX.

Այս օրենքներից պարզվում է, որ կազմողները ստիպված են ձգել հաշվի առնել թուրքական նվաճումից և գրավումից առաջ տվյալ երկրների սոցիալ-տնտեսական, ներքին քաղաքական կարգերը, տեղում գոյություն ունեցող օրենքները, սովորույթյուններն ու ավանդույթյունները: «Ամենալավ հարկը,— ասված է մի կանոննամեում,— այն հարկն է, որ ժողովուրդը վաղուց ի վեր սովորել է տալ» («En iyi vergi halkın ötedenberi vermeğe alışmış oldugu vergidir»):

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում կանգ առնել մի բանի կոնկրետ փաստերի վրա, որոնք վերաբերում են Արևմտյան Հայաստանի վիլայեթների օրենքներին:

Կանոննամենքում և կանոններից շատերում կան այսպիսի նշումներ՝ «ըստ գոյություն ունեցող սովորույթյունների», «ըստ տեղական սովորույթյան» և այլն: Էրզրումի վիլայեթի կանոննամեի 54-րդ հոդվածում նշված է՝ «Ըստ արևելյան սովորույթյան հին դաֆթարում նեոքար արձանագրվածի որդին նոր դաֆթարում նեոքարի որդի կարձանագրվի»:

Օսմանյան կանոննամենքի վրա որոշակի ազդեցություն են գործել օսմանյան տիրակալությունից առաջ տվյալ տերիտորիայի վրա իշխող պետությունների օրենքներն ու սովորույթյունները: Արևմտյան Հայաստանի կազմի մեջ մտնող վիլայեթներին վերաբերող կանոննամենքի վրա նկատվում է Ակ-Կոյունլու թուրքմենների պետության, մասնավորապես նրանց Ուզուն-Հասան փաղիշահի (1453—1477) և այլոց օրենքների ազդեցությունը:

Դա բացատրվում է ոչ թե նրանով, որ օսմանյան թուրքերը որևէ երկրի գրավումից հետո, ելնելով տեղացի ժողովրդի շահերից և «հարգելով» նրան, պահպանում էին տեղական օրենքները, սովորույթյուններն ու ավանդույթյունները, այլ այն բանով, որ XV—XVI դարերում թուրքական պետականությունն ի վիճակի չէր ընդհանուր օրենսդրություն մշակելու:

Արևմտյան Հայաստանում և այլ հայաբնակ շրջաններում առանձնապես կիրառության մեջ են եղել վերոհիշյալ Հասան փաղիշահի օրենքները: Էրզրումի վիլայեթի կանոննամեի առաջին հոդվածում, Երզնկայի կանոնի առաջին և տասներեքերորդ հոդվածներում, Կամախի կանոնի առաջին հոդվածում, Բաբերդի, Էրզանիի և այլ օրենքներում պարզ կերպով գրված է՝ «Ըստ Հասան փաղիշահի կանոնի»* («Ber muceb-i kanun-i Hasan padişah») և այլն:

* Հասան փաղիշահը կամ ինչպես նրան կոչում են Ակ-Կոյունլու Ուզուն-Հասանը, որը 1453 թվականին միայն Դիարբեքի բեյ էր համարվում, իր իշխա-

Ակնհայտ է, որ Արևմտյան Հայաստանի մի շարք երկրամասերում XV—XVI դարերում, երբ օսմանյան թուրքերի օրենքները դեռևս որոշակի ու հաստատ բնույթ չունեին, օսմանցիները «երկար ժամանակ էական փոփոխության չեն ենթարկել» Հասան փաղիշահի օրենքները*:

Ինչպես երևում է Արևմտյան Հայաստանի վիլայեթներին վերաբերող թուրքական օրենքներից, դրանց հեղինակները Հասան փաղիշահի օրենքների ուժն ու ազդեցությունը նսեմացնելու և օսմանյան պետության դիրքերն ամրապնդելու նպատակով, մի շարք կանոննամենքերում նշումներ են կատարել, թե իբր տվյալ շրջանի բնակիչները դիմել են օսմանյան սուլթանին և խնդրել իրենց վիլայեթներում նույնպես մտցնել ու գործադրել Ռումի (օսմանյան) օրենքները: Այսպես, օրինակ՝ Էրզրումի վիլայեթի օրենքի առաջին հոդվածում ասված է. «Ռայաթները, առևտրականները և օսմանյան երկրի մյուս բնակիչները չկարողացան տոկալ Հասան փաղիշահի կանոնի համաձայն կիրառվող օրենքներին և դիմելով բարձր արքայական գահին, խնդրեցին, որ Ռումի օրենքը [գործադրվի], նաև նրանց նկատմամբ**»:

Արևմտյան Հայաստանի վիլայեթների կանոննամենքերում նշումներ կան նաև «Բրդական սովորությունների», «Բրդական օրենքների», «Աշիրեքական կարգերի» մասին: Բիթլիսի վիլայեթի օրենքի առաջին հոդվածում ասված է. «Հիշյալ վիլայեթում մինչև այժմ հարկերը գանձվում են քրդերի սովորության համաձայն***», և այնուհետև թվարկվում են այդ հարկերը: Դիարբեքի Վիլայեթի օրենքի 24, 25 և 26-րդ հոդվածներում հատուկ նշումներ կան քրդական աշիրեթների մասին:

1515 և 1516 թվականներին նվաճելով Արևմտյան Հայաստանն ու Քուրդիստանը, օսմանյան ռադմա-ֆեոդալական պետությունը ոչինչ չփոխեց քրդական նահապետական-ֆեոդալական նախկին վարչական սիստեմի մեջ, իսկ այդ սիստեմի էությունն այն էր, որ քուրդ ցեղապետները լուրջ ձեռնարկներ էին անում օսմանյան պետության գերագույն իշխանությունը, իսկ իրականում երկրի ան-

նության 30 տարիներում ստեղծեց մի մեծ կայսրություն, որի մեջ մտնում էին Անատոլիայի արևելյան վիլայեթները, Հայաստանը, արաբական և իրանյան իրաքը և խորասանը:

* O. L. Barkan, „Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıflarının hukukî statüsü“, Ülkü, 1937, s. 39—40.

** O. L. Barkan, Kanunlar, s. 63.

*** Նույն տեղում, էջ 192:

կախ տերն ու տնօրենն էին: Ակներև է, որ հայ ժողովրդի այն հատվածը, որ բնակվում էր Արևմտյան Հայաստանի քուրդ ֆեոդալներին պաականող վայրերում, ընկնում էր կրկնակի լծի տակ: Այդ իսկ տեսակետից զիտական մեծ արժեք ունեն այդ լուծն արտացոլող կանոննամենների հոդվածները:

* * *

Պաֆլաղները և նրանց կանոննամենները կարևոր նշանակություն ունեն նաև գյուղացու (ռայայի)* և ֆեոդալի փոխհարաբերության, հողային սեփականության ձևերի բնորոշման հարցերի ուսումնասիրության տեսակետից:

Մինչև այժմ այն կարծիքն է տիրել, թե Արևելքում ճորտատիրություն առհասարակ գոյություն չի ունեցել, մինչդեռ սույն կանոննամենները հակառակն են ապացուցում:

Իսլամական շարիաթը լուրջ ձևականորեն էր ապահովում գյուղացու անձնական ազատությունները, իսկ ֆեոդալական հարաբերությունները Թուրքիայում միշտ չէ, որ հիմնվել են շարիաթի սկզբունքների վրա: Այդ հարաբերությունները ամրապնդվել են սուլթանի ու սուլթանական կառավարության հրատարակած օրենքներով, որոնք հաճախ, պրակտիկայում չեն համապատասխանել շարիաթի սկզբունքներին, այլ ելակետ են ունեցել ռազմա-ֆեոդալական պետության շահերը:

Կանոննամեններում հաճախակի ենք հանդիպում հատուկ հոդվածների, որոնք գյուղացուն արգելում են փոխադրվել մի վայրից մի այլ վայր: Հակառակ դեպքում կանոննամեն իրավունք է վերապահում ֆեոդալին փնտրել գյուղացուն և, եթե նրա փախուստի ժամկետից չի անցել տասը տարի, բռնել նրան ու պահանջել պատճառված վնասի հատուցումը: Այսպես՝ էրզրումի կանոննամենի 13-րդ

* Կանոննամեններում օգտագործված «ռայա» (կամ ռայաթ) տերմինը հավասարաչափ վերաբերում էր ինչպես ոչ-մուսուլման, այնպես էլ մուսուլման ազգաբնակչությանը: Հիշյալ փաստաթղթերում ամբողջ հոդագործ դյուղացիության նկատմամբ օգտագործված «ռայա» (raya) կամ հոգնակի «ռեայա» (reāya) տերմինը հանդիպում է նաև այսպիսի կապակցություններում՝ «անհավատ ռայաներ» (reāya keferesi կամ reāya-i-kefere), թուրք ռայաներ (reāya-i-ettrak), մուսուլման ռայաներ (reāya-i-muslimin), զիմմի ռայաներ (reāya-i-zimmi) (տես, O. L. Barkan, Kanunlar, s. 35, 102, 200, 251, 353 և այլն):

հողվածում ասված է՝ «Եվ ռայաթը իր ձեռքում հող ունենալով հանդերձ, եթե փախչի, սիփահին օրենքով իրավունք ունի նրան իր տեղը վերադարձնել: Սակայն տասը տարուց ավելի մի տեղում բնակվողին ետ բերելն արգելվում է»: Կանոննամեներում հաճախակի հանդիպում ենք այսպիսի տերմինների՝ «sahib-i raiyet» («ռայաթի տերը»), «sahib-i arz» («հողի տեր») և այլն: Պակաս չեն նաև «resm-i çift bozan» (չիֆթը քայքայողի հարկ), «kulluk resmi» («ծառայության հարկ») և նման տերմինները:

«Չիֆթը քայքայողի հարկը» գանձվում էր այն բոլոր դեպքերում, երբ գյուղացին թողնում էր մշակելի հողակտորը և հեռանում:

Մեր նպատակից դուրս է մանրամասն կանգ առնել գյուղացուն հողին ամրացնելու, ֆեոդալից նրա ունեցած կախման վիճակի բոլոր ձևերի հետ առնչվող հարցերի վրա: Կանոննամենների տվյալները թելադրում են հանգելու այն եզրակացության, որ Օսմանյան կայսրության մեջ աշխատավոր գյուղացին XVI դարում հիմնականում ամրացված էր հողին և ֆեոդալից կախման վիճակի մեջ էր գտնվում: Անհրաժեշտ է միաժամանակ նշել, որ ֆեոդալը Օսմանյան կայսրության մեջ ի տարբերություն Արևմտյան Եվրոպայի ֆեոդալի, գյուղացու անձի նկատմամբ չուներ իրավական իշխանություն, որովհետև նա «հողի տերը» («sahib-i arz») չէր, այլ հողը գտնվում էր նրա ժամանակավոր օգտագործման ներքո:

Դաֆթարների բովանդակության և բնույթի մասին խոսելիս վերը նշվեց, որ դրանք հաճախ ենթարկվել են փոփոխությունների: Նոր պատերազմների ու նոր նվաճումների և հետևաբար վարչական միավորների փոփոխությունների կապակցությամբ տեղի են ունենում նոր հաշվառումներ (tahrir): Այդ հաշվառումները իրենց հետ բերում են և նոր փոփոխություններ, որոնց հետևանքով ստեղծվել են հին ու նոր դաֆթարներ (defter-i atik ve defter-i-cedit): Սրանց մասին հաճախ հիշատակություններ կան կանոննամեններում: Դաֆթարների փոփոխության հետ միաժամանակ փոփոխվել են նաև կանոննամենները: Անկախ դրանից, կանոննամենները փոփոխությունների են ենթարկվել զլխավորապես հարկային սիստեմի փոփոխության և նոր ֆերմանների ու որոշումների հրատարակման կապակցությամբ: Ահա հենց այս և նման պատճառներով գրեթե բոլոր կանոննամեններում պատահում ենք այսպիսի նշումների, «Փաղիշահական հրամանով նոր դաֆթարում արձանագրվեց» (իհարեհ, ի փոփոխումն նախկինի):

XV—XVI դարերում Օսմանյան կայսրության կանոննամենների, մասնավորապես անմիջականորեն մեզ հետաքրքրող Արևմտյան Հա-

յաստանի շրջաններին վերաբերող օրենքների բնորոշ և ուշադրութ-
յան արժանի հատկանիշներից է նաև այն, որ համարյա բոլոր
օրենքներում նշվում են հարկային սիստեմի և հարկահանության
ձևերի գրեթե համատարած և մշտական աղավաղումների և դրանց
հետ կապված ապօրինությունների և բռնությունների անարգել-
տարածման մասին:

Իսլամական շարիաթի և թուրքական իրավաբանական տերմի-
նոլոգիայում բիդ'աթ* անունով հայտնի ապօրինության բազ-
մաթիվ ու բազմատեսակ օրինակներ կան գրեթե բոլոր կանոնա-
մեններում, որոնք հիշատակվում են մանրամասնորեն և փաղիշահա-
կան հատուկ հրովարտակներով (ֆերման) հայտարարվում «վերաց-
ված»: Այդ բիդ'աթների վերացման մասին եղած կարգադրություն-
ները մի շարք կանոնադրումներում կարևոր տեղ են բռնում: Բերենք
վերոհիշյալ ապօրինությունների և դրանց վերացման փորձերի մա-
սին մի քանի օրինակներ:

Էրզրոմի վիլայեթի կանոնադրման 25-րդ հոդվածում նշվում է,
որ դաֆթարում արձանագրված հարկերից բացի ռայաթներից գանձ-
վել են նաև «ըրգադիյե» (irgadiye) պարհակի հարկ, կալի հարկ,
հարդի համար տասանորդ, որոնք ապօրինի լինելու համար վերաց-
վում են: Նույն կանոնադրման 40-րդ հոդվածում նշվում է, որ հաշ-
վառուները (muhtesib) դաֆթարում գյուղի վրա արձանագրված տա-
րեկան եկամտի ամեն մեկ հազար ակչեից մեկ ակչե, ամեն մեկ
ջրաղացից՝ երկու ակչե, ամեն մեկ ձիթհանից՝ 20 ակչե «իհտի-
սաբիյե» (ihtisabiye = հաշվառման վարձք) են գանձել, որը նույնպես
վերացվում է:

Դիարբեքիրի վիլայեթի օրենքի 21-րդ հոդվածում ասված է, որ
վիլայեթի քաղաքներում և գյուղաքաղաքներում հաշվառում անց-
կացնելիս բազմաթիվ ապօրինություններ են կատարվել և ապա
թվարկվում են դրանք. ինչպես նաև նշված է, որ այդ ապօրինու-
թյունները վերացվում են: Նման նշումներ կան նաև Բոզորքի և այլ
օրենքներում:

Ապօրինությունների վերացման մասին տրված ֆերմանները,
անտարակույս, ունեն սոսկ ձևական նշանակություն: Մի քանի կա-
նոնադրումներում այդ ձևականությունը պարզ երևում է. օրինակ՝ էր-
զանիի լիվայի օրենքների դաֆթարի 21-րդ հոդվածում հիշատակ-

* Բիդ'աթ (bid'at) բառացի՝ նորաձևություն, նորամուծություն, այսինքն՝
շարիաթին չհամապատասխանող և նրան հակասող:

վում է տարածված ըրգադիյեի (պարհակային աշխատանք) ապօրինութիւնը: Հոգւածի վերջում ավելացվում է՝ «դարձյալ նույն կերպով որոշվեց»: Կեսարիայի լիվայի կանոնի առաջին հոգւածում նըշվում է երկու տասնորդ առնելու ապօրինութիւնը. հետո ավելացվում է՝ «համաձայն հին դաֆթարի նորից այդպես արձանագրվեց»:

* * *

Ներկա ժողովածուն ընդգրկում է 23 կանոն: Պրոֆ. Օ. Լ. Բարկանը Օսմանյան կայսրութեան տարբեր մասերի և վարչական միավորների կանոնները տալիս է առանց որևէ սիստեմի (աշխարհագրական, վարչական և այլն): Մեր թարգմանած կանոնները տալիս ենք, ըստ հնարավորութեան, աշխարհագրական կարգով, նախ Արևմտյան Հայաստանի սահմանների մեջ մտնող վիլայեթների և սանջակների (լիվայ) կանոնները, իսկ այնուհետև Թուրքիայի տիրապետութեան տակ գտնվող մի քանի այլ հայաբնակ վիլայեթներին ու սանջակներին:

Ժողովածուի մեջ ղետեղված կանոնները վերաբերում են էրզրումի, Երզնկայի, Կամախի, Բաբերթի, Բիթլիսի, Ռումի (Սվազի), Կարամանի, Բիհսնիի և Դիարբեքիի վիլայեթներին, Ամիգի, Էրզանիի, Խարբերդի, Չմշկածաղի, Արաբկիրի, Դիվրիկի, Կեսարիայի, Մալաթիայի լիվաներին: Վերջում տալիս ենք նաև Տրապիզոնի վիլայեթի կանոննամեն և Սիսի լիվայի կանոնը:

Բացի վերոհիշյալ կանոններից, նպատակահարմար է համարել տալ նաև Գյուրջիստանի վիլայեթի և Գլանջայի էյալեթի կանոննամենները, որոնք որոշ պատկերացում են տալիս Անդրկովկասի հարևան եղբայրական երկրների՝ Վրաստանի և Ադրբեջանի տերիտորիաների օսմանյան տիրապետութեան տակ ընկած որոշ մասերի դրութեան մասին:

Գլանջայի էյալեթի կանոնը վերաբերում է համեմատաբար շատ ավելի ուշ դարաշրջանի (XVIII դարի առաջին քառորդին):

Կանոննամեններում և կանոններում բազմիցս հանդիպում ենք Արևմտյան Հայաստանի շրջաններում գործածութեան մեջ եղող բազմատեսակ դրամական, կշռի և չափի միավորների: Առանձնապես հիշատակութեան արժանի են Հասան փադիշահի չափերը և կշիռները: Հիշվում են նաև սելջուկյան, եգիպտական, իրանական և նույնիսկ հայկական չափի ու կշռի միավորներ: Մի շարք օրենքներում այդ այլազան միավորների մասին բացատրութիւններ են տրված: Այդ բացատրութիւնները լրացվում են համապատասխան ծանոթագրութիւններով:

Ուշադրության արժանի են նաև կանոննամաների լեզուն և շարադրության ձևը: Դրանք առհասարակ գրված են XV—XVII դարերին հատուկ թուրքերեն լեզվով, որն իր քերականական կազմությամբ, շարադասությամբ և արտահայտություններով թուրքերենի, արաբերենի և պարսկերենի խառնուրդ է: Հաճախ պատահում են նաև հին թուրքական բառեր և արտահայտություններ, որոնց պատճառներով էլ հաճախ դժվարությամբ են հասկացվում կանոննամաների որոշ հոգվածներ, ինչպես նաև որոշ բառեր: Արաբատառ բնագրերից պրոֆ. Օ. Լ. Բարկանը կարդացել և վերծանել է ավելի քան 200 կանոննամաների մեծ մասը: Սակայն հեղինակին միշտ չէ, որ հաջողվել է տալ կանոննամաների ճշգրիտ վերծանումը, անընթեռնելի են մնացել նախադասություններ, առանձին բառեր, մասնավորապես տեղանուններ: Նման դեպքերում հեղինակն ստիպված է եղել տողատակի ծանոթություններում նման նախադասություններն ու բառերը տալ նաև արաբական գրությամբ, ավելացնելով բազմակետեր և հարցական նշաններ: Միանգամայն հասկանալի է, որ անգամ թուրք մասնագետների կողմից չհաղթահարված այդ դժվարությունները բացասաբար պիտի անդրադառնային նաև հայերեն թարգմանության վրա:

Ժողովածուի մեջ գրեթե բոլոր կանոննամաներում պատահում են աչնպիսի տերմիններ, բառեր և անուններ, որոնք պահանջում են առանձին բացատրություն և լուսաբանություն: Այդ բացատրություններն օրենքների տեքստերի թարգմանության մեջ տալը անպատակահարմար և անհնար լինելով, տալիս ենք լրացուցիչ ծանոթագրությունների ձևով:

Պետական-վարչական, զինվորական, ագրարային, հարկային և այլ տերմինների վերաբերյալ բացատրություններն տրված են համապատասխան դարում նրանց ունեցած իմաստով:

Ծանոթագրությունները տրված են այբբենական կարգով:

* * *

Այս ժողովածուում բերված Արևմտյան Հայաստանին և այլ հայաբնակ վայրերին վերաբերող քսանից ավելի օսմանյան կանոնների նշանակությունն ու արժեքը հայ պատմագրության համար այն է, որ նրանք իբրև պատմական փաստաթղթեր, բավականին պարզ ցույց են տալիս XVI—XVII դարերում Թուրքիայի տիրապետության տակ ընկած Արևմտյան Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական դրության որոշակի պատկերը: Կանոննամաներում պարզ կեր-

պով արտացոլվում են Արևմտյան Հայաստանի տերիտորիայում: ապրող ժողովուրդների, գլխավորապես հայ ժողովրդի, իրավազուրկ վիճակը, օսմանյան ռազմա-Ֆեոդալական կառավարության և տեղերում նրա ներկայացուցիչների անկաշկանդ և անսահմանափակ ճնշումներն ու բռնությունները (հողերի օգտագործման, հարկերի նշանակման ու գանձման, իրավական դրույթյան մասին), հատկապես հարկային սխտեմում գոյություն ունեցող և, գնալով ավելի ուժեղացող, ապօրինություններն ու շարաշահումները:

Օսմանյան կենտրոնական կառավարությունը, երկրում գոյություն ունեցող ռազմա-Ֆեոդալական կարգերը ամրապնդելու և բոլոր ֆեոդալների (սկսած սուլթանից և վերջացրած հասարակ սփահիներով) վաշելած անսահման իրավունքները «կարգավորելու» և որոշ չափով «օրինականացնելու» նպատակով, պարբերաբար հրատարակում էր կանոննամներ և կանոններ, որոնք արտաբուսաբեր թե կանոնավորում էին ֆեոդալների և իրավազուրկ ռայաթների հողային, հարկային և իրավական հարաբերությունները, բայց իրականում էլ ավելի էին ուժեղացնում նրանց անխնա շահագործումն ու կեղեքումը:

Հայտնի է, որ ժամանակակից թուրք պատմագրությունը փորձում է իդեալականացնել օսմանյան ռազմա-Ֆեոդալական պետությունը, այն պատկերացնելով իբրև «օրինականության», «արդարության» և «կուլտուրականության» տիպար՝ բովանդակ աշխարհի և մարդկության համար:

Մինչդեռ կանոննամները օգնում են հերքելու թուրք պատմագրության կողմից պատմական փաստերն ու իրողությունները կեղծելու ապարդյուն փորձերը:

1. ԷՐՁՐՈՒՄԻ ՎԻԼԱՅՆԹԻ ԿԱՆՈՒՆԱՄԵՆ

Գործողության մեջ գտնվող շարիաթական և սովորության հարկերի օրենքների օսմանյան դաֆթարի մանրամասնությունն այս է.

1. Բայբուրտի և էրզրումի սանջակները գրանցելիս [բնակիչները] կայսերական հրամանի համաձայն հին դաֆթարում նախապես արձանագրվել էին: Ռայաթները, առևտրականները և օսմանյան երկրի մյուս բնակիչները չկարողացան տուկալ Հասան փադիշահի կանոնի համաձայն կիրառվող օրենքներին և դիմելով բարձր արքայական գահին, խնդրեցին, որ Ռումի օրենքը [գործադրվի] նաև նրանց նկատմամբ: Արդարադատ և գթառատ նորին վսեմություն [սուլթանը] համաձայնվեց և հրամայեց, որ Ռումի կանոննամեն գործադրվի նաև հիշյալ վիլայեթի բնակիչներին նկատմամբ:

Նորին մեծության հրամանով [այդ բոլորը] նոր դաֆթարում արձանագրվեց. այդ ժամանակից ի վեր Ռումի օրենքն է գործադրվում: Այժմ էրզրումի և Բասենի սանջակները նորից գրանցվեցին և էրզրումի բնակչությունը ցանկացավ ունենալ նախկին բարձր հրամանի համաձայն գործադրվող կանոննամեն: Եվ որովհետև Բասենի սանջակը գտնվում է սահմանագլխին, նրա ռայաթների մեծ մասը ցրվել է: Նրանց հավաքելու և նորից [այդ շրջանը] շենացնելու նպատակով փադիշահական բաժր դուան դիմում կատարվեց, որ Ռումի օրենքը գործադրվի նաև նրանց նկատմամբ: Այժմ գրի առնված նոր դաֆթարի համաձայն, նորին կայսերական մեծության ներկայությամբ, սրանց նկատմամբ ևս Ռումի օրենքի [գործադրության] ֆերման տրվեց, նոր դաֆթարում արձանագրվեց և մանրամասնություններով գրանցվեց:

* Կանոննամենների ժողովածուն կազմող Օ. Լ. Բարկանի ծանոթագրության համաձայն էրզրումի կանոննամեի մի այլ օրինակում ուշադրության արժանի այս առաջաբանը շարադրված է այլ ձևով ու բովանդակությամբ, որից պարզվում է, որ փադիշահական հասույթ հրամանով կանոնի որոշ հոդվածները վերացվել են և որոշ հոդվածներն էլ թեթևացվել:

2. Զիֆթի հարկի մասին. լրիվ չիֆթ արձանագրված ուս-
յաթներին հիսուն ակչե, իսկ կես չիֆթից՝ քսանհինգ ակչե և որոշ
չափով [հող] զբաղեցնող էֆինլու բեննաֆից՝ տասն և ութ ակչե և
բեննաֆ արձանագրված անձերից, հնագույն օրենքի համաձայն,
տասներկու ակչե է գանձվում, քանի որ աղքատ ուսյաթների հովա-
նավորումը գովելի գործ է:

3. եթե կայսերական դաֆթարում չիֆթ կամ կես [չիֆթ] և կամ
էֆինլու բեննաֆ արձանագրված ուսյաթը մահանա և մի քանի որդի
թողնի, հողը պետք է պմուրի որդու [անունով] արձանագրվի.
ամուսնացածները պետք է բեննաֆ արձանագրվեն և բեննաֆի հարկի
հետ միասին հողի հարկի իրենց բաժինը վճարեն ու հողը համատեղ
մշակեն, որովհետև բեննաֆ լինելը ուսյաթին հողից չի զրկում,
իրականում այն ժառանգական մյուլքի նման է. այս տեսակետից
էլ նրանք պետք է համատեղ արձանագրվեն: Նման դրուժյան հա-
րատուության պատճառով այդպիսի կարգ է հաստատվել ուսյաթ-
ների համար:

Փաղիշահական արդարության համաձայն շնորհ տրվեց և նոր
արքայական դաֆթարում [այդ բոլորը նույն ձևով] արձանագրվեց:

4. եթե ուսյաթը մահանա և անշահաֆաաս որդի և չիֆթլիք
թողնի, և եթե անշահաֆասը չկարողանա չիֆթլիքը մշակել, սի-
ֆահին՝ «քո հոր չիֆթլիքն է»՝ ասելով, նրանից չիֆթլիքի հարկ չպետք
է պահանջի: Մինչև չաֆաֆաս դառնալը [չիֆթլիքը] որպես ավանդ,
մեկ ուրիշի պետք է տալ, [որովհետև] հողը մշակելն ու ծառայու-
թյուն մատուցելը փաղիշահական օրենքն է: Երբ որբը մեծանա ու
հողը մշակելու կարող դառնա և եթե հորից մնացած ու իբրև ավանդ
տրված հողը [ետ] պահանջի, ապա [հողը] նրան պիտի վերադարձ-
վի: Սիֆահին նրանից քափու (tapu) չպիտի վերցնի:

5. եթե ուսյաթը մահանա և շատ որդիներ թողնի, նրա հողը
համաձայնության ու համագործակցության կարգով [որդիները]
պիտի մշակեն: Եթե որդիներից մեկը մահանա և եթե [մահացողը]
որդի ունենա, [մահացողի բաժինը] որդուն պիտի փոխանցվի, իսկ
եթե եղբայրն ուրիշների չափով տրված ակչեն տա, պահպանի մա-
հացողի բաժինը, ապա [հողը] եղբորը պիտի տրվի և ոչ թե օտարին:
Եղբոր բաժինը [մյուս] եղբորը հանձնելիս սիֆահին իրավասու
մարդկանց (ehli hibre) միջոցով որոշված հասույթից պիտի վերցնի
և խարդախության մեղքով ոչինչ չպիտի վերցնի: Իսկ եթե եղբայրը
համաձայնվի, այդ դեպքում թիմարի տերը ում որ ցանկանա՝ նրան
պիտի տա [հողը]:

6. Դաֆթարում լրիվ չիֆթ կամ կես չիֆթ գրված ուսյաթը, եթե

որդի և թոռ ունենա և եթե այդ ռայաթի որդին մահանա և հետո ինքը մահանա, իսկ թոռը մնա, ինչպես որ եղբոր հողը եղբորը չի փոխանցվում, այնպես էլ պապի հողը թոռանը չի փոխանցվի: Սակայն հատուկ որոշումով քափուն տալուց հետո, եթե նա՝ [թոռը], պահանջի, [այդ հողը], օտարին չպիտի տրվի:

7. Անհավատները (kefere) պապերից փոխանցված հողերը նույնպես համագործակցության կարգով պիտի մշակեն, իսկ մինչև որբերը հողագործությունյամբ զբաղվելու կարող դառնան, հոր հողը ավանդ պիտի մնա: Եղբոր հողը՝ եղբորը, իսկ պապի հողը՝ թոռանն է փոխանցվում:

8. Վերոհիշյալ լիվայի անհավատներն իրենց խառնջները վճարելուց հետո, իրենց սիփահիներին, հնագույն օրենքի համաձայն, ամեն մի հարկատու շնչի դիմաց, չիֆրի հարկի փոխարեն, 25 ակչե իսպենջ (ispenc) պետք է վճարեն: [Իսպենջը] վճարելուց հետո նրանք իրենց հողի համար չիֆրի հարկ, դեռնյումի հարկ չպիտի վճարեն:

9. Որոշ սիփահիներ, սիփահիների որդիներ, նյոքարներ և նյոքարների որդիներ, եթե հնուց հյուշջեթով (hüccet) չիֆթլիք ու հող ունեն, արձանագրված են խումս (hums) տալու հիման վրա: Նյոքար ու նյոքարի որդի բառերը արևելյիների մոտ նշանակում են սիփահի և սիփահու որդի:

10. Հին գաֆթարում տասաևորդ (öşür) արձանագրված անձերից տասանորդն ու սալարիեն (salâriye) վերցնելուց հետո ավելի ոչինչ չպիտի վերցվի: Տասաևորդ տվողները սալարիեն չեն տալիս: Անհավատներից ոմանք քաղաքում և գյուղում ժառանգաբար անկախ են դարձել և գնել են մյուլք՝ այգիներ, պարտեզներ ու հողեր: Հին արևելեյան էմիրների պարտավորությունների, շարիաթական վավերաթղթերի ու աշխարհի ապավեն փաղիշահի հրամանի համաձայն նրանց այգիներն ու հողերը տասաևորդ և սալարիեն տալու հիման վրա են արձանագրված: Սալարիեն, տասից մեկ տասաևորդ վերցնելուց հետո, [յուրաքանչյուր] քառասուն քիլեից մեկ քիլե պիտի վերցվի: Խումս տվողները սալարիեն չպիտի տան:

11. Եթե կինը իր ունեցած հողը ամայի չի թողնում և մշակում է, բահրան ու հարկերը վճարում է, հողը [նրա] ձեռքից վերցնելը օրենքին հակառակ է:

12. Կրկնակի տասաևորդ այն ռայաթից պիտի վերցվի, որը՝ իր սիփահու մշակելու չիֆթլիքը թողնելով՝ ուրիշ տեղում հողագործությունյամբ է զբաղվում. նրանից [երկու] տասանորդ վերցնելը ընդունված օրենք է: Սակայն, եթե սիփահու թիմարում մշակություն հա-

մար պիտանի հող չլինի, և կամ եթե [ռայաթը] իր սիփահու հողում իրեն հատկացված հողը լրիվ ցանելուց հետո, զնա և ուրիշի հողը ցանի, այդ դեպքում ուրիշ տեղում ցանած հողի համար կրկնակի տասանորդ վերցնելը որոշակի անհրաժեշտություն է. իր ուժը ներածին չափ [ռայաթը] որտեղ էլ որ ցանի, արգելք չկա:

13. Եթե ռայաթը իր ձեռքում հող ունենալով հանդերձ, փախչի, սիփահին օրենքով իրավունք ունի նրան իր տեղը վերադարձնելու: Սակայն տաս տարուց ավելի մի տեղում բնակվողին ետ բերելն արգելվում է: Ռայաթի որդին [տվյալ սիփահուն] ռայաթն է, քանի դեռ ուրիշի մոտ չի արձանագրված: Ուրիշի մոտ արձանագրվելուց հետո կընդունվի ըստ արձանագրության: Եթե ռայաթը մի քաղաքում տասնհինգ տարի ապրի և նամանավանդ եթե ռայաթները դաֆթարում արձանագրված չլինի, քաղաքին պիտի կցվի:

14. Օտար (haric) ռայաթից քափուփ իրավունքով մշակված հողը վերցնելն ու տեղացի (dahil) ռայաթին տալն արգելվում է: Օտարի նկատմամբ տեղացի ռայաթին նախապատվություն տալն արգելվում է:

15. Դաֆթարում արձանագրված մուսուլման ամուրիներից ոչինչ չի վերցվում: Իսկ եթե ամուրին ամուսնանա, նրանից բեննաֆի հարկ պիտի գանձվի, և եթե բեննաթը հողագործ լինի, [նրանից] ցանֆի հարկ (ekinlu resmi) պիտի վերցվի: Եթե չիֆթ չարձանագրված ռայաթները չիֆթլիքի տեր դառնան, ապա նրանք պետք է չիֆթի հարկ տան, այդ դեպքում պետք է հաշվի առնվի չիֆթլիքի չափը: Իսկ եթե չիֆթլիքից ավելի հող ունենան, հարկը պետք է վճարեն ավելի եղածի համաձայն՝ օտար ռայաթի նման: Ավել մշակված հողի համար հարկ պիտի տան:

16. Սիփահու մոտ չիֆթլիք ունեցող ռայաթներից ովքեր լրիվ չիֆթ [են մշակում] լրիվ չիֆթի հարկ պիտի վերցվի, կես չիֆթլիք մշակողներից կես չիֆթի հարկ, իսկ կեսից պակաս լինելու դեպքում՝ էֆինլու բեննաֆի հարկը պիտի վերցվի: Սա վերաբերում է տեղացի ռայաթներին: Իսկ օտար ռայաթը դեոնյումի իրավունք (dönüm hakkı) պիտի տա. եթե հողը լավն է, ամեն տարի ցանելու դեպքում երկու դեոնյումին՝ մեկ ակչե, իսկ եթե վատ է, ապա երեք դեոնյումին՝ մեկ ակչե գանձելը համապատասխան է հնազույն օրենքին, որովհետև լավ հողի ութսուն դեոնյումը և միջակ հողի հարյուր դեոնյումը մեկ չիֆթլիք է համարվում: Դեոնյումը սովորական քայլով՝ ըստ երկարության և լայնության քառասունական քայլ է:

17. Չիֆթի հարկը մարտ ամսին պիտի գանձվի:

18. Ռայաթի ուրիշ գյուղում մշակած բերքից սիփահին կալի Իրավուճֆ (harman hakkı) է պահանջել: Քանի որ դա [սիփահու] վրա որպես եկամուտ չի արձանագրված, ապա վերացվում է. ոչինչ չպիտի գանձվի:

19. Մշակման համար պիտանի հողերը եթե ռայաթը առանց արդարացի պատճառի երեք տարի շարունակ անմշակ թողնի, թիմարին հասցված վնասը հատուցելու համար թույլատրվում է [հողը] նրանից վերցնել ու քափուով ուրիշի տալ: Սակայն, եթե [հողը] լեռնոտ և բլրոտ վայրում լինի, կամ տեղում ջուր չլինի և [հողը] ամեն տարի մշակելու համար պիտանի չլինի ու անմշակ մնա, [այդ դեպքում] ռայաթից վերցնելն ու ուրիշին տալը արգելվում է: Սակայն ռայաթի [կողմից] անասունների կալի համար չիֆթլիքի մի քանի դեռնյում հողն անմշակ թողնելն ու արոտատեղիի վերածելը չի արգելվում:

20. Քաղաքացու և գյուղացու անասունների համար որպես արոտավայր հատկացված տեղերը ցանկն ու ցանկապատելը հնագույն ժամանակներից արգելված է:

21. Այգուց և պարտեզից բահրա վերցնելը համապատասխանում է շարիաթին և օրենքին: Սակայն [նկատի առնելով] ռայաթների տասանորդը վճարելու դժվարությունը, այն վերացնելու համար պետք է [բերքի] տասանորդի քանակը որոշել և խարաջ (harac) համարել:

22. Ռայաթները ամրոցների մարդկանց և սիփահիներին [հասանելիք] տասանորդը օրենքով պարտավոր են տանել մոտակա շուկան, իսկ դրսից եկած և մշակությամբ զբաղվողները՝ գյուղերի շտեմարանները:

23. Բերքահավաքի ժամանակ ռայաթների հացահատիկը չափելուց հետո սալար առնողները, առանց հապաղելու, անմիջապես պատրաստ եղած բերքը պիտի չափեն և ռայաթներին չձանձրացնեն և չճնշեն. եթե ռայաթները, աշխատանքի շատության և կամ անհոգության պատճառով [բերքահավաքը] տաս օր հետաձգելով, վնասի պատճառ դառնան, ապա գյուղի իմամը և քեթխուդան բերքը պիտի չափեն, բահրան առանձնացնեն և երբ տերերը գան, հանձնեն նրանց:

24. Եթե մի որակյալ չիֆթլիքում այգի է տնկվում, եկամտի քառորդը պատկանում է թիմարի տիրոջը:

25. [Մինչև այժմ] ռայաթի բերքի մեկ հինգերորդից (hums) և դաֆթարում արձանագրված հարկերից բացի, թիմարի տերերը

չիֆթ գրված անձանց տարին մի օր պարհակային ծառայության են պարտադրել և կալի հարկ (harman resmi) անվան տակ մեկական քիլո գարի, մեկ գեր հավ, մեկական... խոտ և հարգի համար տասանորդ են վերցրել:

Այս պարագաները սովորական ապօրինություն լինելու և դափթարում [թիմարի տիրոջ] եկամուտ արձանագրված չլինելու պատճառով, փաղիշահական արդարության համաձայն, վերացվում են:

26. Զրադացի հարկը (resm-i asiyâb) երկրի մեծ մասում կալի ժամանակ վերցնելը օրենք է դարձել: [Զրադացի հարկը] հուլիս ամսի իններորդ օրը, որը տաք օրերի (eyyâmî bahur) սկիզբն է, պիտի վերցնի նա ում որ հանձնարարված է: Զրադացի հարկը պիտի վերցնել դափթարում արձանագրվածի չափով, ոչ ավելի:

27. Էրզրումի և Բասենի սանջակներում յալլաղի հարկ (resmi yaylak) անվան տակ ղզլբաշները հարյուր ոչխարին մեկ ոչխար և չոբան-բեկի իրավունք (çobanbegi hakkı) անվան տակ, երեք հարյուր ոչխարին մեկ ոչխար են վերցրել և չքավորներին ավելորդ նեղություն պատճառել: Հիշյալ սանջակներում յալլաղ գնացողների մեծ մասը, Դիարբեքիի սովորության համաձայն, չոբան-բեկին և ղզլաղի հարկը (resm-i kışlak) Բերրեյում պիտի տան:

Յալլաղ բարձրանալիս յուրաքանչյուր սանջակի ռայաթներից առանձին յալլաղի հարկ պահանջելու հետևանքով, ռայաթներից ոմանք խիստ տուժել են և թողել հեռացել են երկրից: Նախկինում երբ Դիարբեքիի վիլայեթը գրանցվեց և վերոհիշյալ ազգի [ղզլբաշների] գործադրած բռնության մասին հայտնվեց նորին վսեմության բարձրագույն զահին, ապա կայսերական էմիներին, սանջակի բեյերին և սուբաշիներին կայսերական ֆերման տրվեց, որ ղզլաղից վերադարձողներից և յալլաղ գնացողներից, Մուրադ գետի եզրերին, յուրաքանչյուր երեք հարյուր ոչխարից մեկ ոչխար յալլաղի հարկ վերցվի և բացի դրանից, այդ մարդկանցից, յալլաղի հարկ անվան տակ ոչինչ չառնվի: Երբ վերոհիշյալ մարդկանց ձեռքը ընդարձակ կանոննամե և կայսերական որոշում տալու համար դիմում տրվեց, կայսերական ֆերմանի ոգով առաջնորդվելով, հիշյալ սանջակներում յալլաղի հարկն արձանագրվեց. Բերրեյում ձմեռողներից, Մուրադ գետի եզրերին, երեք հարյուր ոչխարից մեկ ոչխար պիտի վերցվի, իսկ այնտեղ չձմեռող և ուրիշ վիլայեթից եկած մարդկանցից էլ, օրենքի համաձայն, երեք հարյուր ոչխարից մեկ ոչխար յալլաղի հարկը, ըստ Դիարբեքիի սովորության, էմիները պիտի հավաքեն. այստեղ ձմեռողները, ում հողում որ ձմեռեն, վերևում հիշվածի

համաձայն՝ ղշլաղի հարկը հողի տիրոջը պիտի տան: Դրանից բացի, էմինները և սանջակի սուբաշինները ուրիշ յայլաղի, ղշլաղի հարկ չպիտի պահանջեն: Ժամանակի իշխողները պետք է արգելեն և թույլ չտան [օրենքի խախտումներ]:

28. Հ ա տ վ ա ծ. Ղշլաղ. Եթե որևէ մեկը սիփահու թիմարում ձմեռի և եթե ամուսնացած լինի, որպես ղշլաղի հարկ [ներանից] վեց ակչե պիտի վերցվի, և եթե ամուրի լինի, բայց ծուխ (tütün) ունենա, որպես ծխի հարկ (resm-i düd) [ներանից] երեք ակչե պիտի վերցվի: Եվ եթե ձմեռողը ձմեռած վայրում երկրագործությամբ զբաղվի, հողի հարկ (resm-i zemin) պիտի տա, բայց ղշլաղի հարկ չպիտի տա: Զմեռող անձը երեք տարի ղշլաղի հարկ պիտի տա, իսկ եթե երեք տարուց ավելի ձմեռի՝ [ներանից] բեննափի հարկ պիտի վերցվի:

29. Քանի որ հիշյալ վիլայեթը սահմանի վրա է գտնվում, ուստի մեծամասնությունը ցրվել է. երբ սիփահիները նրանց [նորից] հավաքեն, պետք է որ [հավաքվածները] ուրիշ տեղում ուստի արձանագրված չլինեն: «Դաֆթարից դուրս է» ասելով, դրսի էմինները և միջնորդները չպիտի միջամտեն: Ըստ օրենքի [ներանցից] երեք տարի ծխի հարկ, իսկ երեք տարուց հետո՝ բեննափի հարկ պիտի գանձվի:

30. Հ ա տ վ ա ծ. Աղնամ (ağnâm), տեղացիների մոտ ոչխարի հարկը (resm-i ağnâm) երկու ոչխարին մեկ ակչե է. և ոչխարի հետ միասին դառն էլ հաշվելը օրենք է դարձել: Եթե Հայմանա և Յուզդեջիների* ոչխարը կոտորվի և ոչինչ չմնա, և կամ եթե ոչխարի հարկը բեննափի հարկի քանակի չափով լինի, այդպիսիներից բեննափի հարկ պիտի վերցնել, ոչ ավելի: [Սրանից առաջ] Յուզդեջիների յուրաքանչյուր հարյուր ոչխարից քառասուն ակչե է վերցվել: Այդ կապակցությամբ ներկայումս Բարձրագույն Գահին դիմում եղավ, ուստի և հրամայվեց, որ նրանցից ևս մյուս ուստիների նման երկու ոչխարից մեկ ակչե վերցվի: Եվ որոշված է ոչխարի հարկը ապրիլ ամսին վերցնել:

31. Հ ա տ վ ա ծ. Աղլիի հարկը (ağlı resmî). [ոչխարը] ձմեռելու դեպքում յուրաքանչյուր հոտից յաթաղի հարկ (resmî yatak) անուշով մի միջակ ոչխար [առնելը] օրենքով որոշված է. դրա հիման վրա արձանագրվեց կայսերական նոր դաֆթարում:

* Քոչվորական ցեղեր են:

32. Հատված. փեթակի տասանորդ (küvvare öşrü). մեղրի փոխարեն լավագույն փեթակից երկու ակչե և վատից՝ մեկ ակչե պիտի գանձեն:

33. Երբ մի թիմարում նախապես փեթակ ու ոչխար, այգի ու պարտեզ և ջրաղաց գոյություն չեն ունեցել և հետո են երևան եկել, [դրանց] տասանորդն ու հարկերը թիմարի տիրոջը պիտի պատկանեն:

34. Փեթակի հարկը (resmi kovan) ևս ջրաղացի հարկի նման հուլիսի 9-րդ օրը, այսինքն՝ տաք օրերի առաջին օրը պիտի վերցվի:

35. Հատված. Ամուսնության հարկերը (rüsümü 'arusane). կայսերական և միրիլիլայի խասերում և զեամեթներում և այլ ազատ թիմարներում կույս աղջիկներից վաթսուն ակչե և այրի կանանցից՝ երեսուն ակչե պիտի գանձվի: Այլ թիմարներում ամուսնական հարկի կեսը [թիմարի] տերերը պիտի վերցնեն և [մյուս] կեսը՝ սանջակում արձանագրված սանջակի պետերը (zabit): Զեամեթում արձանագրվածները [ամուսնության հարկերը] զեամեթի պետերին պիտի տան, իսկ կույս աղջկա հայրը ամուսնության հարկը, աղջիկը ուր էլ որ գնա, պիտի տա նրան՝ որի ռայաթն է ինքը: Այրի կինը ամուսնության հարկը պիտի տա այն հողի տիրոջը, որտեղ ապրում է. սա օրենքին համապատասխան է: Յուրուք և Յուզդեջիները որոշակի տեղ չունենալու և իրենց ծնողներին ենթարկվելու պատճառով, կույսն ու այրին [նրանց մոտ] միատեսակ են համարվում: Զեամեթի և թիմարի տերերի աղջիկները, եթե արձանագրված են սանջակում, իրենց ամուսնության հարկը պետք է սանջակին տան, իսկ եթե արձանագրված են կայսերական խասերում, ապա [այդ հարկը] կայսերական խասին [պիտի տան]:

36. Վերոհիշյալ լիվայում գտնված և բռնված ստրուկներն (abdi 'abik) ու ստրկուհիները (kenîzek) և անասունները, ով էլ որ [նրանց] բռնի, պետք է բերի և հանձնի կայսերական խասի էմիններին և օրենքի համաձայն ստանա իր վարձատրությունը: Եթե [նրանց] տերերը չգտնվեն, ընդունված ժամկետը լրանալուց հետո վիլայեթի դատավորի միջոցով աճուրդով պիտի վաճառվեն և արժեքը պիտի գանձվի հօգուտ պետության: [Գտնված կամ բռնված] ստրուկներ և ստրկուհիներ պահելու սովորական ժամկետը երեք ամիս է: Հագուստ, կերպաս, կարպետ, և այլ իրեր գտնողն իր զբաղմունքի պետք է հանձնի վերոհիշյալ էմիններին, չպիտի թաքցնի, իսկ եթե թաքցնի, պիտի պատժվի:

37. Հատված. Անասունների տուգանքները: Եթե ռայաթի ձին կամ եզը և այլ անասունը [մի ուրիշի ցանքին] վնաս պատճառի, ցանքի տիրոջ վնասը հատուցելուց հետո անասունի տիրոջը հինգ

դավազանի հարված պիտի խփվի և յուրաքանչյուր անասունի համար հինգ ակչե տուգանք պիտի վերցվի: Իսկ սիփահին որպես դեշտբանի (deştbanî) ռայաթների յուրաքանչյուր տանը հինգ ակչե չպիտի նշանակի և ոչինչ չպիտի վերցնի:

38. Հ ա տ վ ա ծ. Վերոհիշյալ լիվայում կադիները (դատավորները) իրենց կազալում ապրող անհավատների սխալ ծիսակատարութեամբ կատարված ամուսնութեան համար անշափահաս տղաներից և աղջիկներից և խնամակալը կորցրածներից ոչինչ չպիտի պահանջեն, և նրանց հետ վարվեն եղած նվիրական որոշումների համաձայն: Նվիրական հրամանին հակառակ ամուսնության փող (nikâh akçesi), ժառանգության բաժին (resmî kısmet) անվան տակ ոչինչ չպիտի վերցնել: Այս լիվայում որոշ հոգևորականներ, որոնք հայտնի են սևազուխներ (karabaşlar) անունով, իրենց իրավասութեան տակ վանքեր ունեն. այդ վանքերի համար նրանց վրա առաջնորդական հարկ (marhasiye akçesi) անվան տակ որոշ քանակութեամբ ակչե է արձանագրված. [հարկերը] դաֆթարի համաձայն վճարելուց հետո, նրանք իսպենջ չեն տալիս: Իրենց սխալ ծիսակատարութեան համաձայն նրանք զոյուլյուն ունեցող ամուսնության հարկերը և բեյքուլմալներ (beytülmâl) պիտի տնօրինեն եղած նվիրական որոշումների համաձայն և ըստ իրենց հայեցողութեան. ոչ ոք արգելք չպիտի լինի: Եթե անհավատներից մեկը գա և վերոհիշյալ վանքերից մեկում ծառայութեան մտնի և կամ իրենց սխալ ծիսակատարութեան համաձայն սովորի, ապա հին սիփահուն իսպենջը վճարելու դեպքում, վանքի սիփահին նրանից իսպենջ չպիտի պահանջի: Հիշյալ վանքերը ցանած ու հնձած արտերի համար բահրա պիտի տան: Այս վանքերի, ջրաղացներից, այգիներից, պարտեզներից և արտերից նոր դաֆթարում արձանագրվածից ալելի ոչինչ չպիտի վերցնել: Եթե սիփահիները հակառակ օրենքի պահանջներ ներկայացնեն, ժամանակի իշխողները թույլ չպիտի տան:

39. Հացահատիկի [վանաֆի] բաջը: Եթե ցորեն ու գարի են բերում քաղաք ու վանառում, ապա ամեն մեկ մյուդդից (müdd) կես քիլե [բաջ պետք է] վերցնել. մյուս հացահատիկներից՝ նույն ձևով: Եթե ալյուր է բերվում, ապա ամեն մի վեց քիլե [ալյուրի] համար վանառողից երկու ակչե պիտի վերցնել: Ստամբուլի քսան քիլեն հավասար է մեկ մյուդդի:

40. Հաշվառուները (muhtesib) քաղաքում և քաղաքից դուրս գյուղերում ման գալով՝ բանջարանոցների կանաչեղենից, սեխից

ու ձմերուկից և այլ բաղամատեսակ մրդերից, ինչպես նաև յուրաքանչյուր գյուղի համար [դաֆթարում] արձանագրված եկամտի ամեն մի հաղարակչեից մեկ ակչե, ամեն մի ջրաղացից՝ երկու ակչե և ամեն մի ձիթհանից 20 ակչե ինթիսաբիյե (ihitisabiye) անվան տակ օրենքին հակառակ հարկ են պահանջել: Դրանք հայտնի ապօրինություն լինելով, Նորին Վսեմություն բարձր հրամանով վերացվում են:

41. Հատված. Գիշերապահության ('asesiye) համար քաղաքի առևտրական խանութներից ամեն ամիս երկու ակչե և արհեստավորների խանութներից՝ մեկ ակչե պիտի գանձվի: Սակայն հիշյալ առևտրական և արհեստավորական խանութներից ասեսիյե գանձելիս, նկատի պիտի առնել ունևորին, միջակին և չունևորին, [այնպես որ] ընդհանուր հաշվով ամեն մի առևտրական խանութից երկուական ակչե, արհեստավորական խանութից մեկական ակչեի հաշվով պիտի գանձել և ոչ ավելին: Շուկայում գտնվող խանութներից, որոնց գիշերապահ չի հսկում, ասեսիյե չպիտի գանձել:

42. Հատված. Զրեկու իրավունքը (hakki şurt). վերոհիշյալ լիվայում ջրի մի քանի առու կա, որոնցով գյուղերի ցանքսերն են ջրում: Սրանից առաջ վերոհիշյալ վիլայեթը գրանցող էմիրը կայսերական դաֆթարում արձանագրել էր, որ առուների ջուրը բավարար է գյուղերի ցանքսերի համար: Սակայն հուլիս ամսին ջուրը քչանալու պատճառով չի բավարարում. հերթի սպասող և իրենց հողերը ջրելու իրավունք ունեցող անձանց հիշյալ ջուրը չտալով. մոտակա գյուղերի բնակիչներին ջուրն ըստ ցանկության ավելի գնով վաճառելով, [ջրի տերերը] ռայաթներին նեղություն և բռնություն են պատճառել: Հիշյալ ջուրը՝ ջրելու իրավունք ունեցողներինն է և ոչ ոքի սեփականությունը չէ. ջուրը վաճառելը օրենքին հակառակ է: [Հետևաբար] ժամանակի իշխողները [ջրի վաճառքը] պիտի արգելեն: Որոշ առուների հոսող ջրերը որոշ մարդկանց մյուլք և վակֆ են արձանագրվել ու իբրև կալվածք (malikâne) սեփականացվել են: Այնուհետև այս վիլայեթը կրկին անգամ գրանցելու ժամանակ առուների դրությունը մանրակրկիտ ուսումնասիրվեց, պարզվեց, որ հիշյալ լիվայի գյուղերի մի մասը քայքայվել, իսկ որոշ գյուղեր ծաղկել են: Մյուլքի կամ վակֆի [իրավունքով] առուները սեփականացնողները ջուրը վաճառել են հարուստներին՝ ըստ նրանց ցանկության ումանց գիշերային և ումանց ցերեկային հերթը: Որոշ գյուղերի ռայաթների արտերը՝ մնացել են առանց ջրի, ցանքերը չորացել և փչացել են, [որովհետև նրանք] ավելորդ գումար վճարելու կարողություն չեն ունեցել: Դրանով ռայաթներին խիստ նեղություն է պատ-

ճառելի. երբ [այս մասին] Բարձրագույն Ատյանին դիմում եղավ, որոշվեց՝ աղքատներին ջրից չզրկելու համար մյուսքն ու վակֆը սահմանված հերթով նորից իրենց տներն իր արձանագրվեն, որպեսզի ջրից օգտվող ռայաթները նախկին ձևով հաշվի առնվեն: Բարձրագույն հրամանի համաձայն այս ամենը կայսերական նոր դաֆթարում արձանագրվեց ի գործադրություն:

43. Հատված. Վերոհիշյալ լիվայի բերդերի, սանջակի բեյերի նվազախմբերի (mehter) [նվագողները] տարին մի քանի անգամ ռայաթների մեջ ման գալով՝ «տղա ամուսնացրիք և աղջիկ մարդու տվիք, ձեր բոլոր հավաքույթներից մենք հնգական ակչե [առնելով] սուլտություն ունենք» ասելով, օրենքին հակառակ, բռնի կերպով նրանցից փող են վերցնում, իսկ գյուղի նվագողներն էլ՝ «մեր շնորհիվ գլուղերում ամեն օր նվագում եք» ասելով [նրանցից] տուգանք են վերցնում: Այս պարագան ևս ակնհայտ ապօրինություն լինելով, վերացվում է: Այսուհետև դա չպիտի արվի: Ժամանակի իշխողները պետք է արգելեն [այդպիսի ապօրինությունները]:

44. Երկրի կարգ ու կանոնի պաշտպանության համար մարդասպաններին, գողերին և ավաղակներին բոլոր արժանավույն պատժելը սանջակի ձիավոր բեյին է [վերաբերում]: Սակայն օրենքով և շարիաթով եթե [հանցագործները] ներվեն, «պատժի փոխաբեն» (bedeli siyaset) անվան տակ ակչե գանձելը հին օրենքին հակառակ է: Մահապատժի դատապարտվածից տուգանք չպիտի գանձվի, սակայն ներման արժանանալու դեպքում, տուգանքը ռայաթի տիրոջը պիտի պատկանի:

45. Բռնաբարոդից, եթե ամուսնացած լինի, գանձվող տուգանքը հարստից չորս հարյուր, միջակից՝ երկու հարյուր և աղքատից՝ հարյուր ակչե է:

46. Բռնաբարոդից, եթե ամուսնացած լինի, գանձվող տուգանքն է՝ բարեկեցիկից երեք հարյուր, միջակից երկու հարյուր, իսկ աղքատից հարյուր ակչե: Եթե բռնաբարոդը չափահաս ամուրի լինի, համապատասխան կարգով երկու հարյուր հիսուն ակչե՝ պիտի գանձվի:

47. Աչք հանող և ձեռք կտրող անձից... տուգանքը (?)*:

48. Եթե մեկը գլուխ ձեղքի և ոսկրը երևան գա, կամ ատամը ջարդի, սրի, փայտի և պատերազմական այլ զենքով մեկին վիրավորի և վիրավորվածը անկողին ընկնի, [նրանից] հարյուր ակչե

* Բնագրում հոգվածը թերի է:

[տուգանք]՝ պիտի գանձվի, իսկ դրանից թեթև հանցագործության համար, որը նկատողության և կշտամբանքի արժանի լինի՝ երեսուներեք անգամ հարկաժողից, [եթե հետք թողնի], տաս անգամ տուգանք գանձելն ընդունված սովորությունն է:

49. Սանջակի բեյերի, սուբաշիների և նրանց մարդկանց կողմից տուգանված անձերից առանց քննության և հանցագործությունը բացահայտելու, դրամ վերցնելով ազատելն արգելվում է: Այդպես վարվող անձինք հանցավոր են և կշտամբանքի արժանի:

50. Նախքան վիլայեթի դատավորի մոտ և քննիչների ներկայությամբ հանցագործությունն բացահայտելն ու ապացուցելը և [հանցագործին] առանց համապատասխան մարդկանց հանձնելու տուգանքն ու պատժելը շարիաթին ու օրենքին հակառակ է: Սակայն եթե մեղադրյալը և հանցագործը կամակորություն անեն և հրաժարվեն դատարան ներկայանալ, այդ դեպքում [նրանց] բռնի կերպով դատարան բերելը չի արգելվում:

51.^{*}:

52. Էրզրումի լիվայում քրդերի մուկաբաան միրիմիրանին եկամուտ է գրված, դրսի քրդերը դաֆթարից դուրս մնացած քրդերն են: Որոշ գյուղերում արձանագրված քրդերից լրիվ ոչխարի հարկը, ամուսնության հարկը, բաղինեվան միրիմիրանի կողմից [նշանակված] հիշված մուկաբաայի պաշտոնյաները պիտի վերցնեն. բեննաֆի հարկը՝ հող մշակելու դեպքում որոշված չափով, [չիֆրի հարկը] և ղշլադի հարկը՝ հողատիրոջը պիտի վճարվեն: Եթե հիշյալ ցեղից գրանցված մարդիկ ցանկանան գնալ ուրիշ տեղ, սիփահին համաձայն դաֆթարի արգելելու [իրավունք ունի]:

53. Գրանցման ժամանակ յուրաքանչյուր գյուղում կայսերական դաֆթարում չարձանագրված և դուրս մնացած ռայաթներին հարկերը դարձյալ գյուղի վրա պիտի հաշվվեն և «դրսից» է ասելով՝ միջամտություն չպիտի լինի: Գյուղում բնակվողների հարկերը նույնպես գյուղի վրա պիտի հաշվվեն. «դրսից է» ասելով միջամտություն չպիտի լինի: Գյուղերում բնակվող... թուրքմեններից (Terakeme) ղայաթների նման ամուսնության հարկը և բաղինեվայի կեսը բնակված գյուղի վրա պիտի հաշվվեն: Օտար [ռայաթի], (դաֆթարից դուրս մնացածի) հարկերը, առանձին գրված լինելով, յուրաքանչյուր գյուղի սիփահին պիտի ստանա:

54. Ըստ արևելյան սովորության՝ հին դաֆթարում նյոքար արձանագրվածի որդին նոր դաֆթարում նյոքարի որդի պիտի արձա-

* 51-րդ հոդվածն աղավաղված և անհասկանալի է:

նագրովի: Հիշյալ դասակարգից [նոր դաֆթարում] չարձանագրված անձինք, հին դաֆթարի և կայսերական 940 թվականի* և միրիմի-րանի ավելի հին բերաթի հիման վրա, եթե նրանց սիփահի լինելը վկայությունը ապացուցվի, դաֆթարում սիփահու որդի պետք է արձանագրվեն: Արձանագրված անձինք, եթե իրոք սիփահու որդի են, բնակված տեղում հարկերն ու բահրան վճարելուց հետո եթե ցանկանան ուրիշ տեղ գնալ, սիփահին արգելք չպիտի հանդիսանա:

55. Այս լիվայում բերդապահները մեծ մասամբ թիմարի տեր են եղել: Եկամտի տեսակետից բերդապահները հայտնեցին, որ «եթե մեր եկամուտը սիփահու [եկամտի] նման լինի, մեր ծառայու-թյան նկատմամբ մեծ անարդարություն կլինի»: Այդ պատճառով ընդունվեց, որ բերդապահների տարեկան եկամուտը, իրենց ծառա-յած ամիսների և օրերի համաձայն բաժանվի և բերքահավաք (hasad) չհամարվի:

56. Մենաստաններում (zaviye) ապրողները և նրանց ժառանգ-ները, որոնք իրենց ձեռքում կայսերական բերաթ ունենալով, հին և նոր դաֆթարներում ոչ ոքի (ոչ մի սիփահու) իբրև ռայաթ չեն զրանցված, իրենց բնակավայրի և ձեռքում ունեցած հողի հարկերն ու բահրան և դեշտբանին հողատիրոջը պիտի վճարեն, իսկ ամուսնու-թյան հարկը և բաղիմեկան միրիմիրանին պիտի պատկանի:

57. Հիշյալ քսաներեք գյուղերի ռայաթները, վերոհիշյալ կա-զայում եղած պաղլեղի (şab) չորս հանքերում աշխատելու հա-մար ջիզիեից, իսպենջից, բահրայից և այլ հարկերից, ինչպես և աջեմի օղլանից, ավարիզից, ֆյուրեֆչիից և սուլուրութային հարկե-րից (tekâlif-i örfiye) ազատված են եղել: Հնուց ի վեր նրանք շաբ-խանաներում (պաղլեղի հանքերում) աշխատել են որպես գործավոր. դրա համար էլ վերոհիշյալ գյուղերի անհավատների խառաջն ու իս-պենջը, բահրան ավարիզը և այլ հարկերը պետություն հաշվին բռ-նագրավելու համար ֆերման էր տրված: Ավելի քան երկու տարի հիշյալ հանքերը աշխատեցնելուց հետո, էրզրումի մուկաթաաի վե-րահսկիչներ Սեֆեր բեյը և Մեհմեդ բեյը և խաս կալվածների տեսուչ էրզրումի կադի Մեվլանա-Մուսլեհեդդինը, զիմելով Բարձրագույն Ատլանին՝ հայտնեցին, որ շաբխանեի գյուղերի հողերը քար-քարոտ են, մշակություն համար պիտանի հողը քիչ է և գյուղացիների ապրուստը մեծ դժվարությունների հետ է կապված. չքավորներից ոմանք խառաջն ու իսպենջը և այլ հարկերը վճարելու կարողություն

* 940 թ. հիշրի=1533/34 թթ.

շունենալով՝ լքել են հայրենիքը և ոմանք էլ ցրվելու վրա են: Հին ժամանակներից ի վեր հիշյալ գյուղերի անհավատների սպասարկած շորս հանքից բացի, Չորաք և Հին Քիլիջե գյուղերի մոտերքում ևս երկու շաբի հանք է հայտնաբերվել: Ամառ և ձմեռ, առանց կանդ առնելու, ամեն մի հանքավայրում քսանշորս հնոց վառելով, քսանշորսական շաբի հորեր արտադրություն են տալիս: Այս կերպով արտադրված շաբի կեսից ամեն մի մենի համար, որպես ռանչ-պարի բաժին (hisse-i rençberân) երեք ալիշ է տրվում: Ըստ հին որոշման [հարկերից] ազատելով աշխատեցնելը պետական գանձարանին շահավետ համարելով, վերոհիշյալ ստրուկների (bende) մասին 976 թվականի* ռամազան ամսի 20-րդ օրը Բարձրագույն հրաման տրվեց, որպեսզի ստուգվի, թե նոր հայտնաբերված երկու հանքերով միասին բոլոր վեց հանքերում շահագործման հանձնված 124 հորերում արտադրված շաբը՝ շտեմարաններում պահելով, հնարավոր է վաճառել և դրամի վերածել թե՞ ոչ. թե՞ պետության համար շահավետ է գործնականապես եղածի համաձայն, շաբի հանքերը վարձու աշխատանքով աշխատեցնելը և վերոհիշյալ գյուղերի անհավատներին խառաչից և իսպենջից և այլ հարկերից՝ ավարի-գից, ֆյուրեֆչի և աջեմի-օղլանից ազատելը: Պետության համար որ ձևը իրապես շահավետ համարվի, դա էլ նոր դաֆթարում պետք է արձանագրվի: Այս իմաստով ֆերման տրվեց: Երբ գործին ծանոթ մարդիկ մանրակրկիտ կերպով քննեցին վերոհիշյալ գյուղերի ռայաթների վիճակը, պարզվեց, որ երկու տարուց ի վեր հարյուր ութսուն ընտանիք լքել են հայրենիքը և նրանց ուր գնալը հայտնի չէ. նրանց խառաչից, իսպենջից և այլ հարկերից ոչ մի եկամուտ չի ստացվել: Երբ պարզվեց, որ հիշյալ հանքերում ըստ հին կարգի, հարկերից ազատված հանքափորեր չլինելու և մյուս գործավորների ցրվելու հետևանքով հանքերում գործավորների խիստ մեծ կարիք է զգացվել և որ հանքերում աշխատելու գործին անծանոթ անհավատների այգտեղ աշխատելը պետական գանձարանին անտարակույս մեծ վնաս պիտի պատճառի, որոշվեց, որ վերոհիշյալի համաձայն գյուղերի հանքափոր ռայաթները, հնուց հայտնի շորս հանքերից բացի նոր հայտնաբերված երկու հանքերում էլ տարեկան քսանշորսական հնոցներում շաբի պաշար արտադրեն և կուտակեն: Ամեն տասնհինգ օր մի հորի շաբ տալը կապահովի հիշյալ հանքերի ուժեղացումը և կնպաստի պետության եկամտին: Հանքափոր ռայաթ-

* 976 թ. հիշրի=1569 թթ.

ների, վերև հիշված ձևով հարյուր քառասունչորս հոր շաբի արտա-
դրության մեջ ընդունելով և նախկին որոշման համաձայն նրանց
[գործավորներին] հարկերից ազատ լինելը դաֆթարում արձանա-
յրվեց:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 700
Թվականը՝ 1540 (947)

2. ԵՐԶՆԿԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

Երզնկայի վիլայեթի մանրամասնությունները և եկամուսների դափքարը

1. Երզնկայի վիլայեթի գյուղերի եկամուտների ընդարձակ կու-
նունամեն՝ ըստ օսմանյան օրենքի, և բաջի քամդան (bâc-i tamğa)
ըստ Հասան փադիշահի կանունի:

2. Զիֆթ ունեցող ու մեկ չիֆթլիքի սահմանում հող մշակելու
կարողություն ունեցող և այս վիլայեթում բնակվող մուսուլման ու-
յաթներից հիսունական օսմանյան ակչե չիֆթի հարկ է գանձվում:
Նրանցից, ովքեր չիֆթ չունեն և երկրորդ անգամ են ամուսնանում,
տասներկուական ակչե բեննաֆի հարկ է գանձվում: Նրանցից, ով-
քեր ամուրի լինելով իրենց ծնողներին չեն ծառայում և առանձին,
իրենց հատուկ աշխատանքով են զբաղվում, այգիսիներից վեցա-
կան ակչե ջաբա բեննաֆի հարկ (resm-i caba bennak) է գանձվում:
Անհավատներից վերոհիշյալ հարկերը չեն վերցվում, սակայն
ամեն մեկ հարկատուից քսանհինգական ակչե իսպենջ է գանձվում:

Զիֆթ չունեցող բեննաք կոչված մուսուլմաններից, եթե որոշ
քանակությամբ հող ունենան, ըստ մշակած հողի քանակի ամեն
երկու դեոնյումից մեկ օսմանյան ակչե է գանձվում:

Վերոհիշյալ հարկերը թե՛ անհավատներից և թե՛ մուսուլման-
ներից գանձելու ժամանակը գարնան սկիզբն է՝ մարտ ամիսը: Այդ
ժամանակ պիտի վերցնել, դրանից առաջ չի կարելի:

3. Արձանագրված է, որ մուսուլմանների և թե՛ անհավատների
ցանքսերից [հարկը] հիմգից մեկի (hums) հիման վրա պիտի վերց-
նել:

Սակայն, արձանագրված է, որ մուսուլմանների այգիներից,
բամբակից, պտուղներից և բանջարանոցներից յոթից մեկը պիտի
վերցնել:

4. Քաղաքի բնակիչ մուսուլմաններից բեննաֆի հարկ չի գանձվում. արձանագրված չէ: Նրանց հացահատիկներից և այն բոլորից ինչ որ ունեն, հարկը տասանորդի (öşür) հիման վրա պիտի վերցնել. այդպես է արձանագրված:

5. Ամուսնության հարկը (resm-i 'arusiye), աղջկանից վաթսուն և այրի կնոջից՝ երեսուն ալչե ամուսնության հարկ է գանձվում: Աղջիկը ուր որ էլ հարս դնա [ամուսնության հարկը] հոր սիփահին պիտի վերցնի: Այրի կինը որտեղ որ ամուսնանում է, այնտեղ էլ պիտի ամուսնության հարկը գանձեն:

6. Մեղրի հարկը (resm-i 'asel) ստացված մեղրի տասանորդի հիման վրա պետք է վերցնել:

7. Ջրաղացի հարկը (resm-i 'asiyâb) յուրաքանչյուր ջրաղացից ամսական հինգական ալչեի հաշվով պիտի գանձել, որը տարեկան անում է վաթսուն ալչե:

8. Ոչխարի հարկը ('adet-i ağınam). յուրաքանչյուր երկու ոչխարից մեկ ալչե պիտի գանձել:

9. Յայլաղի հարկը. յուրաքանչյուր յայլաղ գնացողից, որը չորքոտանինքը ունի, մեկ նուլի յուղ պիտի վերցնել, որ հավասար է երկու հարյուր դիրհեմի:

10. Տուգանքներ անասունների պատճառած վնասների համար (cerayim-i hayvanat): Եթե ձին, կովն ու եզր ցանքս մտնեն և վնաս պատճառեն, ամեն մեկ անասունի համար հինգ ալչե տուգանք է գանձվում: Յանքի տիրոջ վնասը անասունի տեղը պիտի հատուցի: Ամեն մի անասունի [պատճառած վնասի] համար, իբրև պատիժ, տիրոջը հինգ գավազանի հարված պիտի տան: Սակայն նման դեպքում յուրաքանչյուր տնից որոշ գումարի ալչե չպիտի գանձել:

11. Հացահատիկների գինը ևս Ստամբուլի քիլեով պիտի հաշվել, որը հավասար է քսան վալիեյի: Յորենի քիլեն՝ ութ ալչե, գարու և կորեկի քիլեն՝ վեց ալչե, շիրացի բաթմանը՝ հինգ ալչե, պտուղների բաթմանը՝ երկու ալչե հաշվելով եկամուտ է գրված: Սակայն թիմարի տեղը բաճրան նույնությամբ պիտի վերցնի և ինքը վաճառի, ավելի կամ պակաս... (?) և վնասը իրենն է, ռայաթից ալչե չպիտի պահանջի, օրենք չէ:

12. Երզնկայի վիլայեթի վալի Էղած գյուղերից, հնուց ի վեր [բերքի] տասից երեքն է վերցվել, երկուսը դիվանի (divanı), մեկը՝ մալիֆանե (malikâne): Դարձյալ առաջվա նման տասից երկուսը դիվանի և մեկը՝ վալիի համար արձանագրվեց. դիվանին [հատկացվեց] թիմարին, իսկ վալիին՝ մզկիթների և մեդրեսեների կարիքներին. [այդ բոլորը] տեղն ու տեղը արձանագրվեց:

Հասան փաղիշահի օրենքի համաձայն երզնկայի մեծ բաշի (bac-i büzürk) և սև քամղայի (tamğa-i siyah) մանրամասնությունը:

13. Տաս բաթման մաքուր մետաքսի բեռից երկուսը թողնելով, ութ բաթմանը հաշվվում և բաշ է վերցվում: Բաթմանը տասներկու նուկի, յուրաքանչյուր նուկին 160 դիրհեմ, մեկ բաթմանը 1920 դիրհեմ են հաշվում: Հիշված բաթմանը Հասան փաղիշահի բաթմանն է: Մետաքսի բեռի յուրաքանչյուր բաթմանից՝ 81 սև ակչե (karaca akçe) բաշ են վերցրել, 10 սև ակչեն՝ որպես Կամախի և երեք սև ակչեն՝ որպես երզնկայի բաշ: Երեք սև ակչեն հավասար է մեկ օսմանյան ակչեի: Ամեն մեկ բաթմանից չորս սև ակչեն, որպես սև քամղայի իրավունք, մեկ սև ակչեն՝ որպես գրագրության իրավունք (hak-ül-kalem) և մեկ սև ակչեն՝ որպես ստացականի հարկ (resm-i kabizane) են գանձում: Վերոհիշյալ [չումարները] գանձում են առևտրականներից: Որպես ռեհդարլի (rehdarlık) ամեն մեկ բեռից վեց սև ակչե են գանձում: Թուրքմեններից ևս ամեն մեկ բաթմանից հիսունհինգ սև ակչե են գանձում. տաս ակչեն՝ որպես Կամախի բաշ, քառասունհինգ ակչեն՝ որպես երզնկայի բաշ, մեկ սև ակչեն՝ որպես գրագրության իրավունք, մեկ սև ակչեն՝ ստացականի իրավունք և վեց սև ակչեն՝ որպես դիհդարլի (dihdarlık): Եվ ماحود كشان (?) [կոչված] մետաքսյա կերպասից և նման [ապրանքների յուրաքանչյուր] բաթմանից հարյուր վաթսուսև ակչե բաշ են վերցնում. քսան ակչեն իբրև Կամախի բաշ և հարյուր քսան ակչեն՝ երզնկայի բաշ. [բացի այդ] յուրաքանչյուր բաթմանից ութ սև ակչե՝ որպես սև քամղայի, երկու սև ակչե՝ գրագրության իրավունք և երկու սև ակչե՝ որպես ստացականի իրավունք են գանձում: [Այս ապրանքների] անցման ճանապարհին մեծ բաշ են [առնում], եթե [ապրանք] քաղաքում ծախվի սև քամղա (tamğa-i siyah) են վերցնում և վերևի կողմից [ճանապարհից] եկած ցինկի յուրաքանչյուր բեռից երեք հարյուր սև ակչե, Խորասանի [ցեմենտի] բեռից՝ հարյուր հիսուն ակչե, լյոք (lök) կոչված ներկի բեռից՝ վեց հարյուր սև ակչե, կուրթ-կուլաղի (kurt kulağı) բեռից՝ երեք հարյուր սև ակչե, աղյուսի բեռից՝ երկու հարյուր ակչե են գանձում... եթե [ապրանքը տրանզիտ] անցնի, յուրաքանչյուր քիլեից երեք հարյուր սև ակչե բաշ են վերցնում: Սպիտակ ծամոնի բեռից ութսուն, կասնիի* բեռից՝ հարյուր հիսուն սև ակչե են վերցնում: Սրանք ևս եկող և անցնող բեռներին են վերաբերում: Պողպատի բեռից երեք հարյուր սև ակչե են վերցնում: Յուրաքան-

* Կասնի (թուրք.), բժշկության մեջ գործածվող թույն է:

չյուր գերուց հարյուր հիսուն սև ակչե են գանձում, սրանք էլ անց-նողների բաջին են վերաբերում: Եթե գերին վաճառվի, ամեն մեկ շնչից հարյուր հիսուն սև ակչե բաջ են վերցնում: Մարգարիտի և մուշկի քառասուն մսխալից մեկն են վերցնում:

Վերևի կողմից եկող մսխալի (miskali), միլի (mili) և այլ տեսակի կերպասները, եթե քաղաքում վաճառվեն, պետք է դրոշմել: Ռումի (Սվազ) վիլայեթի կերպասեղենից, ինչ տեսակի էլ որ լինի՝ սոֆ, տաֆտա, վալե, չուխա և այլ նման ապրանքներից հարյուրից հինգն են վերցնում: Կարված խալաթից (քաֆթան) և կարված չուխայից, գործածված մետաքսից ոչինչ չի գանձվում:

Տրապիզոնից բերված վուշե գործվածքեղենը, եթե քաղաքում վաճառվի, [վաճառողը] ինչ ազգից էլ որ լինի, յուրաքանչյուր թոփից տասը սև ակչե պիտի վճարի: Տրապիզոնից բերված վուշե հագուստներից հարյուր հիսուն սև ակչե են վերցնում: Ռումից բերված պղինձը, շաքարը, գորգը, կաշվեղենը, բուլգարին*, դանակը և այլ մանր ապրանքներ եթե նրզնկայում վաճառվեն, հարյուրից հինգը թամղա են վերցնում: Շաքարի բեռից հինգ հարյուր սև ակչե են վերցնում, իսկ գորգի, սոֆի (կերպասեղեն) բեռից ևս երեք հարյուր սև ակչե: Կաշվի բեռից չորս հարյուր սև ակչե են վերցնում, բուլգարիի բեռից՝ երկու հարյուր, իսկ դանակի բեռից՝ երեք հարյուր, պղնձի բեռից՝ հարյուր իննսունութ, որից իննսուն ակչեն որպես մեծ բաջ, ութսունչորս ակչեն՝ սև քամղայի և տասնութ սև ակչեն՝ Թերջանի Վարթիկ բերդի բաջն է: Մյուրդեսենկի (mürdesenk) եկող բեռից վաթսուն սև ակչե են վերցնում: Եթե երզնկացիները մետաքս բերեն, բաթմանից հիսուն սև ակչե են վերցնում, իսկ եթե Ռումի կերպաս բերեն, քսանհինգ ակչե: Վերոհիշյալ կերպասներից և բրնձից, օձառից, հինայից (hina) և նման ապրանքներից եթե քաղաքում վաճառվեն, հարյուր սև ակչեից հինգ սև ակչե են վերցնում:

Եթե ձիու շուկայում ձի վաճառվի, գնողից՝ տասնութ ակչե և վաճառողից՝ տասներկու սև ակչե են գանձում: Եթե ջորի [վաճառվի], նույնպես է, իսկ ավանակ՝ դրանց կեսը:

Եթե սոլանդանոցում ոչխար վաճառվի, ամեն մեկ ոչխարի համար չորս սև ակչե, եթե գոմեշ [վաճառվի], երեսուն, եթե եզ [վաճառվի] տասնհինգ սև ակչե են վերցնում:

Հյուսիսային [ճանապարհի] մուտքում բամբակի ընդհանուր բերքից յոթանասուն բաթման բամբակ են վերցնում, իսկ արևելյան ճանապարհում՝ بر اصیل (Յիրասիլ ?) վայրից մինչև այստեղ, որքան

* Բուլգարի՝ մի տեսակ ճտավոր կոշիկ:

ջողհակի հոր կա, յուրաքանչյուր հորից վեց սև աղչե են դանձում:
Քսան արշին կտավից չորս, քսան արշին ալաջալից վեց սև աղչե
են վերցնում: Բուն Երզնկայում եթե բամբակի, կտավի և դինու բեռ
անցնի ու դնա [տրանդիտ], երեսունվեց սև աղչե են վերցնում: Եթե
քաղաքացիները կտավ պատրաստեն և կամ գինի այլ տեղ տանեն,
բեռից վեց սև աղչե, իսկ եթե քաղաք բերեն՝ երեսունվեց սև աղչե
են վերցնում:

Եթե Ռումից թուրքմենները կերպասեղեն բերեն, բաթմանից
քսանութ սև աղչե, մեծ բաշ են վերցնում և չորս սև աղչե էլ՝ իբրև սև
քամդա, մեկ սև աղչե իբրև գրասենյակային իրավում, և մեկ սև
աղչե էլ իբրև ստացականի իրավում:

Ստամբուլ, Բաշվերապեթի արխիվ,
Դաֆթար № 7
Թվականը՝ 1516 (922)

3. ԲԱՐԵՐԴԻ ԿԱՆՈՒՆՈՒՄ

Բարերդի մեծ բաշի և սև քամղայի ընդարձակ կանուննամեն՝
ըստ Հասան փաղիշահի կանունի

Բարերդի վիլայեթի եկամուտների մանրամասնությունների
դափքարը

Առաջներում բաթմանը տասներկու նուկի էր, մեկ նուկին՝ երկու հարյուր դիրհեմ, որով մեկ բաթմանը երկու հազար չորս հարյուր դիրհեմ կլինի: Սա Հասան փաղիշահի կանունն է: Օրինակ, վուշի գործվածքեղենը եթե վաճառվի, ամեն մի կտորից երկու օսմանյան ակչե և անցնող ու դնացող ամեն մի բեռից՝ երեսուն ակչե, որպես սև քամղա փող են դանձում: Լեղակի ամեն մի մենից կես նուկի են վերցնում, որը հավասար է հարյուր դիրհեմի: Նույնքան են դանձում երկաթից, պողպատից և լյոք (lök) ներկից: Մշակված պղնձի բեռից վաթսուն ակչե, շմշակվածից՝ հիսուն ակչե են վերցնում: Բամբակի բեռի մենից երկու հարյուր դիրհեմ, օձառի՝ բեռից ևս երկու հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Բուլզարի բեռից հիսուն ակչե, ալաջայի բեռից քառասուն ակչե են վերցնում: Մեղրի և յուղի մեկ մենից երկու հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Չիրից նույնպես երկու հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Ծածկոցի բեռից քառասուն ակչե, թաղիքի բեռից քսան, իսկ դանակի բեռից քառասուն ակչե են վերցնում: Բրդի յուրաքանչյուր մենից հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Սոֆի* բեռից հարյուր քսան ակչե, իսկ եթե վաճառվի՝ հարյուր ութսուն ակչե են վերցնում: Չկան և խավիարի բեռից քսան ակչե են վերցնում: Կաշվի բեռից քառասուն ակչե, ապուխտի (բաստուրմա) մեկ մենից երկու հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Բրնձի մեկ մենից երկու

* Սոֆ՝ Անկարայի բրդից պատրաստված գործվածք:

Հարյուր դիրհեմ, պաղլեղից, կարմիր ներկից, մոմից նույն չափով են վերցնում, իսկ անցնող ու գնացող բեռի մեկ մենից հարյուր դիրհեմ: Բուն քաղաքում և նահիյեում (զավառակ)...(?) զինու բեռից տաս ակչե են վերցնում: Գետինն փռելու համար օգտագործվող գառան մորթու մեկ բեռից քառասուն ակչե, շմշակված կաշվի բեռից՝ երեսուն ակչե, բարակ կաշվի (sahtiyan) բեռից՝ քառասուն ակչե, մշակված կաշվի (meşin) բեռից՝ քսան ակչե են վերցնում, իսկ բարակ բաթիստի (dülbend) բեռից՝ երկու հարյուր ակչե: Մշակված ու պատրաստի կաշվից չորս ակչե են վերցնում: Անցնող ու գնացող նավթի բեռից վաթսուն ակչե և ցինկի բեռից՝ երկու հարյուր ակչե են վերցնում: Կուրթ-կուլաղլի բեռից հարյուր ակչե, մուշկի, մարգարիտի քառասուն մոխալից մեկ մոխալ են վերցնում: Կասնիի և սպիտակ ծամոնի բեռից հիսուն ակչե են վերցնում, իսկ կղմինդրի բեռից՝ վաթսուն ակչե: Սպանդանոցում գոմեշից ութ ակչե, եզից վեց ու կովից՝ չորս, իսկ երկու ոչխարից մեկ ակչե են վերցնում: Շաքարի բեռի մեկ մենից հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Ամեն մեկ ձիու գնից՝ հարյուրից չորս ակչե են վերցնում: Անցնող բեռներից իբրև մեծ բաջ (bac-i büzürg) երկու ակչե են գանձում:

Հասան փաղիշահի կանունի մեծ բաջի մանրամասնությունը

Դեպի Ռում (Սվազ) գնացող մետաքսի բեռից հարյուր յոթանասուն ակչե են գանձում. թուրքմեն ցեղից հարյուր հիսուն ակչե են վերցնում, եթե նրանց բեռը բացվում է, մեկ մենից ութ ակչե են վերցնում: Անցնող աջեմի (պարսկական) մետաքսյա կերպասեղենի մեկ մենից, եթե անցնի և գնա, հարյուր երեսուն ակչե են վերցնում: Անցնող ու գնացող չուխալի, ֆրանգի (եվրոպական) և Ռումի կիլպասի մեկ բեռից երեք հարյուր ակչե է գանձվում:

Քիսալի (kisaî), սերենդազի (serendaz), իզնիկի (iznikî), մետաքսի և կարմիրի (?) բեռից հարյուր քսան ակչե են վերցնում: Սերկուհի (serkûhî), նեշմեկի (necmekî) և թաֆսիլի (?) (tafsile) բեռից նույնպես հարյուր քսան ակչե են վերցնում: Մուրաբայից (murabba'), սիլթեի աշերիլից (silte aşeri), մուհայիլից (muhayyer), սոֆ աթլասից և նման ապրանքների մի բեռից հարյուր տասնհինգ ակչե են վերցնում:

4. ԿԱՄԱԽԻ ԿԱՆՈՒՆԸ*

Կամախի վիլայերի կանունների դափրարը

Թամղայի և բաշի բնդարձակ կանուննամեն՝ ըստ
Հասան փաղիշահի կանունի

1. Եթե վուշից պատրաստված կտորեղենի բեռը Տրապիզոնից դա և անցնի, ամեն մի բեռից հիսուն սև ակչե, իսկ եթե քաղաքում վաճառվի, ամեն մեկ թոփից երեք սև ակչե են վերցնում: Եթե Հիսնֆեյֆի և Հալեպի ապրանքները դան և անցնեն, նրանց ամեն մեկ բեռից ևս հիսուն սև ակչե են վերցնում: Եթե հագուստեղեն, գոտի, ալաջա և այլ ապրանքներ դան ու անցնեն, ամեն մեկ բեռից հիսուն սև ակչե են վերցնում, չրի ու շամչի յուրաքանչյուր բեռից և նման ապրանքներից, եթե դան ու անցնեն, վեց սև ակչե, իսկ եթե տեղում վաճառվեն հարյուրից հինգ սև ակչե են վերցնում: Անցնող ու գնացող ծածկոցների (kepenek) բեռից երեսուն սև ակչե, իսկ եթե տեղում վաճառվի հարյուրից հինգ սև ակչե է վերցվում: Սնդուսից (tafta), վելայից (vela ?)... և նման ապրանքներից, հարյուր սև ակչեից հինգ ակչե են վերցնում: Անագից ևս նույն հաշվով է վերցվում: Բամբակի անցնող ու գնացող բեռից տասնհինգ ակչե, իսկ եթե տեղում վաճառվի հարյուրից հինգ սև ակչե է վերցվում:

Անցնող ու գնացող և ուրիշ տեղից քաղաք բերվող գինու բեռից նոկտա բաշի (nokta başı) անվան տակ տասներկու սև ակչե է վերցվում:

* Թուրքերեն բնագրի հրատարակչի ծանոթագրությունից պարզվում է, որ այս կանունի, ինչպես նաև Բաբերդի կանունի սկզբի մասերը, Երզնկայի կանունի հետ նույնը լինելով՝ կրճատվել են: Կամախի մի այլ կանունը Էրզրումի կանունի հետ նույնը լինելու պատճառով, չի տպագրվել: Մի այլ դափրարում Կամախի կանունի այն մասերը, որոնք Էրզրումի կանուննամետ չկան, գրված են այստեղ:

Եթե ոչխարի վաճառականի (celeb) հոտը դա և անցնի, երկու հարյուր ոչխարից մեկ գլուխ ոչխար, իսկ եթե սպանդանոցում վաճառվի, ամեն մեկ ոչխարից մեկ սև ակչե են վերցնում: Եթե եղ կամ կով վաճառվի, ամեն մեկ եզան կամ կովի համար վեց սև ակչե են վերցնում: Կտավի բեռից, եթե փոխադրվի, ամեն մեկ նուլիից տասնչորսական ակչե են վերցնում: Եթե ձի կամ ջորի վաճառվի, ամեն մեկի համար վերցնում են տասնութ սև ակչե, իսկ եթե ավանակ վաճառվի՝ դրա կեսը: Եթե լծկան [եղ] վաճառվի, ոչինչ չպիտի վերցնել, որովհետև օրենք չէ:

Եթե օճառի բեռ դա և անցնի, ամեն մեկ բեռից հիսուն սև ակչե, իսկ եթե վաճառվի, ամեն մեկ հարյուր ակչեից՝ հինգ ակչե են վերցնում:

Քաղաքի ամեն մեկ ջուլհակի հորից վեց սև ակչե են վերցնում: Թափառաշրջիկ կոշկակարից՝ յուրաքանչյուր նոր վալրում վեցական սև ակչե են վերցնում:

Ամեն մեկ խաղախորդարանից վեց սև ակչե են վերցնում: Վերոհիշյալները, բոլորը և՛ թամղային են վերաբերում:

Մեկ բաթմանը տասներկու նուլի է, մեկ նուլին՝ հարյուր յոթանասուն դիրհեմ:

Կամախի 937 քվականի* կանունից

1. Կամախի և Երզնկայի կազաների սև թամղայի բաժինը

2. Յինկի բեռից հարյուր ակչե, խորասանի (ցեմենտի) բեռից՝ հիսու ակչե, լյոքի ներկի (lök) բեռից երկու հարյուր ակչե, կուրթ կուլաղիից՝ հարյուր, թրծված աղյուսի բեռից՝ վաթսունյոթ, լեղակի բեռից՝ չորս հարյուր, սպիտակ ծամոնի բեռից՝ քսան, բուսական սոսնձի բեռից՝ հիսուն, պողպատի բեռից՝ հարյուր, պղնձի բեռից՝ հարյուր, բուլգարիի բեռից՝ վաթսունյոթ, դանակի բեռից՝ հարյուր, մյուրդեսենեկի բեռից՝ քսան ակչե են վերցրել: Հիշյալ ապրանքները, եթե [տրանզիտ] են անցել մեծ բաջ (bac-i büzürg) կոչվող [հարկն] է գանձվել վերը հիշված հաշվով, իսկ եթե վաճառվել է, հարյուրից հինգ ակչե է գանձվել: Երբ այս բոլորի մասին Բարձրագույն Ատյանին դիմում տրվեց, որոշակի ապօրինություն լինելով՝ վերացվեցին: Այսուհետև վերոհիշյալ բոլոր տրանզիտ ապրանքների յուրաքանչյուր ձիան բեռի համար երկուական ակչե, ուղտի բեռի համար՝ չորսական ակչե, իսկ եթե տեղում վաճառվի ամեն մեկ հարյուր ակչեից երկուական ակչե պիտի գանձվի:

* 937 թ. հիշրի=1530—1531 թթ.:

Եթե ոչխարի վաճառականի (celeb) հոտը դա և անցնի, երկու հարյուր ոչխարից մեկ գլուխ ոչխար, իսկ եթե սպանդանոցում վաճառվի, ամեն մեկ ոչխարից մեկ սև ակչե են վերցնում: Եթե եղ կամ կով վաճառվի, ամեն մեկ եզան կամ կովի համար վեց սև ակչե են վերցնում: Կտավի բեռից, եթե փոխադրվի, ամեն մեկ նուլիից տասնչորսական ակչե են վերցնում: Եթե ձի կամ ջորի վաճառվի, ամեն մեկի համար վերցնում են տասնութ սև ակչե, իսկ եթե ավանակ վաճառվի՝ դրա կեսը: Եթե լծկան [եղ] վաճառվի, ոչինչ չպիտի վերցնել, որովհետև օրենք չէ:

Եթե օճառի բեռ դա և անցնի, ամեն մեկ բեռից հիսուն սև ակչե, իսկ եթե վաճառվի, ամեն մեկ հարյուր ակչեից՝ հինգ ակչե են վերցնում:

Քաղաքի ամեն մեկ ջուլհակի հորից վեց սև ակչե են վերցնում: Թափառաշրջիկ կոշկակարից՝ յուրաքանչյուր նոր վալրում վեցական սև ակչե են վերցնում:

Ամեն մեկ խաղախորդարանից վեց սև ակչե են վերցնում: Վերոհիշյալները, բոլորը և՛ թամղալին են վերաբերում:

Մեկ բաթմանը տասներկու նուլի է, մեկ նուլին՝ հարյուր յոթանասուն դիրհամ:

Կամախի 937 քվականի* կանունից

1. Կամախի և Երզնկայի կազաների սև թամղալի բաժինը

2. Յինկի բեռից հարյուր ակչե, խորասանի (ցեմենտի) բեռից՝ հիսու ակչե, լյոքի ներկի (lök) բեռից երկու հարյուր ակչե, կուրթ կուլաղիից՝ հարյուր, թրծված աղյուսի բեռից՝ վաթսունյոթ, լեղակի բեռից՝ չորս հարյուր, սպիտակ ծամոնի բեռից՝ քսան, բուսական սոսնձի բեռից՝ հիսուն, պողպատի բեռից՝ հարյուր, պղնձի բեռից՝ հարյուր, բուլգարիի բեռից՝ վաթսունյոթ, դանակի բեռից՝ հարյուր, մյուրղեսենեկի բեռից՝ քսան ակչե են վերցրել: Հիշյալ ապրանքները, եթե [տրանզիտ] են անցել մեծ բաջ (bac-i büzürg) կոչվող [հարկն] է գանձվել վերը հիշված հաշվով, իսկ եթե վաճառվել է, հարյուրից հինգ ակչե է գանձվել: Երբ այս բոլորի մասին Բարձրագույն Ատյանին դիմում տրվեց, որոշակի ապօրինություն լինելով՝ վերացվեցին: Այսուհետև վերոհիշյալ բոլոր տրանզիտ ապրանքների յուրաքանչյուր ձիան բեռի համար երկուական ակչե, ուղտի բեռի համար՝ չորսական ակչե, իսկ եթե տեղում վաճառվի ամեն մեկ հարյուր ակչեից երկուական ակչե պիտի գանձվի:

* 937 թ. հիշրի = 1530—1531 թթ.:

գինետանը կրկնապատիկ գնով պիտի վաճառվի: Օրինակի համար, մեկ սաքուրը եթե տաս ակչեով գնվի, քսան ակչեով պիտի վաճառվի, եթե տասնհինգ ակչեով գնվի՝ երեսուն ակչեով, եթե քսան ակչեով՝ գնվի՝ քառասուն ակչեով: Եթե մեկը առանց գինետան ամիլի (meyhane 'amili) թույլատվության ուրիշ տեղից գինի բերի, բերածը պիտի բռնագրավվի և [բերողը] պիտի տուգանվի՝ գինետան մեկ օրվա եկամտի չափով: Եթե քաղաքի բնակիչը գնա և գյուղում գինի խմի, ոչինչ չպիտի վերցնել, իսկ եթե գինին իր հետ քաղաք բերի, ապա օրենքի համաձայն պիտի բռնել ու տուգանել: Քաղաքի անհավատներից մեկը եթե հարսանիք կամ որևէ հավաքույթ կազմակերպի, գինետան ամիլի թույլատվությունը ունենալու դեպքում ինչքան ուղենա գինի և շիրա կարող է գնել, իսկ եթե թույլատվություն չլինի, ապա տարած գինին պիտի բռնագրավել և տուգանել: Գյուղի անհավատներից մեկն իր այգու շիրաչից գինետան համար բավարար քանակությամբ գինի վաճառելուց հետո, եթե ավելորդ ուրիշին վաճառի, ապա գնորդը քաղաքի գինետան ամիլին յուրաքանչյուր բեռի համար երկուական ակչե արտոնության գին տալով, պետք է գինին կնքել տա և ապա միայն վերցնի ու տանի: Այժմ ռայաթը աղպիսի հնարավորություն չունի: Երբ այս խնդրի վերաբերյալ դիմում արվեց բարձրագույն ատյանին, ապա վերևից կարգադրվեց՝ վերցնել բեռան մեկ երրորդը, իսկ երկու երրորդը թողնել: Այսպիսով, մեկ բեռից ութ ակչե պիտի վերցնել, ոչ ավելին:

4. Հիշյալ վիլայեթում մարխասիե (marhasiye) ակչեի մասին: Հին դաֆթարը գրվելու ժամանակ Կամախի կազային տասնմեկ հազար ակչե և Երզնկայի կազային՝ ութ հազար երկու հարյուր հիսուն ակչե է արձանագրվել. հինգ հազար հիսուն ակչե ևս որպես ալեմդարլիկ ('alemdarlik) վանքերի վրա գրելով՝ ամեն մեկ տանից տասական, տասնհինգական ակչե է գանձվել: «Սա մեզ համար մի ավելորդ խաբաջ եղավ, նորին վսեմություն մեր փաղիշահը օսմանյան երկրի այլ մասերում երկուական ակչե է վերցնում» ասելով՝ հիշյալ լիվայի ժողովուրդի խնդրանքը երբ բարձրագույն ատյանին ներկայացվեց, ապա ամեն մեկ տնից գանձվող հարկը թեթևացնելու մասին հրաման տրվեց և բարձրագույն հրամանի համաձայն նոր դաֆթարում արձանագրվեց՝ Կամախի կազայից վեց հազար ակչե գանձել հօգուտ պետության, իսկ Երզնկայի կազայից երկու հազար ակչե՝ վակֆի համար. ավելի ոչինչ չպիտի գանձել:

Ստամբուլ, Բաշվեբալիթի արխիվ,

Դաֆթար № 7

Թվականը՝ 1516 (922.)

5. ԲԻԹԼԻՍԻ ՎԻԼԱՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

1. Այս վիլայեթում մինչև այժմ հարկերը գանձվում են քրդերի սովորության համաձայն, [այսպես]՝ տան հարկ (resm-i hane) անվան տակ յուրաքանչյուր տնից չորս և կես ակչե են վերցնում, ջուլհակի հարկ (resm-i cüllah) անվան տակ յուրաքանչյուր շնչից նույնքան, որպես կերի հարկ (resm-i 'alef) յուրաքանչյուր շնչից երկու ակչե: Տոնական հարկ (resm-i idiye) անվան տակ յուրաքանչյուր գյուղից երկու ութսուր են վերցնում, որպես նեվրուզի հարկ (resm-i nevruziye) յուրաքանչյուր տնից յոթ ակչե, հողն ամառակ բողնելու հարկ (resm-i boz) անվան տակ յուրաքանչյուր գյուղից հիսուն ակչե, կեֆենդուզի հարկ (resm-i kefenduz) անվան տակ ամեն մի կոշկակարից քսանհինգ ակչե են վերցնում: Մուշի, Չուկուրի և Ահթյանի գավառներում ղշաղի հարկ անվան տակ աշնանը ամեն մի չիֆթից վեց Ստամբուլի քիլո կորեկ, յուղի հարկ (resm-i rugan) անվան տակ յուրաքանչյուր չիֆթից 1200 դիրհեմ յուղ են վերցնում:

Հիշյալ գավառներում, ինչպես նաև Դատվանում և Խլաթում կաշի (?) հարկ (resm-i kas) (?) անվան տակ աշնանը յուրաքանչյուր չիֆթից քառասունութ ակչե են վերցնում: Այս բռնություններից բացի, ժառանգությունից տասից երեքը վերցվում և յոթը՝ ռայաթներին է տրվում: Այս կարգի բռնությունները վերջ չեն ունեցել. ներկայումս կայսերական հրամանով այդ բռնությունները վերացվել են և [այստեղ] Դիարբեքիրի վիլայեթի օրենքն է հաստատվել:

Անհավատները ինչ որ ցանեն ու հնձեն, հինգից մեկը բաժին (kismet) պիտի տան. թե՛ կայսերական հատուկ պաշտոնյաները և թե՛ սանջակի բեյերի պաշտոնյաները բնատուրք պետք է վերցնեն և ռայաթներից հացահատիկի գին (galle baha) անվան տակ ոչ մի ակչե չպիտի պահանջեն: Ամուսնացած անհավատներից քսանհինգական ակչե իսպենջ և վեց ակչե րգադիե (irgadiye) պետք է վերց-

վի, իսկ աշխատանքի կարող ամուրիներից՝ քսանհինգ ակչե իսպենջ: Ոչխար, փեթակ և ջրաղաց ունեցողներից հարկերը ըստ դաֆթարի պետք է գանձվեն: Քրդերը և ուրիշները բացարձակապես ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ չպետք է վերցնեն:

2. Այս վիլայեթում Խոյթ (Hoyt), بوغذات و كوزح, Ումուր (Umur) և Կեվաշ (Kevaş) նահիյեներում, որոնք խիստ անմատչելի և քարքարոտ են, հստակաօրենքով շատ քիչ է և ռայաթների մեծ մասն աղքատ են, դրա համար էլ նրանց յուրաքանչյուր անձին երեսունհինգ ակչե ջիզիե նշանակվեց: Յուրաքանչյուր հարուստից ու չքավորից հավասարապես երեսունհինգ ակչե է որոշված: Հիշյալներից բացի մյուս նահիյեներում [ջիզիեն] հիսունհինգ ակչե է որոշված. նրանցից ևս հարուստն ու չքավորը հաշվի առնելով, հարկը արդարացիորեն պիտի գանձվի: Ադիլջեվազի գավառը սահմանադրվում գտնվելու պատճառով, նրա բնակիչների ջիզիեն երեսունհինգ ակչե է որոշված, ավելի չպիտի գանձել:

3. Այս վիլայեթում ապրող մուսուլմանները, որոնք ցանում և հնձում են, արձանագրվեցին իբրև տասաւնօրդ և սալարիե վճարողներ, դա կազմում է [բերքի] ութից մեկը: Այս վայրերն էլ մեծ մասամբ լեռնոտ լինելով, տեղի բնակիչները հազիվ իրենց անձնակալն կարիքի համար են հողը մշակում. այդ պատճառով նրանց վրա չիֆթի հարկ չի նշանակվում, այլ հողի հարկ (resm-i zemin) է արձանագրվում... Քրվածի համաձայն լավագույն տեղից երկու ղեռնյումից մեկ ակչե, և վատ տեղից՝ երեք ղեռնյումից մեկ ակչե հողի հարկ պիտի վերցվի, իսկ մշակութուն չունեցողներից... եթե հողի հարկը բեննաֆի հարկից պակաս լինի, տասներկու ակչե բեննաֆի հարկ և աշխատանքի ընդունակ ամուրիներից վեց ակչե ամուրիության հարկ (resm-i mücerred) պիտի վերցվի. մուսուլմաններին քրզադիե արձանագրված չէ և չպիտի պահանջվի: [Քանի որ] բուն Բիթլիսի, Խլաթի, Ադիլջեվազի մուսուլմաններին գլխի ակչե (baş akçesi) և քրզադիե չի արձանագրված, հիշյալ հարկերը նրանցից չպիտի պահանջվի:

Մետաֆից, կերպասեղենից, չուխայից և ֆաթանից [գանձվող քաջերի] բացատրությունը

4. Հալեպում մետաքսից պատրաստված կերպասեղենի փոխադրվող [յուրաքանչյուր] բեռից 156 ակչե է վերցվել. որոշվեց

նույնը: Դանակ, շաքար, օճառ, հինա, խալի, նիշագիր, իսֆիտաջ*,
պղինձ, թիթեղ, կարմիր ներկ, լեղակ, հախճապակի և այլ ալյուսի
ապրանքներ փոխադրելիս յուրաքանչյուր բեռից քսանվեց ակչե է
վերցվել, որոշվեց նույնը: Սակայն bekkam** և կարմիր հող փոխա-
դրելիս ոչինչ չի վերցվել: Դարձյալ չպիտի վերցվի: Էմիններն իրենց
համար յուրաքանչյուր բեռից հիսունական ակչե են վերցրել: Ար-
գելված է, չպիտի վերցնել:

Անկարա, Թափուի և Կողաստրուլի
Ընդհանուր վարչութուն,
Դաֆթար № 109,
Թվական չունի

* Իսֆիտաջ — (սլորակերեն) սպիտակադեղ:

**

بقم

6. ԽԱՐԲԵՐԳԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՐ

1. Օսմանյան կանոնի համաձայն խարբերգի լիվայի կանոն-
նամեի մանրամասնության, գյուղերի և քաղաքի բերքի և հիշյալ
քաղաքում բաշի, քալվայի և ալլնի մասին, որոնք նշանակված են
համաձայն Հասան փաղիշահի կանոնի:

2. Նախ՝ գյուղերում ապրող ու չիֆթ ունեցող մուսուլման ու-
յաթները ամեն մեկ չիֆթից չիֆթի հարկ անվան տակ հիսուն օսման-
յան ակչե, իսկ չիֆթ չունեցողներից և նորից ամուսնացածներից
տասներկու ակչե բեննաֆի հարկ պիտի վերցնել: Հողամշակությամբ
զբաղվողներից, ըստ իրենց ցանքատարածության, յուրաքանչյուր
երկու դեռնյումից մեկ ակչե, իսկ այն ամուրիներից, որոնք իրենց
հոր մօտ ծանոթացում և իրենց առանձին աշխատանքն ունեն, վեց
ակչե ջաբա-բեննաֆի հարկ (resmi caba bennak) պիտի վերցնել:

Հիշյալ հարկերը անհավատներից չպիտի գանձել, սակայն յու-
րաքանչյուր [անհավատ] հարկատուից քսանհինգ ակչե իսպենջ
պիտի վերցնել:

Հիշված հարկերի գանձման ժամանակը գարնան՝ մարտ [ամսի]
սկիզբն է. դրանից առաջ չպիտի վերցնել:

3. Թե՛ մուսուլմանների և թե՛ անհավատների հողամշակությու-
նից հինգից մեկը (humüs) պիտի վերցնել, մուսուլմանների բամ-
բակից, բանջարեղենից, այգիներից և պտուղներից յոթից մեկը, իսկ
անհավատներից՝ հինգից մեկը:

4. Ամուսնության հարկը. ամեն ամուսնացողից վաթսուն ակչե
պիտի վերցնել, աղջիկը ուր որ հարս գնա, [հարկը] պիտի գանձել
հոր արձանագրված վայրում, իսկ այրի կինը, որտեղ որ ամուսնա-
նա, [հարկը] այնտեղ պիտի վերցվի:

5. Մեղրի հարկը ստացված մեղրից տասանորդով պիտի վերց-
նել:

6. Ջրաղացի հարկը յուրաքանչյուր [ջրաղացից] ամսական վեց
ակչե հաշվով պիտի վերցնել, որը տարեկան կազմում է վաթսուն
ակչե:

7. Ոչխարի հարկը. երկու ոչխարից մեկ ակշե պիտի վերցնել: 3այլադի հարկը. յուրաքանչյուր յայլադ գնացող, որն չորքոտանի ասենա...³.

8. Անասունների պատճառած վնասների համար. եթե ձին կամ եզը ցանքս մտնեն և վնաս պատճառեն, յուրաքանչյուր եզի կամ ձիու համար հնգական ակշե ասուղանք պիտի վերցնել և վնաս պատճառող անասունի տիրոջը հինգ հարված պիտի խփել և [նրանից] վնասի փոխհատուցում պահանջել, սակայն այդ բանի համար մակթու (maktu') ակշե չպիտի վերցնել:

9. Թամդայի (tamğa) մասին. համաձայն հնագույն կանոնի, եթե մետաքս է բերվել, բաթմանով են կշռել և հարբերդի յուրաքանչյուր մենից, որը ութ հարյուր դիրհեմի է հավասար, իննսուն սև ակշե բաշ են վերցրել. այդ երեսուներեք օսմանյան ակշե է անում: Բաթմանի համար որպես սև քամդա չորսական ակշե են դանձել:

10. Ռուսի երկրից թուփով եկած չուխան կշռելով՝ յուրաքանչյուր մենից որպես բաշ քառասուն և հինգ սև ակշե են վերցրել, որը կազմում է տասնհինգ օսմանյան ակշե:

11. Քաղաք բերված և վաճառված ամեն տեսակի ապրանքներից հարյուրին հինգ սև քամդա կոշված հարկ են վերցրել: Իսկ եթե անցնի [տրանզիտ] ու գնա, վուշի բեռից մեկ շամի-էշրեֆի (sami eşrefi) են վերցրել, որը քառասուն օսմանյան ակշեի է հավասար: Եթե հինա կամ օճառ, երկաթ և սրանց նման ապրանքներ են եկել ու անցել, ամեն մեկ բեռից կես բաթմանի արժեքի չափով են բաշ վերցրել:

12. Քաղաք բերված և մորթված ոչխարից հինգ սև ակշե են վերցրել, այս հաշվով կազմում է մեկ և կես օսմանյան ակշե. եթե եղ կամ կով է մորթվել, տասներկու սև ակշե են վերցրել, որը չորս օսմանյան ակշե է անում:

13. Բացօթյա վալրում վաճառված հացահատիկի հարբերդի մյուզից, որը Ստամբուլի ութ քիլեին է հավասար, մեկ քառորդ Ստամբուլի [քիլե] են վերցրել: Գիստորի (mazu) բեռից քսանից երկուսն են վերցրել, մեկը բացօթյա վալրում պաշտոնյան է վերցրել:

14. Խաղախորդարանի (tabakhane) համար ևս ամեն մեկ մորթուց մի փոքր բան են վերցրել:

15. Լարի արհեստանոցի (kirişhane) համար քաղաքում մորթված ոչխարի և այծերի աղիքներից վերցնում լար են պատրաս-

³ Բնագրում բաց և թողնված:

տում, սակայն [արհեստանոցի] վարձը եթե վակֆ լինի, այդ [դիսպո-
քում լարերը] վակֆին են արձանագրվում:

16. Էբու-Թահիրից* եկող թարմ խաղողի բեռից երկու սև ակչե
քամղա են վերցնում: Եթե խարբերդ քաղաքի խաղողը վաճառվի,
ոչինչ չեն վերցնում: Բանջարեղենից նույնպես որոշ քանակությամբ
[հարկ] են վերցրել. պիտի պահպանել գանձվածի չափը:

17. Եթե բամբակ և թեւ է շուկա բերվում վաճառվում, յուրա-
քանչյուր նուկիից քառորդ սև ակչե քամղա են վերցնում: Վեց նու-
կին հավասար է մեկ օսմանյան բաթմանի: Շուկա բերված կտավի
մեկ թոփը, որը քսան արշին է, դրոշմելով՝ մեկ Հասան-բեյի [բաջ] են
վերցնում, որը հավասար է երկու օսմանյան ակչեի: Եթե Տրապի-
զոնի վուշ է բերվում և վաճառվում, պիտի վերցնել ոչ թե հարյու-
րից հինգը, այլ՝ ամեն մեկ թոփից երկու և կես օսմանյան ակչե:
Բուն քաղաքում՝ գործված մետաքսյա (çiharkezi) գոտին նույնպես
դրոշմելով, քառորդ սև ակչե քամղա են վերցնում: Մոմի արհեստա-
նոցից (mumhane) ամիլը՝ [ապօրինի կարգով] հում մոմ առնելով
ու վերամշակելով կրկնակի գնով է վաճառում:

18. [Վաճառվող ապրանքների] հաշվառման (ihtisab) մասին
մեղրի, յուղի, չամիչի և այլ նման մթերքների բեռից երկու նուկի են
վերցրել: Նպարավաճառի խանութներից ևս ամսական մեկ ակչե են
վերցրել: Հացագործից և խոհարարից նույնպես, ըստ վիճակի, ամ-
սական երեք-չորսական ակչե են վերցնում: Բացի այդ [կշեռքում]
եթե պակաս գտնեն, մեկ դիրհեմից մեկ ակչե տուգանք պիտի
դանձել:

Ստամբուլ, Բաշվերակիթի արխիվ,
Դաֆթար № 840,
Թվականը՝ 1518 (924)

* Էբու-Թահիրը՝ Ջերմիկ լիվայի նահնգներին (գավառ) է:

7. ՌՈՒՄԻ ՎԻՍՅԵԹԻ ՍԻՓԱՀՈՒ ԿԱՆՈՒՆԸ

1. Թռչակի անցած (müteka'id) սիփահիները մասին բարձրագույն հրամանն այսպես է. եթե մի սիփահի հեռացված լինի և յոթ տարի թիմարը չվերցնի, [ներանից] այլ ոռոգիչների նման շարխաբական իրավունքներ և սովորության հարկեր պիտի գանձվեն:

Այն սիփահի-զադեն (սիփահու որդին), որի հայրը թիմարի տեր լինի, ինքն էլ պատերազմելու ընդունակ լինելով յոթ տարի կայսերական արշավանքներին մասնակցի և հետո զա ու թիմար պահանջի... (?) * նրա դրությունն էլ նույնպես է:

Այն սիփահի-զադենները, որոնց հայրերը թիմար չեն ունեցել, սակայն նրանց պապերը անցյալում որոշ ժամանակ թիմար են ունեցել, նրանցից այլ ոռոգիչների նման շարխաբական իրավունքներ, սովորության հարկեր և պետական ավարիզ պիտի վերցվի:

2. Ամբողջ Ռումում գեամեթներից, սերասկերի թիմարներից և դիզդարի թիմարներից բացի մնացած թիմարները ազատ (serbest) չեն: Դաֆթարներում ևս այդպես է արձանագրված:

3. Ամբողջ Ռումում բարձրագույն հրամանն այսպես է, թիմարին մի այլ կադայից որևէ գյուղ կամ հողաբաժին չպիտի միացվի. դաֆթարներում էլ այդպես է բաժանված: Ներկայումս նոր դաֆթարում արձանագրված բոլոր թիմարներից որևէ գյուղ կամ հողաբաժին մի այլ թիմարի չպիտի միացվի, իսկ եթե միացվի, մեղքը դաֆթարդարներինը կլինի, անգիտություն չպիտի ցուցաբերել:

4. Հիշյալ վիլայեթում վակֆ եղած և շարձանագրված թիմարները ժամանակին դաֆթարդարը՝ դաֆթարի էմինը պետք է գրանցի և յուրաքանչյուր երեք ամիսը մեկ անգամ պատճենը վիլայեթի կադիններին և հատկապես մայրաքաղաք (Ստամբուլ) պիտի ուղարկի:

Սրանից առաջ Ռումի վիլայեթում այնպես է պատահել, որ [սիփահիները] ոռոգիչների բերքից դաֆթարում արձանագրված

* Բնագրում միտքն աղավաղված է, բառեր են բաց թողնված:

Հարկերից ավելի սալարւըք (salarlik) և եմլիք (yemlik) են վերցրել, իսկ չիֆթ գրվածները ամեն տարի մեկ օր թիմարի տիրոջը ծառայության են պարտադրել, տարեկան կալի տուրք անվան տակ նրանցից մեկ քիլե դարի և մեկ հավ, իսկ բերդապահներն էլ ամեն տարի չիֆթերից մեկ բեռ հարդ և մեկ բեռ փայտ են վերցրել: Այս բոլորը ապօրինութեամբ լինելով և դաֆթարում [թիմարի տերերի վրա] եկամուտ արձանագրված չլինելով՝ փաղիշահական արդարադատութեամբ վերացվում է և արգելված լինելու պատճառով դաֆթարում եկամուտ չի արձանագրվում:

Ստամբուլ, Բաշվեքալեթի արխիվ,
Դաֆթար N 169,
Թվականը՝ 1519 (926)

8. ԳԻՎՐԻԿԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԱՄՆԵՆ

1. Հիշյալ լիվայում գտնվող գյուղերի մշակելի տարածությունների և հողակտորների մեծ մասից մալիֆանե (mālikāne) և դիվանի (divanî) բաժին անվան տակ, երկրագործության միջոցով ստացված հացահատիկի հինգից մեկը ասելով, կրկնակի տասանորդ վերցնելը ժողովրդի մեջ հին սովորություն է եղել: Օրինակ, լրիվ մշակված հողում տնտեսությունը մալիֆանե է կոչվում, որը նվիրական շարիաթի համաձայն մյուսքի և վակֆի հողի տնտեսությունն է. դիվանի անունով հիշված հողը մուսուլմանական բեյթումալին (beyt-ül-māl) պատկանող հողն է...

Սանջակի բեյերը և սիփահիները, ռայաթներին մի քանի օր խոտհնձի տանելով, խանդարել են նրանց աշխատանքը: Ապօրինություն լինելու պատճառով սա վերացվում է: [Սանջակի բեյերն] իրենց դրամով ռանչպար պետք է վարձեն և արտերը հնձել տան. ռայաթներին չպիտի նեղացնել:

2. Հիշյալ սանջակում ռայաթից տարին մեկ անգամ յուղ, թաղիք, փայտ, գարի, խոտ, հարդ և ածուխ վերցնելով, չնչին գումար են վճարել: Ապօրինություն լինելու պատճառով սա վերացվում է: Ինչի կարիք որ լինի, օրվա գնով շուկայից պետք է գնել և ռայաթին նեղություն չպիտի տալ:

3. Սանջակի սուբաշիները ռայաթների մոտ իջևանելով, ուտելիք և կեր են վերցրել: Սա ապօրինություն լինելու պատճառով վերացվում է: Բռնությամբ ոչ ոքի տունը չպիտի մտնել ու կեր և ուտելիք չպիտի պահանջել, ինչ էլ որ վերցնեն, արժեքը պետք է վճարել. ռայաթից նրա կամքին հակառակ ոչինչ չպիտի վերցնել:

4. Սանջակի բեյերը, սուբաշիները և այլ սիփահիները, որսի գնալ ցանկանալով ռայաթներին բազմիցս քշել տարել են, աշխատանքից կտրել և օրերով ստիպել են հսկել իրենց ձիերին. ապօրինություն լինելու պատճառով վերացվում է: Եթե որսի գնալ ցանկա-

նան, թող ժողովրդին դիմեն, և իրենց կամքով գնացողները՝ գնան.
բռնութեամբ ոչ ոքի որսի չպիտի տանել և ձի պահել տալ:

5. Ռայաթները հիշյալ վիլայեթում գտնվող աղահանքերից իրենց
տան համար աղ են տարել, տեղական ամիրը «աղ տարար» ասելով
ռայաթից քաջ է վերցրել: Ռայաթը իր այգուց և բանջարանոցից
ստացած մրգերը բեռով ուրիշ տեղ վաճառելու տանելիս, ամիրները
ներանից քաջ են վերցրել: Քանի որ հնուց ի վեր քաջ չի վերցվել՝ վե-
րացնել [նման գանձումները]: Այսպիսով, եթե ռայաթները իրենց
տան համար աղ տանեն և իրենց մրգերը ուրիշ տեղ տանեն վաճա-
ռելու, նրանցից քաջ չպիտի վերցնել:

6. Հիշյալ արգելումների մեծ մասը հին Կաֆթարում ևս արձա-
նագրված է եղել՝ «արգելված է», բռնություն չի նկատվում՝ դարձյալ
«արգելված է» արձանագրվեց: Իրոք, [արգելումները] արդարադա-
տության մարդկանց միջոցով պիտի գործածվեն, հակառակը չպետք
է թուլատրվի...

Թափուի և կադասարույի ընդհա-
նուր վարչություն,
Դաֆթար № 153,
Թվականը՝ չկա.

9. ԲՈԶՈՔԻ ԿԱՆՈՒՆԱՄԵՆ

Ֆոգոֆի կագայի կանոննամանի հիշատակումն ու բացատրությունը.
նանապարհ կտրողների և գողերի մասին որոշումներ

1. Ով որ ճանապարհ կտրի և ավաղակություն անի, խիստ կիրպուլ պատժել՝ կախաղան հանելով:

2. Ով որ ձի կամ ջորի գողանա, եթե ձեռք չկտրեն, տասնութ ոսկի, եթե եզ կամ կով գողանա, տասներկու ոսկի, եթե ոչխար գողանա, չորս ոսկի պիտի վերցնել: Եթե վերոհիշյալ [գողությունները] ընկերովի լինեն, երկու կամ երեք մարդ մասնակցեն, յուրաքանչյուրին պիտի տուգանել:

3. Եթե մեկ մարդ երկու ձի, երկու ուղտ, երկու կով և եզ, երկու ոչխար, կամ երկուսից ավելին մի անգամ կամ երկու անգամ գողանա, յուրաքանչյուր զուխ անասունի համար [նրանից] լրիվ տուգանք պիտի գանձվի, իսկ եթե երեքից ավելին գողանա, մեկ անգամվա [գողության] համար երեք անասունի տուգանք պիտի վերցվի:

4. Եթե մեկ փեթակ, խոփի երկաթ, կարպետ, ոտնակապ շղթա, թամբ, ասպանդակ և սրանց նման բաներ գողանա, տաս ակչե [արժողության] համար չորս ոսկի պիտի վերցնել:

5. Եթե տուն կողոպտողի ձեռքը չկտրեն, ապա քսան ոսկի պիտի վերցնել, իսկ դուռ կոտրողից՝ չորս ոսկի: Գիշերով շղարշ ու պատմուճան (կաֆտան) գողացողից կամ ցերեկով շուկայից կամ տնից որևէ բան գողացողից տաս ակչե իրերի համար տաս ոսկի պիտի վերցնել:

6. [Զեռքը] կտրված գողի կողոպտածը հայտնաբերվելու դեպքում տիրոջն է տրվում, հակառակ դեպքում [գողը] պետք է փոխհատուցի:

7. Եթե մեկը գողին գողություն անելու ժամանակ խփի և սպա-

նի, հանցավոր չպիտի ճանաչվի, եթե գուցանալուց հետո ետևից հասնի և խփի ու սպանի, դարձյալ հանցավոր չպիտի ճանաչվի:

8. Եթե մեկը ամբաստանված է գողության մեջ և շարունակ գողություն է անում, [բռնվելիս] պիտի հատուցի ըստ սովորության:

9. Եթե մեկը [հակառակ] ընդունված սովորության դիշերով մի տուն մտնի և տան տերը խփի և սպանի, հանցավոր չպիտի ճանաչվի:

Պոռնկության և նրա վերաբերյալ հարցերի մասին վճիռներ

10. Պոռնկության մեղադրանքը շարիաթական կարգով պետք է ապացուցվի, եթե [մեղադրվողը] չափահաս և ամուրի է (ergen) տասնհինգ ոսկի պետք է վճարի, իսկ եթե ամուսնացած է և չի քարկոծվում (recm)՝ տասնհինգ ոսկի:

11. Եթե մեկը իր նշանածի մոտ զնա և նրա հետ հարաբերություն ունենա, պոռնկություն է թույլ տվել, բայց եթե զնա ու հարաբերություն չունենա՝ հինգ ոսկի պիտի վճարի:

12. Եթե մեկը պոռնկության նպատակով մի տուն մտնի, հավի և կամ համբուրի և եթե համբուրվողի համաձայնությունը չլինի, նա պոռնկության տուգանք պիտի վճարի. իսկ եթե համաձայնությամբ է լինում, մտնողից և հավողից հինգ ոսկի են վերցնում: Եթե աղջկա հետ հարաբերություն ունենա և աղջիկը նրան չտան, նրանից պոռնկության տուգանք են վերցնում: Իսկ եթե հարաբերությունը աղջկա համաձայնությամբ է լինում, [աղջկա] հորից կամ եղբորից տասներկու ոսկի են վերցնում: Իսկ եթե [աղջիկը] բռնությամբ է ենթարկվել, աղջկա հորից [տուգանք] չեն վերցնում, այլ տղամարդուց են երկու կողմի տուգանք վերցնում: Եթե մի քանի մարդ միատեղ աղջիկ առևանգեն, ամեն մեկից ութական ոսկի են վերցնում:

13. Եթե մի անձնավորություն իր մահճեմին տեսնի որեէ նամահրեմի հետ զվարճանալիս և զբաղվելիս ու նրանց սպանի, շարիաթի համաձայն արենապարտ [ոճրագործ] պիտի լինի, սակայն ըստ ավանդական սովորության (örfen) հանցավոր չի համարվում: Իսկ եթե մեկ ուրիշի ասելով սպանի, հանցավոր և արենապարտ [ոճրագործ] պիտի լինի, եթե շարիաթական վկա լինի:

14. Եթե կավատության գործը (pizevenklik) մեկի մշտական զբաղմունքը լինի, երեսին սև [մուր] քսելով մարդկանց մեջ պիտի խայտառակել, իսկ եթե [մշտական զբաղմունքը] չէ, տաս ոսկի պիտի վերցնել:

15. Եթե տղաներին տանեն և ներքինացնեն, անպայման քսան-
չորս ոսկի պիտի վճարեն: Եթե [տղամարդը] իգանում է (muhanne),
երկու կողմին պոռնկության սաստը թող տան, իսկ եթե չտան, ամեն
մեկը պոռնկության տուգանք պիտի վճարի:

16. Եթե աղջիկը բռնությամբ տանելուց հետո ամուսնացնեն,
այդ ամուսնությունը ապօրինի է, պիտի քանդել: Իսկ եթե խնամա-
կալը այդ գործը թույլատրելի համարի, ամուսնությունը տեղի պիտի
ունենա, իսկ եթե խնամակալը չթույլատրի, բայց կողմերի համա-
ձայնությամբ ամուսնությունը տեղի ունենա, նմանը նախատեսված
չլինելով, ամուսնալուծումը թույլատրելի է:

17. Եթե մանչ ծառաների (oğlan usacıklar) փոխանակություն
կատարվի, թեթև կարգապահական պատժից հետո տուգանք չպիտի
վերցնել:

Արյան և նրա վերաբերյալ հարցերի մասին վճիռներ

18. Եթե արյուն թափողը մահապատժի արժանի լինի, համա-
պատասխան կերպով պիտի պատժվի. եթե կողմերը հաշտվեն և
կամ արյան զինը հատուցելու արժանի լինի, արյան զնի հատու-
ցումից հետո, երեսուն ոսկի տուգանք են վերցնում:

Եթե մեկը [հղի] կնոջ ծեծի կամ վախեցնի և վիժման պատճառ
դառնա ութ ոսկի պիտի վճարի:

19. Եթե մեկը [կովելիս] ատամ ջարդի և այլ կոխվների պատ-
ճառ լինի, շարիաթի համաձայն նրանից պահանջված արյան զնի
կեսը և ատամ ջարդելու համար ութ ոսկի են վերցնում:

20. Եթե մեկը քարով կամ փայտով և կամ կարծր իրով [դիմա-
ցինի] մատը ջարդի կամ գլուխը պատռի, չորս ոսկի պիտի վճարի:

21. Եթե ձեռքով խփեն, արյուն հոսեցնեն, կամ եղունգով երեսը
ճանկռեն, կամ օձիքը պատռեն, մազ կամ մորուք փետեն, երեսուն
ակչե պիտի վճարեն:

22. Եթե քարով, փայտով և սրանց նման իրերով գլխի վրա սև
բծեր և քերծվածքներ առաջացնեն, դրանք ձեղքվածքի համազոր են:
Եթե դրանք ձեռքով կամ եղունգով առաջանան, քիթը արնելու հա-
մազոր են:

23. Եթե ոտք կամ ձեռք կոտրվի և կամ մարմնի մի այլ մասը
կոտրվի և [տուժողը] անկողին ընկնի, քանի օր որ շահույթից հետ
մնա, այդ չափով րբգաղիի և տասնչորս ոսկի տուգանք են վերցնում:
Իսկ եթե սխալմամբ լինի, հինգ ոսկի են վերցնում:

24. Աչք հանողը արյան գինը [վնասվողին] պիտի տա, եթե դիտավորյալ կերպով է եղել, տասնչորս ոսկի, իսկ եթե դիտավորյալ չի պատահել, հինգ ոսկի պիտի վճարի:

25. Եթե քարով կամ փայտով խփելով ականջ խլացնեն կամ վիրջը քերծեն, աչքին համազոր համարելով, շարիաթական օրենքով արյան գինը առնելուց հետո, եթե դիտավորյալ է եղել՝ տասնչորս ոսկի, իսկ եթե սխալմամբ է եղել՝ հինգ ոսկի են վերցնում:

26. Եթե կարծր առարկայով խփեն և սև բծեր առաջացնեն, մեկ ոսկի պիտի տան: Իսկ եթե սրով, դանակով և նետով խփեն, բայց չպատռեն, պատռվածին համազոր է:

27. Եթե սպանելու և կամ վիրավորելու դիտավորությամբ [մեկին] հետապնդեն, շազատվի (?), դառնա յրան (հետապնդողին) վիրավորի, թեև կամ ոտքը կոտրի, [պատիժ, տուգանք] ոչինչ չկա:

28. Եթե խփելու դիտավորությամբ կամ առանց դիտավորության սուր կամ դանակ և նետ հանեն, երկու հարյուր ակչե են տալիս, իսկ եթե սրով, դանակով կամ նետով խփեն և [խփվողը] անկողին ընկնի, տասներկու ոսկի են տալիս: Իսկ եթե խփեն, բայց չկտրեն, համազոր է կտրելուն, տաս ոսկի են տալիս: Եթե կովի պատճառ եղողը վիրավորվի, [հանցագործը] շարիաթական օրենքով արյան գնի կեսն է տալիս:

29. Եթե [ոչխար] համրողից ոչխար պահեն, յուրաքանչյուր ոչխարից մեկ ակչե են վերցնում: Եթե խմբով տան վրա հարձակվեն, հարձակվողներից ութական ոսկի են վերցնում: Եթե հարձակման ենթարկվողները զենքի դիմեն, հանցավոր չեն ճանաչվում, եթե մինչև անգամ վիրավորեն և սպանեն, դա հարձակվողներին վիրավորելու դիտավորություն չի համարվում: Տան վրա հարձակվողները ինչ որ անելու լինեն, ապա հարձակման ենթարկվածները նրանցից ավելին չպիտի անեն:

30. Բերքը չափողից հացահատիկ թաքցնողների նկատմամբ նույն կերպ պիտի վարվել:

31. [Զինվորական] ծառայության կանչված սիփահու վրա ուսթը ձեռք չպիտի բարձրացնի, եթե բարձրացնի, տաս ոսկի պիտի վճարի:

Անասունը հացահատիկի [ցանքսը] մտնելու մասին

32. Եթե անասունները ցանքսը մտնեն [անասունի] տիրոջը հինգ փայտի հարված պիտի տան կամ յուրաքանչյուր հարվածի դիմաց մեկ ակչե տուգանք պիտի վերցնել, իսկ եթե արտ մտնող անասունը

սպանեն, արժեքը տիրոջը պիտի վճարել, սակայն տուգանք չպիտի վերցնել. հացահատիկի վնասը անասունի տերը պիտի հատուցի:

33. Եթե հալ է բանջարանոցի պտուղներ գողանան, արժեքը վճարել տալուց հետո, քսան ակչե տուգանք են վերցնում:

Սագ գողացողից երեսուն ակչե տուգանք են վերցնում:

Եթե մի կնոջ ու տղամարդու վրա զրպարտութիւն անեն, եթե թշնամանք չկա և [զրպարտողը] կրօնասեր մարդ է, նրա խոսքին պիտի հավատալ, իսկ եթե շարիաթով հաստատվի, որ սուտ է, հինգ ոսկի տուգանք պիտի վերցնել կամ լեզուն պիտի կտրել:

Փայտ գողացողից տասնհինգ ակչե են վերցնում:

34. Եթե արշինը պակաս լինի, հարյուր ակչե են վերցնում, եթե նուկիրն պակաս լինի, վաճառվածի ամեն մեկ դիրհեմից մեկ ակչե են վերցնում և սաստելով երկուսին էլ ամոթանքի են ենթարկում:

35. Եթե դիտավորյալ կերպով տուն կամ հյուղակ քանդեն և կամ նման վնասներ պատճառեն, վնասը հատուցվում է, բայց տուգանք չեն վերցնում:

Եթե նման հանցանքներ կնոջ կողմից կատարվեն, ամուսնուց առնվելիք տուգանքի կեսն են վերցնում:

Եթե փախած անասունը հայտարարելով [աճուրդով] վաճառեն, ուղտ լինի՝ վեց ոսկի, ձի լինի՝ չորս ոսկի, եղ կամ կով լինի՝ երկու ոսկի, ոչխար լինի՝ մեկ ոսկի են վերցնում, և արժեքը տիրոջն է տրվում: Իսկ եթե փախած լինելը չհայտարարվի և վաճառվի, ամեն մեկ անասունի գողութեան տուգանքի կեսն են վերցնում և արժեքը անասունի տիրոջն են վճարում:

36. Սիփահին հանգիստ շրջագայելիս, եթե ռայաթին վերավորանք պատճառի, և եթե այդ սիփահուն [ռայաթը] ծեծի, չպիտի տուգանվի:

37. Եթե [որեւէ մեկի] միտումնավոր և սուտ վկայութիւնը երեւման գա, երեսին սև քսելով ցուցադրում են և կամ հինգ ոսկի են վերցնում: Իսկ եթե իր վկայութիւնից հրաժարվի, սուտ լինելը խոստովանի, այդ վկայութեան համար պատճառած վնասը պիտի հատուցի:

38. Եթե հայհոյեն՝ պիտի սաստեն, իսկ եթե չսաստեն, երեսուն ակչե պիտի վերցնեն. եթե գինի խմեն [հարբեն], ուշքը վրան գալուց հետո, ութսուն փայտի հարված պիտի խփեն, իսկ եթե չխփեն, ութսուն ակչե պիտի վերցնեն: Եթե մի [չազրաջով] ծածկվածի մասին պոռնիկ է ասելով զրպարտեն, [զրպարտողին] ութսուն փայտի հարված պիտի խփել և ութսուն ակչե [տուգանք] պիտի վերցնել:

39: եթե տղաները (oğlancık) չափահաս չլինեն, այսինքն տաս տարեկանից պակաս լինեն, հանցանքի դեպքում [այդպիսիներից] տուգանք չի վերցվում, սակայն պետք է սաստել, այսինքն ծեծել և անպատվել:

40. Եթե որևէ սիփահի առանց հրամանագրի (buyruk) սուրհանդակ և կամ անասունի մորթի պահանջի, [դրա համար] եթե նրան ծեծեն, [ծեծողները] հանցավոր չեն ճանաչվում:

41. Ապօրինությունների վերացում: Առաջներում Զուկադիրլիի ժամանակ, եթե ռայաթը տուգանվեր, կառավարության օգտին տուգանքը լրիվ գանձելուց հետո, առնում էին նաև տուգանքի տասանորդի կեսը (oşrû cerime) նայիրջելիք անունով, տուգանքի տասանորդի կեսն էլ դիվանբեյլիք (divanbeylik) անունով և տուգանքի տասանորդի կեսն էլ բուլուջըլք անունով: Օրինակ, եթե մի ռայաթից հինգ հարյուր ակչե տուգանք էր գանձվում, ապա նրանից վերցնում էին նաև հիսուն ակչե իբրև նայիրջելիք, քսանհինգ ակչե՝ դիվանբեյլիք, քսանհինգ ակչե՝ բուլուջըլք: Այս նայիրջելիքը, դիվանբեյլիքը և բուլուջըլքը վերացվում են:

42. Զուկադերլիի բեյերը «կաշրկ կուզուսու» (kaşık kuzusu) անվան տակ յուրաքանչյուր մակադատեղից (çigil) մի գառ են վերցրել: Ներկայումս այդ նույնպես վերացվում է:

43. Բայրամի ժամանակ բայրամի ոշխար (bayramlik koyunu) անվան տակ ամեն մեկ հոտից մեկ ոշխար են վերցրել: Ներկայումս այդ նույնպես վերացվում է:

44. Եթե որևէ նահիեյում Զուկադիրլի որդիներից մեկը բեյ նշանակվեր, յուրաքանչյուր հոտից սելամըլք անունով մեկ ոշխար էին վերցնում: Ներկայումս այդ նույնպես վերացվում է:

45. Սրանից առաջ ամեն մեկ ռայաթի ցանքսից, դեռևս կալից առաջ, ավելի հաշվելուց բացի, հեզիր ակչեսի (hezir akçesi) անվան տակ որոշ քանակով փող վերցնելուց հետո մեկ հինգերորդի հաշվով էլ տուրք են գանձել: Բարձրագույն հրաման ստացվեց, որ ռայաթների հացահատիկի դեզը առանց չափելու, հեզիր ակչեսի և կամ այլ անվան տակ ոչինչ չպիտի վերցնել: Ներկայումս հացահատիկի դեզը չափելով՝ մեկ հինգերորդը պիտի վերցնել, իսկ հեզիր ակչեսի չպիտի գանձել:

46. Յուրաքանչյուր չիֆթից տասներկու ակչե չիֆթի հարկ է վերցվել: Օսմանյան երկրում Յուրուք ցեղից չիֆթի հարկ չի վերցվում, դրա համար հիշյալների չիֆթի հարկը վերացվում է:

47. Կար ժամանակ, երբ եթե Զուկադիրլիի բեյերի ուղտերը

աստիկում էին, ուղտ գնելու համար ռայաթներին, ըստ իրենց վիճակի, հինգական-տասական ակչե էին վերցնում: Այդ ժամանակից ի վեր, իբրև որոշյալ օրենք, ուղտի սալգուն (salgun) անվան տակ սուլթանական սալգունի կեսի չափով [հարկ] էին վերցնում: Ներկայումս ուղտի սալգունը վերացվում է:

Ամուսնության հարկի (resm-ül'arus) մասին

48. Ռայաթի կույս աղջիկը հասակակից մարդու հետ ամուսնանալու գեպքում, եթե շարիաթի օրենքի համաձայն ամուսնություն կնքելուց հետո նրա բերաթում ամուսնության տուրֆ արձանագրվի, [ռայաթը] սիփահուն հարյուր ակչե պիտի տա: Իսկ եթե [աղջիկը] ուրիշ ցեղի մարդու տրվի, ամուսնության ժամանակ [ռայաթը] սիփահուն երկու հարյուր ակչե պիտի տա: Այլևի նեղություն և ոտընձգություն չպիտի լինի և ամուսնությունից առաջ ոչինչ չպիտի վերցնել:

49. Կայսերական արշավանքի գնացող մյուսեղեմ (müsellem) դասի աղջիկը նմանապես ռայաթի աղջկան համազոր է. մյուսեղեմը, ռայաթի նման ամուսնության հարկը տալիս է նրան, ում վրա որ արձանագրված է:

50. Այրի կինը կույս աղջկա նման է. միայն նրանից ամուսնության տուրֆ կույս աղջկա հարկի կեսի չափով պիտի վերցվի:

51. Եթե կայսերական հրամանով փաղիշահական արշավանք լինի, պատերազմի զգնացող մյուսեղեմից երկու հարյուր հիսուն ակչե եկամտի հարկ պիտի վերցնել:

52. Եթե մյուսեղեմը մեռնի և բազմաթիվ որդիների թողնի, կուլի և պատերազմի կարող տղան նրա փոխարեն մյուսեղեմ պիտի լինի և արշավանքի պիտի գնա, իսկ կուլի և պատերազմի անկարողը, այլ ռայաթների նման պիտի դառնա:

Ոչխարի հարկը (resm-ul-ğanem)

53. Մալխին, ոչխարը գառը ծնելուց հետո, համաձայն օսմանյան օրենքի՝ ոչխարն ու գառը համբելով, երկուսից՝ մեկ ակչե են վերցնում. չուբուֆ ակչեսի (çubuk akçesi) անվան տակ լրացուցիչ ոչինչ չպիտի վերցնել:

54. Որոշ սիփահիների թիմարներին [որպես եկամուտ] բաղի-հավայի-հուրդե (badihevâ-i hurde) է գրված և նրանց բերաթներում արձանագրված: Բաղիհավայի-հուրդեն այն է, երբ [ռայաթներին տուգանելու գեպքում] դիմում են օսմանյան օրենքին, պատիժ տալու կարիք չի լինում:

55. Թիմարի տեր շեղող սիփահու որդիները, որոնք դաֆթարում սիփահի-դադե են արձանագրված, Ջուլիադերլիի հին օրենքի համաձայն, ոչխարի հարկ և սալզուն չպիտի տան:

56. Զրադացի հարկը. լրիվ տարին աշխատող ջրադացից ամեն ամիս հինգական ակչեի հաշվով վաճառուն ակչե, վեց ամիս աշխատող ջրադացից երեսուն ակչե են վերցնում, ավելի նեղութուն չպիտի տալ:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 735:
Թվականը չկա:

10. ԴԻԱՐՔԵՔԻՐԻ ՎԻՍՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

Ռայարի դուրյան մասին

1. Սրանից առաջ ռայաթի հացահատիկը չափելու ժամանակ սիւլահինները իրենց բաժինը բնատուրքով չեն վերցրել, այլ կանխիկ դրամով, այն էլ ընդունված չափից ավելի, այսպիսով անիրավություն է տեղի ունեցել և ռայաթի նկատմամբ բռնություն է գործադրվել. այդ պատճառով ռայաթների որոշ մասը երկիրը լքել է, իսկ որոշ մասն էլ նյութապես քայքայված և կարիքավոր լինելով, հողը չի մշակել: Այժմ, երբ այդ անիրավության ու բռնության մասին բարձրագույն ատյանին դիմում տրվեց, ռայաթներից կանխիկ ակչե գանձելը մերացվեց, ցորենից ցորեն, գարուց՝ գարի, և այլ հացահատիկներից միայն հացահատիկներով վերցնելու մասին հրաման տրվեց, և այս հրամանը նոր դաֆթարում արձանագրվեց: Սրանից հետո, փաղիշահական հրովարտակի համաձայն, հացահատիկի գին (galia baha) անվան տակ ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ չպիտի վերցնել, ցորենից ցորեն, գարուց՝ գարի և այլ հացահատիկներից միայն բնամթերքով պիտի առնել, շտեմարանում պահել, երբ ժամանակը գա, օրվա գնով վաճառել, ռայաթին նեղություն չտալ. աշխարհի ապավեն փաղիշահի պետության մեջ [ռայաթները] հանգիստ պիտի ապրեն և իրենց ուժը ներածին չափ հողամշակություն անեն:

2. Բահրայի մասին. որոշվեց երկու ձևով բահրա առնել. կողմերը որ ձևի հետ համաձայնվեն, այդպես էլ պետք է լինի: Մեկ [ձևն] այն է, երբ ռայաթը բերքն ամբողջությամբ բերում է և գյուղի մոտ մի տեղում կալսում, նրա բերքը պիտի չափվի և բահրան ըստ դաֆթարի՝ հինգից կամ յոթից մեկը, [ինչպես որ որոշված է], պիտի գանձվի՝ ցորենից ցորեն, գարուց՝ գարի և շտեմարան տարվի: Մյուս ձևն այն է, երբ ռայաթը չի կարողանում [բերքը] գյուղի մոտ բերել և կալսել, նրա բերքը դաֆթարում արձանագրվածի համա-

ձայն վեց կամ յոթ բաժին է արվում, թիմարի տերը բաժիններից մեկը պիտի ընտրի, որից հետո ռայաթը այդ բահրան պիտի տանի գյուղի մոտ կալսի և աղաներին հանձնի:

3. Ամեն մի գյուղի բահրայի համար ռայաթների կողմից իրենց գյուղերում պահելու տեղ կամ շտեմարան առանձնացնելը և հավաքված բահրան մոտակա շուկա տանելն ընդունված կանոն է: Մոտակա շուկան ևս ամենաշատը մի օրվա ճանապարհ պիտի լինի, ավելի հեռու տանելը ռայաթի պարտականությունը չէ, չպիտի պահանջել:

Բահրայի մասին

4. Ռայաթի հացահատիկի [բահրան] հինգից թե վեցից մեկն է, ընդարձակ դաֆթարի առաջին բաժնում [այսպես] է որոշված. բանջարանոցների համար տասանորդ և մրգերի համար յոթից մեկը արձանագրվեց:

Զիֆթլիի մասին

5. Սովորական քայլով ըստ երկարության ու լայնության քառասուն քայլ տեղը մեկ դեռնյում է համարվում: Զուր ունեցող և ամեն տարի ցանվող լավագույն հողերից ութսուն դեռնյում հողը մեկ չիֆթլիք է կոչվում: Միջակ հողերում հարյուր դեռնյում տեղը մեկ չիֆթլիք է կոչվում: Վերոհիշյալ կարգը դաշտավայր (հարթ) տեղերի համար է. լեռներում չիֆթլիք չլինելով [հողերը] դեռնյումով են չափում:

Զիֆթլիների մասին

6. Այն անձինք, որոնց վրա դաֆթարում չիֆթ է գրանցված, իրենց տեղերը թողնելով այլ տեղերում հողամշակություն չպիտի անեն: Սակայն եթե իրենց վրա գրանցված տեղերը լրիվ մշակելուց հետո գնան և ուրիշ տեղում մշակություն անեն, այսինքն ավելի աշխատել ցանկանան, այդպիսիներին աղաները արգելք չպիտի հանդիսանան, բայց իրենց վրա գրանցված տեղերը թողնելով, այլ տեղերում և այլ հողում մշակություն անել ցանկացողներին աղաները պետք է արգելեն: «Քո տեղը թողնելով այլ հողում եթե հող մշակես, մեկ բահրա ևս կառնես» ասելով՝ պիտի զգուշացնեն: Այսպիսի զգուշացումից հետո, եթե [ռայաթները], իրենց վրա գրանց-

ված հողը [անմշակ] թողնելով, այլ գյուղում հող մշակեն,
[այդպիսիներից] կրկնակի բահրա պիտի պահանջվի:

Զիֆթ քայքայողի (çift bozan) մասին

7. Եթե որեւէ մեկը ի վիճակի լինելով հանդերձ, իրեն վրա գրանցված հողը մշակի և հողն անմշակ մնա [և եթե] այդտեղից սիփահին բահրայի և հողի հարկի (resm-i zemin) եկամուտ ունենա, այդպիսի [ռայաթներից] չիֆթի հարկ և բոզ բահրա (boz behre) պիտի պահանջվի: Սակայն գրանցված հողի սիփահին, եթե [հողը] մեկ ուրիշին թափուով տա կամ մի ուրիշ [ռայաթ] այդ հողը մշակի և այդ հողից սիփահուն հողի հարկ և եկամուտ հասնի, այն ժամանակ հին տիրոջից բեննաֆի հարկ և Բրգադիե պիտի պահանջվի, իսկ չիֆթի հարկ և բոզ բահրա՝ ոչ: Ուրբեր աղքատ և կարիքավոր լինելով և կամ երկնային աղետների ենթարկվելով՝ չկարողանան չիֆթը մշակել և դրանց չիֆթը քայքայվի, այդպիսիներից չիֆթի հարկ և բոզ բահրա չպիտի պահանջվի, այլ միայն բեննաֆի հարկ և Բրգադիե: Երեք տարին անցնելուց հետո, եթե ռայաթը դարձյալ մշակութուն անելու ընդունակ չլինի, թիմարի տերը հողը ում որ ցանկանա նրան պիտի հանձնի և մշակել տա:

Զիֆթի հարկի, բեննաֆի, ամուրիության, Բրգադիեյի և իսպենջի մասին

8. Լրիվ չիֆթ արձանագրված մուսուլմանից հիսուն ակչե չիֆթի հարկ է վերցվում. կես չիֆթ արձանագրվածից՝ քսանհինգ ակչե և բեննաֆի հարկը՝ տասներկու ակչե է վերցվում: Ամուրիության հարկը վեց ակչե է: Ամեն մի ծխին (hane) երեք օր Բրգադիե է գրանցված և ամեն օրը երկու ակչե է զնահատված, որով ամեն մեկ ծխից վեց ակչե է վերցվում: Ռայաթները սիփահուն կամ երեք օր բանվորութուն պիտի անեն և կամ թե [նրան] ակչե պիտի տան. եթե ռայաթները բանվորութուն անեն, ակչե չեն վճարի: Անհավատներին չիֆթի հարկ գրված չլինելով, ամեն մեկ, հարկատուի համար քսանհինգ ակչե իսպենջ և ամուսնացածներին՝ վեց ակչե Բրգադիե է արձանագրված. ամուրիներից Բրգադիե չպիտի պահանջել:

9. Եթե որեւէ մեկն իր վրա գրվածից ավելի հող ցանի, [որպես] հողի հարկ լավ տեղից՝ երկու դեոնյումին մեկ ակչե, վատ տեղից՝ երեք դեոնյումին մեկ ակչե պիտի վճարի: Գրսից եկող ու [հողը] մշակող [ռայաթը] նույն ձևով հողի հարկ պիտի տա:

ըիշները ոչ մի կերպ չպիտի միջամտեն և չպիտի հակառակեն: Սի-
փահիներն ըստ օրենքի [նման ռայաթներից] մինչև երեք տարի
ղշլաղի հարկ վերցնելով, երեք տարուց հետո այլ ռայաթների նման
բեննաֆի հարկ պիտի վերցնեն:

13. Յուրաքանչյուր սանջակում դաֆթարից դուրս որոշ մշակելի
տարածությունները որոշ քանակի եկամտով կայսերական խասերի
վրա են արձանագրված: Սակայն եթե [տվյալ սանջակում] դաֆթա-
րից դուրս մնացած որոշ մշակելի տարածություն հայտնաբերվի,
որը գրանցման ժամանակ որպես եկամուտ հաշվառման ենթարկ-
ված չլինի, ապա երբ օրինական կարգով պարզվի, որ դա ջրովի հող
է, նահիեի էմինը այդ հողը պիտի բռնադրավի պետութան օգտին:

Մեղրի հարկի (resm-i zenburî) մասին

14. [Մեղրի հարկը] յուրաքանչյուր փեթակից երկու ակչե վերց-
նելու հիման վրա է արձանագրված: Եթե մի ռայաթ իր փեթակը
մի ուրիշ սիփահու հողը տանի, հարկի կեսը հողի տերը և մյուս
կեսը ռայաթի տերը պիտի վերցնի:

Ամուսնության հարկի ('arusane) մասին

15. Եթե աղջիկը մարդու գնա, վաթսուն ակչե ամուսնական
[հարկ] են վերցնում. [հարկի] կեսը թիմարի տիրոջը և մյուս կեսը՝
սանջակի բեյին է հատկացված: Իսկ այրի կնոջից երեսուն ակչե են
վերցնում: Նրա կեսը ևս թիմարի տիրոջը, իսկ մյուս կեսը՝ սան-
ջակի բեյին է [պատկանում]: Աղջիկը ուր որ էլ հարս գնա, հայրը
ուսմ ռայաթը լինի, ամուսնական հարկը նրան է պատկանում: Այրի
կինը ուսմ հողում որ ամուսնանա [ամուսնական հարկը] այդ հողի
[սիփահուն] է պատկանում:

Ոչխարի հարկի (resm-i ağnâm) մասին

16. Երկու ոչխարի դիմաց ռայաթի վրա մեկ ակչե ոչխարի հարկ
է արձանագրված սակայն չոբանբեկի չպիտի վերցվի: Ռայաթից
չոբանբեկի չպիտի վերցնել, քոշվոր ցեղերից պիտի վերցնել:

Ջրաղացի հարկի (resm-i asiyâb) մասին

17. Լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից վաթսուն ակչե ջրաղա-
ցի հարկ են վերցնում և վեց ամիս աշխատողից երեսուն ակչե, մի
խոսքով ամեն ամիս հինգ ակչեի հաշվով է արձանագրված:

ԴԵՏԽԱՆԻ (deştânî) հարկի մասին

18. Եթե որևէ մեկի անասունը մի ուրիշի ցանքսը մտնի և վնաս պատճառի, վնասը հատուցելուց հետո անասունի տիրոջը հինգ փայտի [հարված] պիտի խփել և նրանից հինգ ակչե տուգանք պիտի դանձել: Եթե անասունը ցանքսը չմտնի և վնաս չպատճառի, դեշտա-
բանի հարկ անվան տակ ռայաթից ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ չպիտի վերցնել:

Յայլադի հարկի (resm-i yaylak) մասին

19. Եթե երեք հարյուր ոչխարից բաղկացած հոտը յայլադի հարկ գրանցած տեղերում յայլադ բարձրանա, իբրև հարկ մեկ լավագույն ոչխար և ամեն տնից մեկ նուկի յուղ պիտի վերցնել, որը երկու հարյուր դիրհեմ է: Սակայն եթե հոտը գա և անցնի, նրանից յայլադի հարկ չպիտի վերցնել, իսկ եթե մի տեղում [ոչխարները] երեք գրշեր մնան, այդպիսիներից [հարկ] պիտի վերցնել: Յայլադի հարկ արձանագրված տեղերում տեղացիներից հարկ չպիտի վերց-
նել, իսկ դրսից եկածներից պիտի վերցնել:

Քոշվոր ցեղերի յայլադի հարկը Մուրադ՝ գետի եզերքումն են վերցնում: Նրանց կանոննամեում համապատասխան տեղում ըն-
դարձակորեն գրված է: Այդպես էլ պիտի գործադրել:

Ղշլադի հարկի (resm-i kışlak) մասին

20. Բերրեից բացի, ղշլադի հարկ գրանցված տեղերում, եթե երեք հարյուր ոչխարից բաղկացած հոտը դրսից գա և ձմեռի, իբրև ղշլադի հարկ մեկ լավագույն ոչխար պիտի վերցնել: Ձմեռելու ժա-
մանակը ձմռան սաստիկ ցուրտ օրերն են: Այդ օրերին [հոտը] ում հոգում որ գտնվի՝ [հարկը] նա պիտի վերցնի: Տեղացիներից ղշլադի հարկ չպիտի վերցնել. դրսից եկածներից պիտի վերցնել:

Ձմեռողների մասին

21. Եթե որևէ մեկը սիփահու թիմարում է ձմեռում, վեց ակչե ղշլադի հարկ է վճարում. դրան [այստեղ] ծխի հարկ (resm-i duhan) են ասում: Ամուրիներից երեք ակչե են վերցնում: Եթե ձմեռող անձը ձմեռած տեղում մշակությամբ զբաղվի, հողի հարկ պիտի տա, սակայն ղշլադի հարկ չպիտի տա: Ձմեռող անձը մինչև երեք

տարի ղշլաղի հարկ պիտի տա, իսկ եթե երեք տարուց ավելի այն-
տեղ մնա, այլ ռայաթների նման բեննաֆի հարկ էլ պիտի տա:

Հաշվառման (ihtisab) մասին

22. Դիարբեքիրի վիլայեթի քաղաքներում, գյուղաքաղաքներ-
ում հաշվառման տեսակետից բազմաթիվ ապօրինություններ
(bid'at) են տեղի ունեցել: Հին դաֆթարում նահիյեների հաշվառում
անունով մի հոգւլած է եղել, որտեղ յուրաքանչյուր նահիյեին որոշ
չափի եկամուտ է գրանցված, որի հիման վրա [տեղական իշխանու-
թյունները] նահիյեի գյուղերի բնակիչներին զանազան պատրվակ-
ներով, բազմաթիվ բռնություններ և նեղություններ են պատճառել:
Նահիյեների հաշվառումը ոչ մի այլ վիլայեթում գոյություն չի ունե-
ցել, ուստի և բացառապես ապօրինություն և բռնություն լինելու հե-
տևանքով վերացվեց և նոր դաֆթարում ոչ ոքի եկամուտ չարձա-
նագրվեց: Այսուհետև նահիյեների հաշվառում անունով ռայաթ-
ներից ոչ մի ակշե և ոչ մի հատիկ չպիտի վերցնել: Քաղաքներում
ու գյուղաքաղաքներում հաշվառման ապօրինությունները նույն-
պես վերացվեցին և [որոշվեց] որ օսմանյան կանոնի համաձայն
պիտի գործադրվի:

Դիրհեմով թանկարժեք ապրանք վաճառողներից թերակշռու-
թյան համար յուրաքանչյուր դիրհեմին մեկ ակշե տուգանք պետք
է գանձվի: Ամեն տարի դատավորի միջոցով քանի անգամ որ նարխ
նշանակվի, որոշ քանակի նարխըլը (narhçilik) պիտի վերցնել,
սակայն ավելին ոչ: Դիրհեմով չվաճառվող և փոքր արժեք ունեցող
[ապրանքներից] ըստ տեսակի որոշ չափի տուգանք պիտի գանձել:
Ամանեղենը մաքուր չպահող հացագործներից և խոհարարներից,
ըստ [մաքրություն] գրություն, որոշ չափի տուգանք պիտի գանձել:

Գիշերապահության հարկերի (rüsûm-i 'asesiye) մասին

23. Նոր դաֆթարում ասեսիե ('asesiye) արձանագրված քա-
ղաքների յուրաքանչյուր խանութից ամսական մեկ ակշե գիշերա-
պահության հարկ են վերցնում: Բացի այդ, տներում աշխատող
[ջուլհակի] դազգահներից ևս ամսական մեկական ակշե է վերցվել:
Տներում աշխատող ջուլհակների դազգահներից գիշերապահության
հարկի գանձումը վերացվում է և որոշվում է՝ միայն շուկաներում
եղած խանութներից ամսական մեկական ակշե վերցնել: Գիշեր
ժամանակ գիշերապահների բռնած հարբածներից և գողերից սու-

բաշինները ինչքան որ տուգանք գանձեն, գիշերապահն էլ [այդպիսիներից] տասանորդ է վերցնում: Սակայն ցերեկ ժամանակ բռնվող գողերի, հարբածների և այլ հանցագործների հետ գիշերապահը գործ չունի և տասանորդ չպիտի պահանջի:

Վակֆերի մասին

24. Վակֆ արձանագրված գյուղերի [եկամտի] քառորդը վակֆ արձանագրված լինելով, մնացածը՝ պետական եկամտին է արձանագրված. քառորդ ասվածը՝ հացահատիկի քառորդն է: Գյուղի վակֆի իսկական շաբիաքական տասանորդը պետք է որ կեսը լինի: Քառորդ լինելու պատճառը այն է, որ այս վիլայեթի կալվածքները (emlâk) մեծ մասամբ փաղիշահների կողմից, իբրև անտեր ու ավերակ և առանց ռայաթի համարելով, վաճառքի է հանվել և ծախվել: Հին ժամանակներում այսպիսի օրենք էլ է եղել, որ եթե որևէ տեղում որևէ մեկի ռայաթը հող մշակեր, ստացված բահրայի կեսը հողատերը պիտի վերցնե, իսկ մյուս կեսը՝ ռայաթի տերը: Կալվածքների տերերը գնել են միայն ավերակները, իսկ ռայաթները՝ աշխարհի ապավեն Նորին Վսեմության փաղիշահին են պատկանում: Այս պատճառով էլ շաբիաքական տասանորդի կեսը պետության և մյուս կեսը վակֆին է արձանագրված: Երբ ճիճգից մեկի օրենքն ընդունվեց, բերքի քառորդը վակֆին պատկանելը արձանագրվեց հին դաֆթարում:

Աշիրեթների դուրսյան մասին

25. Բոլոր աշիրեթների [բերքի հարկը] ռայաթների նման հինգից մեկ չի արձանագրված: Հատուկ ուշադրության արժանանալով, նրանցից ոմանք վեցից մեկ, ոմանք՝ յոթից մեկ արձանագրվեցին: Արգադիեից ևս [նրանք] աղատ են արձանագրված:

26. Աշիրեթների բեյերին և ջեբելուներին տրված գյուղն ու մշակելի տարածությունն ըստ դաֆթարի պիտի օգտագործվի: Կայսերական խաս արձանագրված գյուղերում էմինները ըստ դաֆթարի հարկեր և իրավունք պահանջելիս կոպիտ վերաբերմունք են ցույց տվել: Աշիրեթները, էմինների բռնություններին սովոր չլինելով, վշտացել և վիրավորվել են: Մարդինին և Ամիդին ենթակա կայսերական խաս արձանագրված աշիրեթների և գյուղերի մասին որոշվեց, որ ամեն մեկ աշիրեթի կայսերական խաս արձանագրված գյուղերի բնակիչները պիտի «ըստ որոշված գումարի» հարկը (ber

vech-i maktu') տալու համաձայնվեն և յուրաքանչյուր գյուղից այդ հարկը վերցնելուց հետո, դաֆթարում բաժին (kasım) գրված է ասելով, էմինները և ուրիշները չպիտի վիճեն: Սակայն եթե դաֆթարում արձանագրվածի համաձայն՝ «ըստ որոշված գումարի» տալուն չհամաձայնվեն, բաժնի պիտի վերածվի և քիչ-շատ ինչ որ լինի, պետության օգտին պիտի բռնագրավվի:

27. Հիշյալ աշիրեթներ շարիաքական իրավունքները (hukuk-i seriye) և սովորութային հարկերը (rüsûm-i örfiye) Ալի-Չելեբիի դաֆթարում, մյուս ուսյաթների նման, յուրաքանչյուր տարվա համար որոշ եկամուտ արձանագրվեց և Մահմուդ-Չելեբիի* ընդարձակ և համառոտ դաֆթարներում ամեն տարվա համար որոշ եկամուտ արձանագրվեց: Սակայն կանոննամեններում գրվածի համաձայն ջեբելուի ժառայության կանչելու ժամանակ նշանակված տան տուրքը, ամուրիության տուրքը և մյուս եկամուտները պետք է հավաքվեն և ջեբելուին տրվեն: Կայսերական պատերազմի ժառայությունը [ջեբելունները] աշիրեթի բեյի հետ պիտի անեն, իսկ պատերազմ չլինելու դեպքում, աշիրեթներից, ուսյաթների նման, ամեն տարվա համար հարկ չպիտի վերցվի, պիտի ազատվեն. միայն պատերազմի ժամանակ հարկ հավաքելու մասին է արձանագրված: Պատճառն այն է, որ անցյալում աշիրեթների ջեբելունները բերաթ չեն ունեցել և որոշակի նշանակված ջեբելուններ էլ չեն եղել: Կայսերական արշավի (պատերազմի) ժամանակ, աշիրեթի բեյերը ում ցանկանան ջեբելու են նշանակում: Ջեբելու նշանակված անձից այդ տարվա չիֆթի եկամուտը չի վերցվում: Պատերազմը վերջանալուց հետո, դարձյալ թույլտվություն ստանալով, աշիրեթի բոլոր հողերը ցանում են. պատերազմ չլինելու ժամանակ, «ձեր բերաթներից դուրս դուք այսքան հող ի՞նչ հիմքով եք տնօրինում» հարցից պիտի խուսափել, որովհետև «խաղաղ ժամանակ հարկերը չպիտի վերցնել» ասելով՝ աշիրեթների բեյերը [դաֆթարում նախօրոք] գրել են տվել: Հետո Բարձրագույն Գահից հրամայվեց, որ ջեբելուններին բերաթ տրվի, ամեն մի աշիրեթում բոլոր ջեբելուններին ազատություն տրվի, և ջեբելուններն էլ ըստ իրենց բերաթների, դաֆթարում գրվածի համաձայն, յուրաքանչյուր տարվա համար իրենց շարիաքական իրավունքները և սովորութային հարկերը

* Կանոնների հրատարակիչ Օ. Լ. Բարկանը չի բացատրում թե ովքեր են վերոհիշյալ Ալի-Չելեբին և Մահմուդ Չելեբին և ինչ բովանդակություն ունեն նրանց դաֆթարները: Մեզ չհաջողվեց պարզել թե խոսքը ինչ դաֆթարի մասին է:

ստանան: Բարձրագույն ատյանից ջեբելուներին բերաթ տրվեց և նախկին արձանագրությունը չեղյալ համարվեց:

Ոչխարի գրոշմի (tamğa-i ağnam) մասին

28. Անցյալում յուրաքանչյուր ոչխարի համար վեց փուլ (pul) աշսինքն քառորդ (rubu') են վերցրել, ոչխարի գլուխը, ոտները, մորթին, ճարպը բեյերին են նվիրել, միայն միսը մսավաճառին են տվել և այս կերպով [ռայաթին] նեղություն են պատճառել: Հին դաֆթարում* այդ բոլորը վերացվել է և դրա փոխարեն ոչխար գնող մսավաճառից մեկ ակչե և երկու փուլ, ոչխար ծախողից՝ վեց փուլ, որով մեկ ոչխարից ընդամենը երկու ակչե վերցնելու մասին արձանագրվեց: Իրենց սննդի համար քաղաքացու և սիփահու զնած ոչխարից ոչինչ չպիտի վերցնել, միայն վաճառողից երեք քառորդ պիտի վերցնել: Նոր դաֆթարում վերևում բացատրվածի համաձայն արձանագրվեց:

Բադիհավայի (bâd-i hâvâ) մասին

29. Ոճրագործության և հանցագործության մասին պետք է դիմել օսմանյան օրենքին, ավելի չպիտի վերցնել: Աշխարհի ապավին փադիշահի խասերի [ռայաթները] բոլոր դեպքերում ազատ լինելը որոշված օրենք է: Խասերի ռայաթների ոճիրների ու հանցագործությունների համար, փոքր կամ մեծ բադիհավաների համար բեյլերբեյին և բեյերի սուբաշիները՝ «պատժելը մեզ կպատականի» ասելով՝ չպիտի միջամտեն: Եթե խասի ռայաթներից մեկը ծանր հանցագործություն կատարի և եթե ձեռքերն ու ոտքերը կտրելու կամ կախելու անհրաժեշտություն լինի, սրբազան շարիաթի համաձայն ապացուցելուց և վճիռ կայացնելուց հետո էմինները սուբաշիներին պետք է հանձնեն և դեպքի տեղում պատժեն: Պատժի փոխարեն (bedel-i siyaset) անունով ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ անգամ չպիտի վերցնել: [Եթե վերցնեն] ժամանակի իշխողները պիտի արգելեն և օրենքի խախտումներ պիտի թույլ չտան:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 558,
Թվականը՝ 1540 (947)

* Տրամաբանորեն պետք է լինի նոր (cedid) դաֆթար:

11. ԱՄԻԴԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԱՄԵՆ*

Բաշի, կափանի և կշեռֆի հարկի մասին

30. Սրա կանոնը այս է, որ ակչիի [արժեքով] մետաքս վաճառելիս հինգ ակչե են վերցրել: Անցնող (տրանզիտ) յուրաքանչյուր բեռից (yükk) երկու ակչե կափանի հարկ, իսկ տեղում վաճառելիս երկու բաթմանից մեկ ակչե կշեռֆի հարկ (resm-i mizan) են վերցրել: Որոշվեց այդ կարգը պահպանել:

Սև քամդայի մասին, որը հայտնի է Էրզրանիի բաշ և Սիվերեկի բաշ անուններով

31. Ասվի, բեհեզի (dülbend) և այլ կերպասների յուրաքանչյուր օսմանյան բաթմանից վեց ակչե են վերցրել: Քաթանի յուրաքանչյուր բեռից քսան ակչե են վերցրել, իսկ թաղիքի, շաքարի, սոֆի, հասարակ կտավի, պղնձի, անագի, անուշադրի և անուշահոտությունների մեկ բեռան համար՝ տասներկու ակչե: Մյուրդեսենզի, թելի և թիթեղի բեռից չորս ակչե են վերցրել, օճառի ուղտի բեռից վեց ակչե և երկու կտոր օճառ, ձիու բեռից՝ չորս ակչե և մեկ կտոր օճառ, էշի բեռից՝ երեք ակչե, իսկ չրի բեռից՝ մեկ և կես ակչե, թարմ պտուղից՝ երեք քառորդ, մեղրամոմի, արդար յուղի և բամբակի՝ յուղի ամեն մեկ բաթմանից, որոնք Էրզրանիի և Սիվերեկի հողից են գալիս, քառորդ ակչե: Որոշվեց այդ կարգը պահպանել: Եվ այլ տեսակներից էլ նույն ձևով պիտի վերցնել:

Անցնող (տրանզիտ) [ապրանքների] և Կեսարայի բաշի մասին

32. Այս կանոնը հետևյալն է. ինչ տեսակի կերպասեղեն որ վաճառվել է, քսան ակչեին մեկ ակչե են վերցրել, իսկ եթե անցել

* Տրված է իբրև Դիարբեքրի վիլայեթի կանոնի շարունակությունը:

է [գետից կամ լճից], օսմանյան բաթմանից հիսուն ակչե: Այդ ձե-
վով էլ որոշվեց: Իսկ եթե ասվի տանեն, մեկ օսմանյան բաթմանից
տասներեք օսմանյան ակչե, բեհեզի, զլխի ծածկոցի և չալկա-
վաշի (?) (çalkava) մեկ օսմանյան մենից քսանչորս օսմանյան
ակչե և Հալեպի կերպասներ՝ կուտնի, առլաս, Իսկենդերունի և
այլ մետաքսյա կտորների օսմանյան բաթմանից հիսուն ակչե պիտի
վերցնել, իսկ եթե ոչ թե մետաքսյա, այլ վարդագույն և դեղնակի
կտավ և սրանց նման ապրանքներ լինեն, մեկ բեռից հարյուր օս-
մանյան ակչե, կոշտ կտավից՝ հիսուն ակչե, դանակի և քաթանի բե-
ռից՝ երկու հարյուր ակչե, սպիտակ (սպիտակամորթ) ստրուկից
հիսուն ակչե, սևամորթ ստրուկից՝ քսանհինգ ակչե պիտի վերցնել:
Յուղի, մեղրի, կարմիր ներկի, պաղլեղի, ձյութի, սև ծամոնի, սպի-
տակ ծամոնի և ճրագի յուղի մեկ օսմանյան մենից կես օսմանյան
ակչե պիտի վերցնել և նարնջագույնի (terencebi) օսմանյան բաթ-
մանից տաս ակչե, իսկ զաֆրանից քսանին մեկ ակչե, կարպետի
և քեփենեկի (ղռան և պատուհանի ծածկոց) բեռից՝ հարյուր ակչե,
անուշահոտեղենի մեկ օսմանյան մենից՝ կես, իսկ ապակու, պը-
ղընձի բեռից՝ քսանհինգ օսմանյան ակչե պիտի վերցնել: Յինկի,
պողպատի, նավթի, բուլգարիի բեռից վեց օսմանյան [ակչե] պիտի
վերցնել:

Կրելու (մշակի), քամղայի, փոխադրության բաջի և դատարկ
[հողի վրա] կափանի մասին

33. Այս կանոնը հետևյալն է. չոր և թարմ պտուղի և դոշաբի
յուրաքանչյուր բեռ [փոխադրելիս]՝ տանողից մեկ և կես ակչե՝ կրե-
լու քամղա (tamğa-i hamil) և վաճառելիս՝ զնողից քսան ակչեից մեկ
ակչե կափանի հարկ են վերցնում: Արդար յուղ, մեղր, կարմիր ներկ,
մեղրամոմ, ճրագի յուղ, նուշ, պաղլեղ և մյուրդեսենդ բերողից յու-
րաքանչյուր բաթմանի դիմաց իբրև կրելու քամղա քառորդ ակչե են
վերցնում, իսկ վաճառելիս՝ զնողից քսան ակչեին մեկ ակչե կափանի
հարկ են գանձում: Լեղակ, շաքար, անագ, զենջեֆիր, և անուշահո-
տեղենից կրելու քամղա չի վերցվել, սակայն փոխադրության բաջ
(bac-i 'uñur) ասելով՝ ամեն մենի համար զնողից չորս և կես
ակչե են գանձում: [Այս ապրանքները] եթե վաճառվեն, իբրև կա-
փանի հարկ քսան ակչեից մեկ ակչե են վերցնում: Եթե քաղաքում
բամբակ վաճառվի, ոչինչ չպիտի վերցնել, իսկ եթե փոխադրվի,
մեկ ուղտի բեռից տասներկու ակչե, ձիու բեռից՝ ութ ակչե են վերց-
նում: Վաճառվող երկաթի բեռից, պալտից, մյուրդեսենդից և նավ-

թի ապրանքներից քսան ակչեին մեկ ակչե են վերցնում: Աղի յուրաքանչյուր ուղտի բեռից մեկ և կես ակչե են վերցնում: Որոշվեց պահպանել նույն ձևը:

Գինետան մասին (meyhane)

34. Եթե շիրեի բաթմանը չորս [ակչեով] գնվի, ութով պիտի վաճառել, եթե հինգով գնվի՝ տասով: Գումեշի հարկ անվան տակ տարեկան հարկ էր վերցվում, վերացվեց: Գյուղի բնակիչ անհավատների նկատմամբ «գու շիրան ամալի դաշտից վերցնում և խմում ես» ասելով՝ բռնանում և ակչե են վերցնում. վերացվեց. այսուհետև չպիտի վերցնել: Սակայն եթե մեկը զրսից գինի բերի քաղաք, այդ գինին որ գյուղում էլ գնված լինի՝ պետք է բռնագրավվի. բերող անձն ըստ իր վիճակի պիտի պատժվի. տուգանքի առավելագույնը գինետան մեկ օրվա վաստակի չափով պիտի լինի. ավելին չպիտի վերցնել:

Ամիդի ֆիլեի հարկի մասին

35. Եթե քիլեով չափվող ապրանքները քաղաք են բերվում ու վաճառվում, ձիու, ջորու և գոմեշի բեռից Ամիդի քիլեի քառորդը իբրև ֆիլեի հարկ են առնում. էշի բեռից՝ նույնպես Ամիդի քիլեի քառորդը: Իսկ եթե սիփահիններն ու քաղաքացիները իրենց ուտելիքի համար ցորեն և այլ քիլեով չափվող [հացահատիկ] գնեն, ոչինչ չպիտի վճարեն, իսկ եթե բերեն և վաճառեն, այլ ռայաթների նման ֆիլեի հարկը պիտի վճարեն:

Չորս գոների (ebvâbî erba'a) հարկի մասին

36. Ամիդի ռայաթներից բացի, եթե ուրիշները հացահատիկ են բերում և վաճառում, ամեն բեռից քառորդ ակչե են վերցնում: Մսագործի բերած ոչխարների երեք ոչխարին երկու մանգըր (որը մեկ քառորդ ակչեի է հավասար) են վերցնում: Քրդերի բերած ոչխարից մեկ ոչխարին մեկ մանգըր (որը կես քառորդ ակչեի է հավասար) են վերցնում: Դրսից բերված ու վաճառված եզից մեկ ակչե են վերցնում: Մեկ բեռ շիրեից մեկ yarıc (?) գինի են վերցնում: Մետաքսի և կերպասեղենի քաղաք բերված ու տարված բեռից օսմանյան քառորդ են վերցնում: Ամիդի նահիլեների ռայաթների և քաղաքացիների բերած սեխի և ձմերուկի բեռից մեկ սեխ և մեկ

ձմերուկ, վարունգի բեռից մեկ մանգրը են վերցնում: Սակայն եթե [ապրանքը] Մարդինից բերվի՝ յուրաքանչյուր բեռից քառորդ ակշի են վերցնում: Խոտի ամեն մի բեռից մի խուրձ խոտ են վերցնում, փայտի բեռից՝ մեկ փայտ, եղեգի բեռից՝ մեկ կապ եղեգ: Եթե Մարդինից և այլ վայրերից պտուղ բերվի, քառորդ ակշի են վերցնում: Եթե քաղաքացիներն իրենց ալգիններից ուտելու համար պտուղներ բերեն, ոչինչ չպիտի տան, իսկ եթե շուկայում ծախելու համար բերեն, այլ ուսյաթների նման [հարկեր] պիտի տան:

Եթե Կեպեզի, Աշուջի և Ռեշի աշիրեթների մարդիկ ոչխար, պանիր և հացահատիկ բերեն, ոչինչ չպիտի տան, տարին մեկ անգամ Մարդինի դուռ [կոչված վայրում] ամեն տան համար մեկ նուկի յուղ են տալիս: Դարձյալ նույնը որոշվեց: Ածխի և բրդի բեռից երկու մանգրը են վերցնում: Եվ այլ հացահատիկներից ըստ նախորդ օրենքի որոշում տրվեց. դճնապանի ճարկը տալուց հետո ասեսիյե անվան տակ ոչինչ չպիտի վերցնել:

12. ԱՐԱԲԿԻՐԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՈ

Արաբկիրի լիվայի օրենքների դափքարը

1. Արաբկիրի լիվայի կանուննամեի մանրամասնությունը ըստ հնագույն օրենքի:

2. Նախ գյուղում դառնալու ռայաթներից նրանք, ովքեր չիֆթ ունեն և կարող են մեկ չիֆթ մշակել, մեկ չիֆթից քսանչորս օսմանյան ակչե չիֆթի հարկ են վերցրել, գանձման ժամկետը նեվրուզն է՝ գարնան սկիզբը: Դարձյալ նույնը որոշվեց:

3. Արաբկիրի ամեն մի մյուզից, որը Ստամբուլի չորս քիլեին է հավասար, շահնեխի անվան տակ մեկ քառորդ Արաբկիրի [մյուզ] են վերցրել, այդ հաշվով երեսուներկուսից մեկն է անում. սրա գանձման ժամկետը կալի ժամանակն է: Դարձյալ նույն ձևով արձանագրվեց:

4. Այն տեղերում, որտեղ Արաբկիրի երկու մյուզ հացահատիկ են վերցրել, գանձել են նաև մի մեծ պարկ հարդ: Դա վերացվում է:

5. Կալի ժամանակ հարուստ գյուղերից դուստուրչեֆ (düsturcek) անվան տակ երկու գլուխ ոչխար, իսկ չունեոր գյուղերից՝ մեկ ոչխար են վերցնում:

6. Այգիներից ալգու խարաջ (bağ haracı) անունով հինգից մեկի հաշվով կանխիկ դրամով [հարկ] են վերցնում: Սրա գանձման ժամկետը խաղողի և շիրաչի ժամանակն է:

7. Ոչխարի հարկը. Յուրաքանչյուր ոչխարից մեկ օսմանյան ակչե են վերցնում: Դարձյալ հին ձևը որոշվեց: Սրա վերցնելու ժամանակը գարնան սկիզբը՝ նեվրուզն է. այդ ժամանակ պիտի վերցնել:

8. Ջրաղացի հարկը. Լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից տասներկուց Արաբկիրի քիլեով հացահատիկ են վերցնում, որը Ստամբուլի ութ քիլեին է հավասար. կեսը ցորեն և կեսը գարի է:

9. Հաշերից ևս մարդագլուխ երեքական օր ըրգաղլը՝ (irgadlik) են վերցնում և աշխատեցնում, սրա [աշխատեցնելու] պահը կեսը՝ դարնան ցանքսի ժամանակն է, մյուս կեսը՝ հունձքի:

10. Մեղրաբեր վայրերում յուրաքանչյուր փեթակից մեկ Արաբկիրի նուկի մեղր են վերցնում:

11. Անասունների հարկը (resm-i mevasi). յուրաքանչյուր կովից երեք օսմանյան ակչե են վերցնում. սրա վերցնելու ժամանակը նեվրուզն է: Սակայն որոշ գյուղեր էլ կան, որոնք [այս հարկը] չեն տվել. դրանք ևս դաֆթարի համապատասխան մասում արձանագրված են:

12. Քաղաքում յուրաքանչյուր ջուհակից տարեկան քսանչորսական օսմանյան ակչե են վերցնում. սակայն գյուղերում չեն վերցնում: Սրա գանձման ժամանակը՝ նեվրուզն է:

13. Վերոհիշյալ հողվածները որոշվեց լրիվ կերպով [պահպանել] նախկինում եղածի պես:

14. Քաղաքում ապրող անհավատների տներից բայրամչեք (bayramcek) անունով մեկական...* էին վերցնում: Դա վերացվում է:

15. Վիլայեթում չորս-հինգ գյուղեր կան, որոնք իրենց հողամշակության [եկամտի] կեսն են տալիս, նրանցից չիֆթի հարկ չեն վերցնում: Սերմը և խոփի երկաթը բեյության կողմից է տրվում: Ոչխարի հարկը և այգու հարկը նույնպես չեն տալիս: Հիշյալ գյուղերի բնակիչների հողամշակությունը հինգից մեկի համաձայն է, հարկերը նրանց նման արձանագրվեցին**:

Ուրիշները ինչ որ տալիս են, սրանք էլ նույն ձևով պիտի տան: Նոր դաֆթարում այդպես արձանագրվեց: Կարպետից (?), անասունի կերի յոթից մեկն են վերցնում:

16. Բաջի քամղայի մասին. մետաքսի ամեն մեկ բեռից երկուական Շամի-էշրեֆի են վերցնում, որը քառասունական ակչեի հաշվով, ութսուն օսմանյան ակչե է անում: Վուշի և նման բեռերից քսան ակչե բաջ են վերցնում: Օճառի ու բամբակի բեռից, եթե անցնի ու գնա (տրանզիտ), երեք օսմանյան ակչե են վերցնում, իսկ եթե տեղում վաճառվի՝ երկու նուկի բամբակ և օճառ:

17. Եթե քաղաքում անասուն մորթվի, ամեն մեկ ոչխարից մեկ օսմանյան ակչե և ամեն մեկ եղից՝ երեք ակչե քամղայի հարկ են վերցնում:

* Բնագրում բաց է թողնված:

** Այսինքն՝ ըստ վերոհիշյալ ձևի արձանագրվեցին:

18. Քաղաքի կոշկակարների կտրած և գործածած յուրաքանչյուր կաշվից մեկ հազնեկիք կաշի են վերցնում, որն իր արժեքով երեք օսմանյան ակշիի է հավասար:

19. Քաղաքում եղած ճաշարանները ամիլի իշխանության տակն են եղել: Այդ կարգը վերացվում է:

20. Ամուսնության հարկ. ամեն մեկ ամուսնացողից մեկ ոշխար են վերցնում:

21. Այս պարտավորությունները, բացի վերոհիշյալ արգելումներից, ըստ նախկին կարգի հաստատվեցին ու նոր դաֆթարում եկամուտ արձանագրվեցին:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 840
Թվականը՝ 1518 (924)

13. ՉՄՇԿԱՍՏԱԳԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

1. Հին ժամանակներից գյուղերում ապրող և չիֆթ ունեցող մուսուլման ռայաթները, որոնք նոր դաֆթարում նորից լրիվ չիֆթ են արձանագրված, հիսուն ակչե չիֆթի հարկ և վեց ակչե քրգադիեի հարկ (resm-i irgadiye) պիտի տան: Կես չիֆթ արձանագրվածները՝ քսանհինգ ակչե չիֆթի հարկ և վեց ակչե քրգադիե պիտի տան: Սակայն այս վիլայեթի մեծ մասը լեռնոտ լինելով, հողերը լրիվ չիֆթի և կես չիֆթի չեն կարող բավարարել, [ուստի և] գյուղերին չիֆթի հարկ չի նշանակված, հողի հարկ է գրված: [Ռայաթները] քանի դեռնյում հող մշակեն, երկու դեռնյումին մեկ ակչե հողի հարկ պիտի տան: Հողը չմշակողները կամ թե հողի հարկը բեննաքի հարկից պակաս վճարողները և չիֆթ ու ցանքս չունեցող մամուսնացածները՝ տասներկու ակչե բեննաֆի հարկ և վեց ակչե քրգադիեի հարկ պիտի տան: Աշխատանքի կարող մամուրի չափահասներից վեց ակչե մամուրիության հարկ (resm-i mücerred) են վերցնում, իսկ քրգադիեի հարկ՝ ոչ:

Անհավատներից չիֆթի հարկ, բեննաֆի հարկ և մամուրիության հարկ չեն առնում. ամեն մի հարկատու անհավատից քսանհինգ ակչե իսպենջ, իսկ մամուսնացածներից վեց ակչե քրգադիե են վերցնում: Հիշյալ հարկերի զանձման ժամկետը մարտ ամսի նորալուսնի օրն է: Ավելի շուտ չպետք է վերցնել:

2. Մուսուլմանների և անհավատների հողամշակույթունից հինգից մեկի (humus) հաշվով են վերցնում. ճանապարհի վրա գտնվող գյուղերից, եթե վեցից մեկ կամ ութից մեկ վերցնելու հիման վրա դաֆթարում գրված լինի, այդ չափով պիտի վերցնել և ոչ ավելի:

3. Մինչև այժմ հիշյալ վիլայեթում ըստ քրդական սովորության քաբհիր (tabhir*), շահնեգի (şahnegi), նաիրբեք (naibcek),

* ذابحیر

հիզրչաֆ (hizircak)* և այլ անուններով ու [միջոցներով] առնված [հարկերը] ապօրինի լինելով, կայսերական հրամանով ամբողջովին վերացվեցին: Հին դաֆթարում վերացված լինելով, նորից այդ ձևը պահպանվեց: Նոր դաֆթարում արձանագրված շարիաթական իրավունքները և սովորույթային հարկերը որոշված չափով պիտի վերցնել և դաֆթարին հակառակ ոչ մեկ ակչե և ոչ մեկ հատիկ անգամ չպիտի վերցնել:

4. Եթե մի ռայաթ մահանա և տղա ունենա, հոր չիֆթլիքը, որքան որ է, տղային պիտի անցնի: Սիփահին նրանցից հարկ չի կարող վերցնել: Եթե [մահացողը] որդի չունենա, այլ եղբայր, և եթե ուրիշների տված թափուն եղբայրը տա, սիփահին չիֆթլիքը ուրիշին չի կարող տալ: Սակայն թշնամական վերաբերմունք ցույց տալով՝ բնդունված չափից ավելին չպիտի պահանջել: Եթե [մահացողից] տղա ու եղբայր չմնան, այլ աղջիկ, կին և կամ թե հորեղբայրներ մնան, այդ դեպքում սիփահիները լիազորված են նրա չիֆթլիքը տալ ում որ ցանկանան:

5. Հիշյալ վիլայեթում գործածվող շորս քիլեն մեկ Ստամբուլի քիլեն է հավասար: Դաֆթարում Ստամբուլի քիլեն է արձանագրված, ցորենի և այլ հացահատիկների, սիսեռի, ոսպի և նրանց նմանների համար Ստամբուլի քիլեն իննական ակչե, գարին՝ վեց ակչե և կորեկը՝ չորս ակչե է հաշվված:

6. Վիլայեթում թանկություն լինի, թե էժանություն, ռայաթներից տասանորդի փոխարեն ակչե չպիտի վերցնել, այլ ցորենը, գարին և այլ հացահատիկները չափելով՝ բնամթերքով պիտի գանձել: Սանջակի բեյերը, ղեամեթի տերերը և ուրիշները ռայաթներից բռնությամբ տասանորդի փոխարեն ակչե չպիտի պահանջեն: Եթե պահանջեն, ժամանակի իշխողները պիտի արգելեն:

7. Հիշյալ վիլայեթի այգիների յուրաքանչյուր հարյուր տունկի համար մուսուլմաններից հինգ ակչե և անհավատներից վեց ակչե պիտի վերցնել, ոչ ավելի:

8. Դաշտի պահպանության հարկը (resm-i destbâni): Եթե ձին կամ եզը ու կովը արտ մտնեն ու վնաս պատճառեն, ամեն մեկ անասունի համար տիրոջից հինգական ակչե տուգանք պիտի վերցնել և ցանքի տիրոջ վնասները ևս պիտի հատուցվեն: Եթե անասունը ցանքս մտնի, բայց վնաս չպատճառի, ոչ ոքից բացարձակապես ոչ մի հատիկ և ոչ մի ակչե չպիտի վերցնել:

9. Այս վիլայեթում անցյալում քրդերի բռնությունների հետե-

* حضير جاك

վանքով շատ ու շատ ռայաթներ ցրվել և ուրիշ վիլայեթներ են գնացել: Այժմ եթե ռայաթները, լսելով օսմանյան օրենքի մասին, նորից իրենց տեղերը գան և վերաբնակվեն և եթե վիլայեթը զրանց-վելու ժամանակ ռայաթներից ոմանք չգրվեն ու դուրս մնան, դրսի էմինները չպիտի միջամտեն, այլ թիմարի տերերը պիտի տնօրինեն, որովհետև ռայաթի որդին ռայաթ է, եթե ուրիշ [թիմարի տիրոջ] գրված չլինի:

Անցյալում բռնության պատճառով փախած և դափթարում արձանագրված աշիրեթներից եթե ռայաթներ գան և իրենց համայնքները մտնեն, նրանց [գործում] ևս դրսի էմինները չպիտի միջամտեն, աշիրեթի տերերը, ուլբեր էլ որ չինեն, իրենք պիտի տնօրինեն. նրանց ոչխարի հարկը և այլ հարկերը, աշիրեթների նման, պետության օգտին պիտի բռնագրավվեն: Սակայն այն աշիրեթից, որը վիլայեթը գրանցելու ժամանակ չգա և չգրանցվի և ամբողջությամբ դուրս մնա և կամ վիլայեթը գրանցելուց հետո դա, նրանց նմաններից ևս տան հարկը (resm-i hane), բաղիմավաներ և այլ սովորուպային հարկերը և ոչխարի հարկը պետության համար պիտի գանձվեն: Ում հողում, որ հողամշակությամբ զբաղվեն, բերքի հինգից մեկը հողատիրոջը պիտի տան:

Այս վիլայեթի ժողովուրդը դափթարի պայմաններին դեռևս լավ ծանոթ չլինելու հետևանքով, եթե որոշ քանակի վակֆ այգիներ, հողեր ունեցող մզկիթներ, մենաստաններ և թեքներ նոր դափթարում չարձանագրվեն ու դուրս մնան, վակֆերի գործերին ևս դրսի էմինները չպիտի միջամտեն: Հնագույն ժամանակներից ոչ ոքի թիմար չարձանագրված ու վակֆի համար հատկացված տեղերը, նախկինի պես, նորից վակֆին պիտի պատկանեն: Վիլայեթը զրանցելու ժամանակ մի գյուղի մշակելի տարածությունը հանդիսացող ու նրա եկամուտ հաշվված հողին ևս էմինները չպիտի միջամտեն: Սակայն որոշակի սահման չունեցող և անմշակ թողնված այն հողամասերը, որոնք վիլայեթը գրանցելու ժամանակ դափթարում որպես դատարկ ու անմշակ հողամասեր չեն արձանագրվել և միայն հետո են մշակվել ու բարեկարգվել, այդ դեպքում դրսի էմինները այդ մշակված հողը [պետության օգտին] պիտի բռնագրավեն:

10. եթե ռայաթի ոչխարի հարկը ('adet-i aḡnām) ամբողջովին պետության համար է արձանագրված, երկու ոչխարին մեկ ակչե են վերցնում, ոչ ավելի:

11. Յայլաղի հարկը ամեն երեք հարյուր ոչխարից մեկ ոչխար և կամ երեք հարյուր ոչխարի գնի դիմաց երեսուն ակչե են վերց-

նում: Ավելի կամ պակաս լինելու դեպքում այդ ձևով պետք է հաշվել:

12. Յուրաքանչյուր տնից մեկ նուկի յուղ են վերցնում, որը հավասար է երկու հարյուր դիրհմի:

13. Ղշլաղի հարկը, որն այստեղ կումե (kume) է կոչվում, յուրաքանչյուր հարյուր տավարից մեկ տավար է՝ երեսուն ակչե արժեքով: Իսկ եթե ավելի կամ պակաս լինի, ըստ այնմ պիտի հաշվել:

14. Այլ տուգանքներ ու բաղիհավան ըստ օսմանյան օրենքի է գրված: Դրանցից շեղում չպիտի լինի:

15. Բուն Չմշկածագից բացի, այլ ռաբաթներում (ibat) քամղան (tamga) վերացված է: Այսուհետև բուն Չմշկածագից բացի այլ տեղերում ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ քամղայի հարկ չպիտի վերցնել:

16. Այս վիլայեթում գտնվող գյուղերի բնակիչներից իրենց կամքով [բերքը] միանվազ հանձնելու (hazr) կարողություն ունեցողները՝ թող հանձնեն, անկարողներից՝ [բերքը] բունի կերպով միանվազ չպիտի պահանջել, այլ պիտի մաս-մաս վերցնել:

17. Հիշյալ վիլայեթում հանգուցյալ Փիր-Հյուսեյին բեյի որոշ աղաներն ու նյոքարները, որոնք հին ժամանակվանից ռաջաթներ չեն, այժմ էլ նոր կայսերական դաֆթարում ռաջաթներ չարձանագրվեցին և որպես նյոքար գլխի ակչեից (baş akçesi) և դիվանական ավարիզից ('avariz-i divaniye) ազատ արձանագրվեցին: Նրանց դաֆթարի պատճենը իրենց է տրված: Այսպիսով, նոր դաֆթարում նյոքար գրվածներից և նրանց հարազատ տղաներից նրանց գրանցված վայրերում սիփահիները գլխի ակչե (baş-akçesi), ինչպես նաև դիվանական ավարիզ չպիտի պահանջեն:

Քանի որ վերոհիշյալ վիլայեթը մինչև այսօր Քուրդստանի տիրապետության տակ է գտնվել, հիշյալ նյոքարների մեծ մասի որդիները դաֆթարի պայմանների հետ ծանոթ չլինելով՝ նոր դաֆթարում չեն գրանցվել և դուրս են մնացել: Այդ պատճառով իսկական նյոքար եղողները նոր դաֆթարում նյոքար պիտի արձանագրվեն և իրենց ձեռքում դաֆթարի պատճենը պիտի ունենան. դաֆթարից դուրս մնացած նյոքարների հարազատ զավակներից ևս գլխի ակչե չպիտի պահանջել:

18. Բաջր հնագույն օրենքով այսպես է որոշված. օրինակ, եթե մետաքսի բեռը գա և անցնի (տրանզիտ), յուրաքանչյուր բեռից հարյուր հիսուն ակչե բաջ և տասներկու ակչե նոկտա բաջի (nokta başı) են վերցնում: Եթե վուշի բեռ գա և անցնի, բեռից քսանհինգ ակչե են վերցնում:

Կտավի բեռից, եթե փոխադրվի, տասնութ ակչե են վերցնում:
Եթե բամբակի բեռ դա՛ և անցնի, յուրաքանչյուր բեռից տասներկու
ակչե են վերցնում, իսկ օճառի բեռից՝ վեցական ակչե: Սակայն
այս հիշվածները եթե տեղում վաճառվեն, վաճառողից յուրաքան-
չյուր քսան ակչեից մեկ ակչե բաշ են վերցնում: Բացօթյա վաչր
բերված հացահատիկից երեսուն քիլեից մեկ քիլե են վերցնում: Այս
բոլորը որոշվեց հնի համաձայն:

19. Բաղիհավայի, ոճրի և հանցագործության դեպքերում պետք
է դիմել օսմանյան օրենքին: Շեղում չպիտի կատարվի:

Ստամբուլ, Բաշվերաբի արխիվ,

Դաֆթար № 16

Քվականը՝ 1514 (948)

14. ԼՐԳԱՆԻԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԳԱՅԹԱՐԸ

1. Էրզրանիի նահիյեի կանուննամեի մանրամասնությունը համաձայն Հասան փագիշահի կանունի:

2. Նախկինում մուսուլման ռայաթների հողամշակությունից հինգից մեկն էր վերցվում:

3. Յուրաքանչյուր տնից մեկ բեռ փայտի գին է վերցվում, որը հավասար է տաս սե ալչեի. բացի այդ, մեկ բեռ խոտ, մեկ բեռ հարդ է վերցվել, որով ամեն մի բեռի համար տասական սե ալչե է լինում: Այս հրեք տեսակի բեռան գինը հավասար է տաս օսմանյան ալչեի: Սրանց դանձելու պահը, խոտի և հարդի համար՝ կալի ժամանակն է, իսկ փայտի համար՝ աշնան վերջին ամիսը: Այդ ժամանակ պիտի վերցնել:

4. Շահնեգիի հարկ (resm-i şahnegi) անունով հրեսուն երկու քիլե բահրա վերցված հողից մեկ քիլե ևս շահնեգի է վերցվում:

5. Վալիչեֆ (valicek) անունով յուրաքանչյուր չիֆթից երկու Ամիդի քիլե ցորեն է վերցվում, որ հավասար է Ստամբուլի մեկ քիլեի:

6. Յուրաքանչյուր տնից տարեկան մեկական օր ըրգաղիե է վերցվում:

7. Տոնական հարկը (resm-i ıydiyye) յուրաքանչյուր գյուղից մեկ ոչխար է վերցվում, հարուստ գյուղից լավ ոչխար, իսկ չունեորից՝ սովորական ոչխար:

8. Յուրաքանչյուր տնից քյուքյունչեֆ (tütüncek) անվան տակ վեցական թանգա (tenge) է վերցվել, որը հավասար է 12 օսմանյան ալչեի:

9. Թեմուրչեֆի հարկ (resm-i temürcek) անվան տակ մեկ թանգա է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանյան [ալչեի], ճաիրչեֆ (raibcek) անվան տակ յուրաքանչյուր տնից մեկ թանգա է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանյան [ալչեի]:

10. Իիվանջեմ անունով յուրաքանչյուր տնից նաև մեկ թանգա է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանի:

11. Սրանց առնելու ժամանակը գարնան՝ նեվրուզի սկիզբն է:

12. Այգիներ ունեցած տեղերից, յուրաքանչյուր հարյուր որթատնից մեկ թանգա է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանյան ակչեի: Պետք է վերցնել խաղողի հասնելու ժամանակ:

13. Յուրաքանչյուր ամուսնացողից որպես ամուսնական հարկ մեկ կոշիկի գին (cizme bahasi) է վերցվում, որն ամենաշատը հավասար է երեսուն ակչեի:

14. Յուրաքանչյուր ջրաղացից որպես ջրաղացի հարկ տարեկան տասնվեց Ամիդի քիլո հացահատիկ է վերցվում՝ կեսը ցորեն, կեսը գարի, որը տարեկան հիսունվեց օսմանյան ակչե է լինում:

15. Յուրաքանչյուր կովի և էշի համար, որպես անասունների հարկ յոթական սև ակչե է վերցվում, այն հաշվով, որ երկու և մեկ երրորդ օսմանի է լինում: Բրդից (?) տասնչորս սև ակչե է վերցվում, որը հավասար է չորս և կես օսմանյան ակչեի:

16. Յուրաքանչյուր ոչխարի համար, որպես արոտավայրի հարկ (resm-i mera'i) երկու և կես սև ակչե է վերցվում, որը եթե լրիվ երեք լինի, հավասար է մեկ օսմանյան [ակչեի]: Այս հաշվով պիտի վերցնել:

17. Բացի այդ, յուրաքանչյուր հարյուր հիսուն գութն անասունի համար մեկ լավաղույն ոչխար կամ այծ են վերցնում, ինչպես և չորս նուկի յուղ, չորս նուկի մազ, և չորս նուկի մածունի պանիր (keş): Իսկ Գեֆերիզ գյուղից, վերև հիշվածներից բացի, վերցնում են նաև չորս նուկի պանիր:

Վերև հիշված բոլոր սուրբերն վերցվում են մուսուլմաններից: Որոշվեց նույն ձևով:

Վերոհիշյալ արոտավայրի անասունների [հարկերի] վերցնելու ժամանակը գարնան (nevruz) սկիզբն է: Այդ ժամանակ պիտի վերցնել, ոչ առաջ:

18. Էրզրանի քաղաքի հասարակության հողամշակութային զբաղվող մուսուլմաններից [բերքի] հինգից մեկի հաշվով է վերցվում: Այգիներից ևս չորս հազար սև ակչե մակրու են տալիս, որ հավասար է հազար երեսուն օսմանյան ակչեի: [Բացի այս] վերցվում է նաև մեկական բեռ փայտ: Դրանցից այգու փողը վերցվում է խաղողի ժամանակ, իսկ փայտինը՝ աշնան վերջին ամսին, այսինքն՝ ձմռան սկզբին:

19. Քաղաքի հայերից ևս այգու խառաջ (bağ haracı) անունով

տասներկու հազար սև ակչե մակրու է վերցվել: Սակայն այդ ժամանակ [քաղաքի] բարեշինությունը լավ է եղել, իսկ ներկայումս նրանից պակաս լինելու համար, իննը հազար սև ակչե արձանագրվեց, որը հավասար է երեք հազար օսմանյան ակչեի:

20. Թյուքյունջեֆ (tütüncek) անունով դարձյալ յուրաքանչյուր տնից մեկ շահրուխի է վերցվում, որը վեց օսմանյան ակչե է անում:

Նաիրջեֆ անվան տակ նույնպես չորս հարյուր սև ակչե մակրու է վերցվում:

Բայրամջեֆ անվան տակ նույնպես չորս հարյուր սև ակչե է վերցվում, երեքը՝ մեկ օսմանյան ակչեի հաշվով: Սրանց վերցնելու ժամանակը գարունն է, սակայն բայրամջեֆի կեսը մեկ բայրամում, կեսն էլ մյուս բայրամում է վերցվում:

21. Յուրաքանչյուր շնչից տասներկուական ըրգադիե է վերցվում, ամեն մի օրվա համար մեկ թանգայի հաշվով, որը օսմանյան քսանչորս ակչե է անում: Սակայն [սիփահիները ռայաթներին] աշխատեցնում են և նրանցից ավելի [ըրգադիե] են վերցնում: Որոշվեց նույն ձևով: Վերցնելու ժամանակը՝ կեսը՝ գարնան սկզբին՝ ցանքսին, մյուս կեսը՝ հունձքին:

22. Յուրաքանչյուր տուն մեկական բեռ փայտ է տալիս. անասուն ունեցողները նրանց միջոցով, չունեցողները շալակով են այն փոխադրում և տանում, մեկ բեռի արժեքը մեկ օսմանյան ակչե է:

23. Ամուսնական հարկի համար տաս շահրուխի է վերցվում, որը հավասար է վաթսուս օսմանյան ակչեի: Գյուղի հայերի հողամշակութունից հինգից մեկն է վերցվում, նրանց ըրգադիեի հարկը մեկ շնչից տասներկու մուշակ* (موشك) է, որի մեկ օրը վեց օսմանյան ակչեի հաշվով՝ քսանչորս ակչեի է հավասար: Վերցնում են երկու մասով՝ գարնան սկզբին ու հունձքի ժամանակ:

24. Յուրաքանչյուր տնից քյուքյունջեֆ (tütüncek) անվան տակ դարձյալ ութական թանգա է վերցվում, որը հավասար է տասնվեց օսմանյան ակչեի:

Վերցնում են գարնանը: Սա փայտի, խոտի և հարդի գնի համար է:

25. Շահնեգիի հարկ (resm-i şahnegi) անվան տակ հացահատիկներից յուրաքանչյուր երեսուներկուսից մեկն են վերցնում: Սա վերցնում են կալի ժամանակ:

26. Վերոհիշյալները նույն ձևով հաստատվեցին:

* Մուշակ (موشك) հավանաբար հայերեն մշակ բառն է:

27. Այս հարկերը վճարողները հիշյալ լիվայի տասնչորս հայկական գյուղերն են: Այդ հիշված հարկերը տալուց բացի, դարձյալ այդ գյուղերի ռայաթների վրա որոշ մակրուններ էլ կան, որոնք նրանց հնագույն հարկերից են և յուրաքանչյուր գյուղը ինչ քանակով որ տվել է, այստեղ հիշվում է՝

ա) Առաջին Բայուր գյուղը, որը հայկական գյուղ է չորս հարար տալիս է, որպես այգու խարաշ (bağ baracı), որի երեքը օսմանյան ակչեի հաշվով է, երեք հարյուր սև ակչե՝ քեմուրչեֆ, չորս հարյուր սև ակչե՝ նաիրչեֆ, երկու հարյուր սև ակչե՝ դիվանչեֆ, երկու հարյուր սև ակչե քայրամչեֆ, երկու հարյուր սև ակչե՝ շիրեջլըֆ և չորս հազար սև ակչե իբրև սև սալգուն (kara salgun):

բ) Նիֆե գյուղը ևս տալիս է չորս հազար սև ակչե՝ որպես այգու խարաշ, չորս հազար չորս հարյուր սև ակչե՝ սև մալ* (kara mal), երեք հարյուր սև ակչե՝ նաիրչեֆ, երկու հարյուր սև ակչե՝ դիվանչեֆ, երկու հարյուր սև ակչե՝ քայրամչեֆ, երկու հարյուր սև ակչե՝ շիրեջլըֆ, մեկ Ամիդի մյուղ հացահատիկ՝ բեվվաբի (reşm-i bevvaî) Այս հարկերը հիշված գյուղերի բնակիչների հարկերն են. դարձյալ նույն կերպով որոշվեց... (տասնհինգ գյուղ առանձին-առանձին նույն ձևով արձանագրված են)**:

28. Բաջի մասի: Մետաքսի թամզան յուրաքանչյուր Ամիդի մենի համար (որն հինգ հարյուր դիրհեմ է) տասներկու սև ակչե քաշ է վերցվում, որը չորս օսմանյան ակչե է լինում, Եզդի կերպասի յուրաքանչյուր մենից քսանչորս սև ակչե է վերցվում, որը հավասար է ութ օսմանյան ակչեի: Եթե Ռումի, Հալեպի, Շամի (Սիրիայի) և Եզդիպոսի կերպասներ են փոխադրվում, սրանցից ևս մետաքսի օրենքով, մեկ մենից տասներկու սև ակչե է վերցվում: Եթե Ռումի կողմից եվրոպական (ֆրենզի) կերպաս, շաթմա և սրանց նման կերպասներ են փոխադրվում, դրանք ևս կերպասի նման են հաշվում մեկ մենից քսանչորս սև ակչե է վերցվում, որը ութ օսմանյան [ակչե] է լինում: Եթե շաքարի, լեղակի և սրանց նման բուրումնավետ ապրանքներ են փոխադրվում, յուրաքանչյուր մենից մեկ և կես ակչե քաշ է վերցվում, որը հավասար է կես օսմանյան ակչեի: Եթե օճառ, հինա, բամբակ, պայտ և սրանց նման ապրանքներ են փոխադրվում, յուրաքանչյուր բեռից տասներկու սև ակչե քաշ է վերցվում, որը հավասար է չորս օսմանյան ակչեի: Եթե վուշի բեռ

* Սև մալ՝ սևատավար (կով, եզ, գոմեշ):

** Փակագծերի ծանոթությունը թուրքերեն բնագրի հրատարակիչ Օ. Լ. Բարկանինն է:

է փոխադրվում, յուրաքանչյուր բեռից հարյուր սև ակչե բաշ է վերցվում, որը երեսուներեք օսմանյան ակչե է, իսկ եթե տեղում է վաճառվում, երկու հարյուր սև ակչե քամղա է վերցվում, որը հավասար է վաթսուներեք օսմանյան ակչեի: Եթե տեղում բամբակ, օճառ, հինա է վաճառվում, ամեն մեկ բեռից չորսական նուկի քամղա է վերցվում. մեկ նուկին հավասար է երկու հարյուր գիր-հեմի: Եթե թարմ պտուղ է բերվում և տեղում վաճառվում, յուրաքանչյուր բեռից մեկ նուկի է վերցվում: Եթե գխտորի բեռ է փոխադրվում յուրաքանչյուր բեռից մեկ շահրուխի բաշ է վերցվում, որը հավասար է վեց օսմանյան ակչեի: Եվ եթե էրգանիի ռայաթներն իրենց ալգինների գինին վաճառելու տանեն, ձիու և ջորու բեռից երկու հասանքեկի և էշի բեռից մեկ հասանքեկի բաշ է վերցվում իսկ մեկ հասանքեկին հավասար է երկու օսմանյանի: Եթե ձի, ջորի և այլ սրանց նման անասուններ են վաճառվում մեկ էշրեֆիից մեկ հասանքեկի բաշ է վերցվում, որը հարյուրին չորսի հաշվով է:

Հիշյալ նահիեյում արտադրված բամբակի դիվանին վերցնելուց հետո, որոշ ռայաթների արտերից բամբակը մակքու ձևով վաճառում և իրենց միջև կտավի հաշվով՝ գնողից յուրաքանչյուր [թոփ] կտավի համար մեկ օսմանյան ակչե քամղա է վերցվում: Եթե կալվածք՝ տուն, այգի, ջրաղաց և կամ որևէ այլ բան է գնվում, յուրաքանչյուր էշրեֆիից մեկ թանգա թամղա է վերցվում, որը հարյուրին չորս էշրեֆիի հաշվով է:

Ձուլհակների մասին. քաղաքում գտնվող ամեն մեկ ջուլհակի հորից ամսական չորս սև ակչե, իսկ գյուղում գտնվող ջուլհակի հորից՝ տարեկան մեկ քանգա է վերցվում:

Խաղախորդարանի մասին. Եթե ուխտարի և այծի մորթի խաղախորդարան է բերվում, երկու մորթուց մեկ սև ակչե է վերցվում. կաշվից ևս կես շահրուխի է վերցվում, որը հավասար է երեք օսմանյանի:

Ուխտարի քամղայի մասին. Քաղաքում կամ գյուղում մորթված յուրաքանչյուր գլուխ ուխտարի համար իննը սև ակչե, իսկ կովի ու եղան համար տասնութ սև ակչե քամղա է վերցվում:

1. Էրգանիի լիվային ենթակա Ձունգել և Հասարբեն ճահիյեների կանուննամեի մանրամասնությունը՝ համաձայն Հասան փաղիշահի օրենքի:

2. Առաջին. գյուղում ապրող թե մուսուլմանների և թե անհավատների յուրաքանչյուր շիֆթլիքից որպես շիֆթի հարկ ութական թանգա է վերցվում, որը հավասար է տասներեք օսմանյան ակչեի:

3. Անհավատներից մուշակի հարկ (resm-i müşak) մարդագլուխ տաա թանգա է վերցվում, որը քսան օսմանյան ակչե է անում: Սակայն մուսուլմաններից չի վերցվում:

4. Մուսուլմանների հողամշակությունից յոթից մեկն է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանյան ակչեի:

5. Այգի ունեցող անհավատների յուրաքանչյուր տնից վեց բաժակ շիրե է վերցվում և մեկ բաժակի համար մեկական թանգա, որը տասներկու օսմանյան ակչե է անում:

6. Ռահկ (رحك) անունով մի զամբյուղ կա, որը ձիու բեռան մեկ հակն է (դենգ): Քաղաքացիներից, թե՛ մուսուլման և թե՛ անհավատ, որոնք այգի ունեն, մեկ զամբյուղ խաղող են վերցնում, սակայն գյուղացիներից չեն վերցնում: Երկու հայկական գյուղեր կան, նրանցից վերցնում են:

7. Մեդրի հարկը. մեկ փեթակից մեկ թանգա են վերցնում, որն երկու օսմանյան ակչե է անում:

8. Ոչխարի հարկը. երկու ոչխարից մեկ ակչե են վերցնում:

9. Անասունի հարկը. մեկ գլուխ ձիու, էշի, կովի և եղան համար մեկական թանգա են վերցնում, որը հավասար է երկու օսմանյան ակչեի:

10. Ամուսնության հարկը. յուրաքանչյուր ամուսնացողից մեկական ոչխար են վերցնում:

11. Հիշված վեց գյուղից հողի վարձ (icare-i zemin) անվան տակ որոշ քանակությամբ մեղր և մակթու ոչխար է վերցվում հետևյալ կերպ՝

Էրբուդ գյուղ (اربود)

մեղր ոչխար

8 100

Հերհամենե գյուղ (هرهمنه)

մեղր ոչխար

3 2

Արմենե գյուղ (ارمنه)

մեղր ոչխար

8 9

Աուդ գյուղ (اود)

մեղր ոչխար

4 9

Կարաշա-կայա գյուղ (قرجه قيا)

մեղր ոչխար

2 2

Էլլուս գյուղ (ایلوس)

մեղր ոչխար

4 2

12. Այս կարգը, որ սկզբից ի վեր գոյություն է ունեցել, որոշվեց [նույն ձևով] և նոր դաֆթարում արձանագրվեց: Սակայն այգի

ունեցող անհավատներից որպես շիրեջըլք յուրաքանչյուր տնից դարձյալ մեկական թանգա են վերցրել: Դարձյալ ամեն տանից երկուական հավ են վերցրել: Այս կարգը բոլորովին վերացվում է, [սիփահինների համար] նոր դաֆթարում եկամուտ գրված չլինելով, ոչինչ չպիտի վերցնել: Իբրև տոնական (հարկ) (ıydiyye) յուրաքանչյուր տնից մեկ ոչխար են վերցրել: Այս ևս վերացվում է:

13. Քաղաքում եղած սպանդանոցի համար, քաղաքում մորթված և վաճառված ոչխարից մեկական թանգա է վերցվում: Իսկ կովի և եզան համար դրա կրկնակին:

14. Քաղաքում եղած ջուհակի խանութից իբրև հորի իրավունք (kuyu hakkı) տարեկան շորս թանգա է վերցվում, որը հավասար է ութ ալշեի:

Յուրաքանչյուր կոշկակարից տարեկան յոթ զույգ կոշիկ է վերցվում, ամեն մեկը (զույգը) վեցական ալշեի հաշվով քառասուն-երկու ալշե է անում: Այս նահիյեից, բացի սրանցից, բաջի թամդա և տուրֆեռ շեն վերցվում: Սակայն Հեսարանոք حصار انوکو նահիյեում չիֆթի հարկի համար տասներկու թանգա է վերցվում, որը քսանչորս ալշե է անում: Եվ դունգեշի* իրավունք [անունով] մուշակ անհավատներից տաս թանգա է վերցվում: Սրանք դրա կեսն են տալիս, այսինքն հինգ թանգա, որը տաս օսմանյան է անում: Յանքսերը, ալգինները և այլ կանուները դունգեշի հաշվով են:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ
Դաֆթար № 840
Թվականը՝ 1518 (924)

* دونكش

15. ՄԱՍԱԹԻԱՅԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

Սուրբանական նոր կանոննամեր պատեններ, որը գրված է
համաձայն բարձր հրամանի

1. Մալաթիայի կազայում բրինձ (çeltük) ցանողների յուրաքանչյուր չաբնեի (çabne) համար (որը քսանչորս քիլո է, իսկ մեկ քիլոն Ստամբուլի քիլոյի կեսն է) երկու հարյուր ակչե է վերցվել, հարյուր ակչեն բերքահավաքի սկզբին: Դարձյալ այս ձևով պիտի վերցվի: Սակայն [հարկի] ամեն մեկ մասը երկու օսմանիի հաշվով պիտի վերցնել, ոչ ավելի: Երբեմն, հարկի մի մասը զանձվելուց հետո, եթե երկնային աղետի հետևանքով ոչ մի բերք չի ստացվել, հարկի մյուս մասն էլ բռնությամբ են վերցրել: Այն ժամանակ, երբ ռայաթը ոչ մի եկամուտ չի ստանում, հարկի վերջին մասը չպիտի վերցնել:

2. Որոշ սիփահիներին և վակֆի, մյուլքի տերերին եկամուտ արձանագրված գյուղերի և դաշտերի եզերքին [ռայաթները] բրինձ են ցանել և երեք տարի հողը մշակելով, սիփահիներին, վակֆի և մյուլքի տերերին ոչինչ չեն տվել: Չերքեզների (çerakise) ժամանակվանից մինչև օսմանյան փառիշահության կողմից նվաճումը [այստեղ] գործադրվող օրենքն այն է եղել, որ երբ սիփահիի [հողում] վակֆի և մյուլքի սահաններում բրինձ են ցանել, դրանց հողատիրոջը տասից մեկն են տվել: Դարձյալ այդպես պետք է վարվել, բռնություն չպիտի կատարվի:

3. Որոշ գյուղերում ու դաշտերում տասանորդի որոշ մասը մուկաթաա (mukata'a) է արձանագրված: Այդ մուկաթաան վերցնելուց հետո որոշ դատարկ տեղերում և ծառերի արանքում բանջարեղեն մշակելիս նրանցից տասանորդ են վերցրել: Եթե մշակվող տեղերում բանջարեղեն, սոխ և այլ նման բանջարեղեններ լինեն, այդպիսիներից ոչինչ չպիտի վերցնել:

4. Եթե հացահատիկներ մշակվեն, տասանորդը (öşür) երկու անգամ պիտի վերցվի:

5. Բաջ: Նվաճման սկզբից մինչև այսօր [տրանզիտ: անցնող մետաքսի բեռից տասնհինգ, չուխայի, քաթանի և այլ բեռներից՝ երկուական օսմանյան ակչե են վերցրել: Դարձյալ այս հաշվով պիտի վերցնել, ոչ ավելի: Ծախսած կաշվի, թաղիքի, ծածկոցի, պայտի, մեղրի, յուղի, կուպրի, գիտորի, ներկի, հինայի, բամբակի, մորթու [արժեքի] քառասուն ակչեից մեկ ակչե են վերցրել: Սակայն Ջերբեղների ժամանակ հիշյալ ապրանքների նման այլ բեռների յուրաքանչյուր բեռից երկու օսմանյան ակչե են վերցրել: Երբ այս կարգի մասին դիմում ներկայացվեց պետության բարձր ատյանին, հրամայվեց, որ հին օրենքի համաձայն վերցնեն. ոչ ավելի:

Սև շուկայի բաջը (kara bazar baci). յուրաքանչյուր ոչխարից մեկ օսմանյան ակչե վերցնելուց հետո՝ ոչխար, գառ, պանիր, մածուն և նման ապրանքներ վաճառելիս հաշվառումները նորից բաջ են վերցրել: Ապօրինություն լինելով՝ վերացվում է: Հիշվածի համաձայն, ամիլը բաջ վերցնելուց հետո հաշվառումները բացարձակապես չպիտի միջամտեն:

Փեթակը (kevvare). հին ժամանակից ի վեր յուրաքանչյուր փեթակից մեկական ակչե են վերցրել, կեսը՝ թիմարի տերը և մյուս կեսը՝ վակֆի և մյուլքի տերերը: [Նույնը] առաջվա նման պիտի վերցնել: Միրիլիվան և թիմարի տերերը ավելին չպիտի վերցնեն: Սանջակի բեյերը և այլ սիփահիններ իրենց ռայաթների փեթակների ուրիշ սիփահու թիմարում կամ վակֆի, մյուլք գյուղերում և հողամասերում դտնվելու [դեպքում] «իմ ռայաթի փեթակն է» ասելով՝ փեթակի հարկի կեսն են վերցրել: Փեթակը որտեղ որ մեղր տա, հարկը այդտեղի սիփահուն, մյուլքի և վակֆի տերերին պիտի պատկանի: Ռայաթի սիփահու կողմից՝ «իմ ռայաթի փեթակն է» ասելով՝ հարկ պահանջելն անտեղի է. ռայաթի սիփահին չպիտի միջամտի:

7. Զրադացի հարկը (resm-i asiyâb) լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից վաթսուն ակչե, վեց ամիս աշխատողից՝ երեսուն ակչե, երեք ամիս աշխատողից՝ տասնհինգ ակչե է արձանագրված: Այդ հաշվով էլ պիտի գանձվի, ոչ ավելի: Սակայն ինչ էլ որ վերցվի, մյուլքի տերը կամ վակֆի տերը թիմարի տերերի հետ միասին պիտի բաժանի:

8. Միրաբի հարկը (resm-i mîrabi) հին դաֆթարում տաս ակչե է որոշված և միրիլիվային եկամուտ է արձանագրված: Այդ հարցի

ապօրինութեան կապակցութեամբ բարձրագույն ատյանին գանգատ ներկայացվեց, որի հետեանքով դրա վերացման մասին նվիրական հրաման շնորհվեց: Ներկայումս այդ նվիրական հրամանի հիման վրա, հիշյալ կարգի ապօրինություն լինելու մասին դարձյալ պետութեանը դիմում տրվեց՝ ամբողջովին վերացնելու համար: Բարձր հրամանի համաձայն փաղիշահական դաֆթարում [այն] եկամուտ չարձանագրվեց:

9. Սանջակի բեյերը, սուբաշիներն ամեն տարի իրենց խոտն ու բրնձի ցանքերը հնձելու և բրինձը կենդանիների միջոցով մաքրելու համար, քաղաքի և գյուղերի յուրաքանչյուր տնից մեկական մարդ քշել տարել ու մոտ տաս-տասնհինգ օր խոտ ու բրինձ հնձել և փոխադրել տալով, մուսուլմաններին իրենց աշխատանքից հետ են պահել, բռնություններ են գործադրել: Ապօրինություն լինելով՝ վերացվում է: Սանջակի բեյերը և սուբաշիներն իրենց խոտն ու բրնձի արտը հնձելու ու մաքրելու կարիքի դեպքում իրենց ակշիններով պետք է մարդիկ վարձեն, բերքը հնձել, մաքրել և փոխադրել տան, ռայաթներին նեղություն չպիտի տան:

10. Ըստ հին օրենքի այգիներից որոշված գումարը առնելուց հետո սուբաշխություն (subaşılık) և գրագրություն (yazıcılık) անվան տակ երկուական ակշե, իսկ կալի ժամանակ, ցորեն ու գարին կալսելիս կալի ակշե (harman akçesi) անվան տակ երեքական ակշե են վերցրել: Սուբաշիները աշնանը գյուղից գյուղ շրջագայելով ռայաթներից ձմեռային պաշար (kış yegüsü) անվան տակ որոշ չափի ցորեն ու գարի, մեկական տավար (եղ կամ կով), որոշ քանակի յուղ ու մեղր, թաղիք ունեցողներից՝ մեկական թաղիք, որոշ չափի հարդ ու խոտ վերցնելով՝ ռայաթներին նեղություն են պատճառել: Որոշ սուբաշիներ իրենց մարդկանցով գյուղից գյուղ [շրջագայելով] ռայաթների բնակարաններում մնալով բռնի կերպով սննդամթերք և անասունի կեր վերցնելով՝ մուսուլմաններին նեղություն են պատճառել և ձմեռ ժամանակ ռայաթների յուրաքանչյուր ծխից մեկական բեռ փայտ են վերցրել: Այդ բոլորը փաղիշահական բարձր հրամանին հակառակ ապօրինություններ լինելով՝ վերացվում են: Ըստ օրենքի իրենց հասանելիքներից բացի ոչ մի ակշե և ոչ մի հատիկ չպիտի վերցնել: Եթե սանջակի բեյերը և սուբաշիները ձմեռվա փայտի կարիք ունենան և եթե ռայաթների կամքովն ու ցանկությամբ նրանց բնակարաններում իջեանեն, [և բնդհանրապես] ինչի որ կարիք ունենան, ռայաթներից օրվա [որոշված] գնով (nagh-i ruzi) և իրենց ակշիններով պետք է վերցնեն և ոչ մի կերպ հակա-

ոսակ օրենքի ռայաթների նկատմամբ բռնություն չպիտի գործադրեն:

11. Ռայաթներից որոշված տասանորդը բերքահավաքի ժամանակ չեն վերցնում, ժամանակն անցնելուց հետո իրենց ցանկացած գնով [փոխարենը] աղչենք են վերցնում: Հացահատիկը չափող անձինք չափելու (ölçücülük), գրագրության (yazıcılık), շտեմարանի (ambardarlık), ախտապետության (emiriahurluk) անունների տակ յուրաքանչյուր շաբից (çab) մեկական աղչեն են վերցնում: Ապօրինություն լինելով՝ վերացվում է: Առաջվա նման տասանորդը երկու անգամ վերցնելուց հետո, ավելի ոչ մեկ աղչեն և մի հատիկ չպիտի վերցնել: Տասանորդը ռայաթների վրա թողնելով, աղչեն չպիտի վերցնել: Որոշված տասանորդն անմիջապես շտեմարանները պետք է տանել:

12. Ըստ օրենքի ռայաթներից չիֆթի հարկ վերցնելուց հետո, սուբաշիները և այլ սիփահիները ճանապարհի աղչեն (yol akçesi) անվան տակ վեցական աղչեն են վերցնում: Ոչխարը համրելիս, ըստ օրենքի, երկու ոչխարին մեկ աղչեն հարկը դանձելուց հետո չուրուֆ աղչեսի (çubuk akçesi) անվան տակ յուրաքանչյուր հոտից կամ մեկական ոչխար և կամ որոշ չափի աղչեն են վերցնում: Ապօրինություն լինելով՝ վերացվում է: Օրենքի համաձայն, հարկերից հետո, ո՛չ մի աղչեն և ո՛չ մի հատիկ ավելի չպիտի վերցնել:

13. Որեւէ մեկին համայնֆի ֆեթխուդա (il kethüdası) նշանակելով, սուբաշիները՝ նրա միջոցով շտեմնված ապօրինություններ թույլատրելով՝ մուսուլմաններին նեղություն են պատճառում: Համայնֆի ֆեթխուդայությունը բարձրագույն ատյանի հրամանով վերացված լինելով, արգելվում է: Հրամանին հակառակ համայնքի քեթխուդա չպիտի նշանակել և մուսուլմաններին նեղություն չպիտի պատճառել:

14. Կափանով եթե իրեր, հացահատիկ, օճառ, արմավ, թուզ և այլն են կշռել, մեկ բեռին երկուական աղչեն վերցնելուց հետո, յուրաքանչյուր բեռից դարձյալ որոշ բան են պահանջել: Ապօրինություն լինելով՝ վերացվում է: Միայն յուրաքանչյուր բեռի համար երկուական աղչեն, հակից՝ մեկական աղչեն և կես՝ հակից կես աղչեն տալուց հետո իրերից մի հատիկ անգամ չպիտի վերցնել և [ռայաթներին] նեղություն չպիտի պատճառել:

15. Շուկա բերվող պտուղների բեռից, վաճառվի թե ոչ, երկու աղչեն և որոշ քանակի պտուղ են վերցնում: Ապօրինություն լինելով՝ վերացվում է: Սակայն եթե բեռը վաճառվի երկուական աղչեն պիտի վերցնել, պակասից՝ ըստ հաշվի, ոչ ավելի:

16. Եթե մեկը քաղաքից ցորեն ու գարի գնի ու տանի, լրիվ բեռ լինի, թե ոչ, մինչև իսկ եթե երեք շորս քիլեի չափ լինի, երկու-ական ակչե բաշ են վերցնում: Լրիվ բեռ լինելու դեպքում միայն երկուական ակչե պիտի վերցվի: Պակասից՝ ըստ հաշվի, ոչ ավելի:

17. Սրանից հետո սովորություններին ծանոթ անձինք (ehl-i örf) այս օրենքից պիտի շեղվեն. խախտողներին ժամանակի իշխողները պիտի արգելեն: Արգելքը չհարգողների մասին պետական դռան պիտի դիմել:

Ստամբուլ, Բաշվեքալեթի արխիվ,
Դաֆթար. № 584
Քվականը՝ 1528 (935):

16. ԲԵՀԻՍՆԻ ՎԻԼԱՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԱՄԵՆ

1. Փաղիշահական հրամանով դաֆթար կազմելու համար, երբ հիշյալ վիլայեթը գրանցվում էր, յուրաքանչյուր գյուղի և մշակելի տարածությունների եկամուտների իրազեկ մարդկանցից և ուսյաթներին հարցնելիս պարզվեց, որ բեյերի բռնությունից ուսյաթները հանգիստ չեն ունեցել, գաղթի և վերադարձի հետևանքով, յուրաքանչյուր գյուղից և մշակելի տարածությունից թե ինչքան հացահատիկ կստացվի [իրազեկ մարդիկ և ուսյաթները] «չգիտենք» ասացին: Սակայն աշխարհի ապավեն վսեմ փաղիշահն այս վիլայեթը նվաճելիս, Բեհիսնիի սանջակը (վիլայեթը) Ալի բեյին է տվել և օսմանյան օրենքի համաձայն, [վերջինս] որպես տասաւնորդ (öşür) բերքի ութից մեկը չափել և վերցրել է: Նա հայտնեց, որ ուսյաթները ցանկանում են [իրենց վիլայեթում] օսմանյան օրենքի գործադրումը: Այս հիման վրա [հարցը] քննարկվեց և [որոշվեց]՝ տաս քիլիից մեկ քիլե տասաւնորդ վերցնել, որից մեկ քառորդ քիլե՝ իբրե սալարիե (salâriye), որով ութից մեկ քիլե տասաւնորդ կլինի. այդ հիման վրա դաֆթարում եկամուտ արձանագրվեց:

Այգու հարկը (bağ resmi) ամեն մի հարյուր պտղատու ծառից երկու ալչե է վերցվել. դաֆթարում դարձյալ այս ձևով եկամուտ գրանցվեց: Որոշ գյուղերում այգեպաններ կան, որոնք այգիներում հացահատիկ ցանելով՝ տասաւնորդի փոխարեն խաբաջ են տվել: Հին սովորության համաձայն դաֆթարում դարձյալ խաբաջ արձանագրվեց: Սակայն, եթե չցանեն և անմշակ թողնեն, դարձյալ խաբաջը պիտի տան: Փեթակի եկամտից տասաւնորդ արձանագրվեց. սակայն այս մասին արդարությունը պաշտպանելու համար որոշվեց՝ լավագույն [փեթակից] շատ, միջակից՝ միջակ և հասարակից՝ քիչ և բոլորից միատեսակ չվերցնել...

2. Նախկինում այս վիլայեթի սանջակի բեյերն [առհասարակ], իսկ մի տարի առաջ նրանց ուղարկած մարդիկ հիշյալ վիլայեթի

Ժողովրդից հիսուն ոսկի վերցրել և [իրար մեջ] բաժանել են: Այնուհետև սանջակի բեյն անձամբ գալով խլաք քափուսու (hilat tapusu) անվան տակ երկու հարյուր ոսկի է վերցրել: Հետո սանջակի բեյը յուրաքանչյուր գյուղի քեթխուդային խալաթ տալով, «ձեզ քեթխուդա նշանակեցի» ասելով, իբրև քեթխուդալըկ ակչեսի (kethüdalik akçesi), յուրաքանչյուր գյուղի բնակիչներից որոշ քանակի ակչե է վերցրել: Յայլաղի ժամանակ սար բարձրանալիս յայլաղի մոտակա գյուղից դեվրե (devre) է վերցրել: Բերքահավաքի ժամանակ սանջակի բեյի մարդիկ չիֆթ ունեցողից կաիմե (kaime) անվան տակ ութ քիլե գարի, չիֆթ չունեցողից՝ չորսական և հնդական ակչե են վերցրել բեյի համար: Սրանցից բացի, սանջակի բեյի խաս և սիփահու թիմար եղող գյուղերի յուրաքանչյուր ռայաթից, տասանորդը վերցնելուց հետո, տասանորդի քանակի համաձայն, յուրաքանչյուր ութ քիլեից մեկ քիլե շահնեփ (şahnelik), իսկ ամեն մեկ կալից՝ մեկ քիլե եմլիփ (yemlik) են վերցրել: Հիշյալ ապօրինություններն, այսինքն սանջակի բեյի վերցրած խլաք քափուսուն, քեթխուդալըփ աղրլըր (kethüdalik ağırılığı), դեվրեն, կայիմեն և սանջակի բեյի մարդկանց զանձած խանե ակչեսին, շահնեփը և եմլիփը ամբողջովին վերացվում են: Դրանց փոխարեն սալարիե և չիֆթի ակչե է նշանակվում: Սալարիեն հացահատիկներից՝ ցորենից, գարուց, խոտից, հաճարից, կորեկից, վուշից, և բանջարեղենից պետք է վերցվի: Սիսեռից, ոսպից և սև ոսպից, որին այս վիլայեթում քյուշնե (küşne) են ասում, քունջութից և բամբակից [սալարիե] վերցնելը օրենք չէ: Դաֆթարում ևս եկամուտ չի արձանագրված: Սակայն դաֆթարը հիշյալ վիլայեթում գործածվող Հալեպի ակչեի հիման վրա է գրված, ռայաթներից գանձվելիքը հիշյալ ակչեի համաձայն պիտի վերցնել, օսմանյան չպիտի պահանջել և չպիտի վերցնել:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ
 Դաֆթար № 234
 Թվականը՝ 1519 (925).

17. ԿԱՐԱՄԱՆԻ ՎԻՍՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԱՄԵՆ

Բաշի և դաշաի պահպանության (bâc ve deştbanî)

հարցի մասին

1. Մուսուլմանը կամ անհավատը եթե դրսից քուրձ (kebe) և Գաժկոց, կաշի և նման այլ ապրանքներ է բերում ու ծախում, քառասուն ակչեից մեկ ակչե են վերցնում: Կերպասեղենի բեռից, պղղպեղի և դերձանի, ասվի, Դամասկոսի կերպասի (kemhâ), քաթանի, բամբակի, անագի, կապարի և այլ նման ապրանքների յուրաքանչյուր բեռից երկու ակչե են վերցնում: Թարմ պտուղի բեռից՝ բերքը սակավ լինելու ժամանակ, մեկ ակչե, առատ լինելու ժամանակ երկու երեք բեռից մեկ ակչե են վերցնում: Մարխի (çira) բեռի քառասուն ակչեից մեկ ակչե են վերցնում: Բերդը մտնող յուրաքանչյուր փայտի բեռից դոնապահի համար մեկական փայտ են վերցնում: Կարամանում նման այլ բեռներից դռան տուրֆ (kapu resmi) անվան տակ չորս բեռից մեկ ակչե է վերցվել. սրանից հետո ոչինչ չպիտի վերցնել: Շուկայում վաճառվող կովի և եզի համար երկու ակչե են վերցնում, մեկը՝ գնողից, մեկը՝ վաճառողից: Կափանով կշռվող ապրանքների մեկ կանթարի համար երկու ակչե են վերցնում, մեկը՝ գնողից, մեկը՝ վաճառողից: Դրսից ոչխար բերողից եթե մորթում ու վաճառում է կամ չի մորթում, երկու ոչխարին մեկ ակչե են վերցնում: Տեղական մսավաճառից, եթե [ոչխար] է մորթում ու վաճառում, չորս ոչխարին մեկ ակչե են վերցնում: Եթե նա եզ կամ կով է մորթում ու վաճառում, ապա յուրաքանչյուր անասունի համար մեկ ակչե են վերցնում: Կարամանում մի եզ կամ կով մորթելու դեպքում չորս ակչե քաջ են վերցնում: Տեղական մսավաճառից, եթե ոչխար է մորթում ու վաճառում, երկու ոչխարին մեկ ակչե են վերցնում: Այս ապօրինությունը, օրենքին հակառակ լինելով, վերացվում է: Վերևում հիշվածի համաձայն պիտի վերցնել: Մյուսը՝ այսինքն այգի, ջրաղաց, խանութ, տուն և այլն վաճառվե-

լիս Բաջ չի վերցվում: Գյուղերում ինչ էլ որ վաճառվի Բաջ չի վերցվում:

2. Եթե որեւէ անձի ջորին կամ եղբ ցանքսը մտնի, յուրաքանչյուր կենդանու համար [տիրոջը] հինգ գավազան պտի խփել և հինգ ակչե վերցնել: Եթե կովը մտնի՝ շորս գավազան պտի խփել և շորս ակչե վերցնել, իսկ եթե ոչխարը մտնի՝ երկու ոչխարի համար մեկ գավազան պտի խփել և մեկ ակչե վերցնել: Եթե հորթը ցանքս մտնի, [տիրոջը] մեկ գավազան պտի խփել և մեկ ակչե վերցնել, իսկ եթե խոզը մտնի, յուրաքանչյուրի համար երկու գավազան պտի խփել և երկու ակչե վերցնել: [Անասունը ցանքս մտնելու փաստը] նախապես պետք է ապացուցել, որից հետո [եթե պարզվի], որ անասունները հացահատիկի արտերին և ինչքերին վնաս են պատճառել, վերոհիշյալ կարգով պտի ծեծել և սաստել, միաժամանակ պատճառված վնասը հատուցել, որպեսզի ամեն ոք իր անասուններին խնամք տանի և ուշաթնների ունեցվածքին վնաս չպատճառվի: Եթե գյուղի մոտ և կամ գյուղերի միջև և կամ [անասունների] ջրելու վայրում ցանված հացահատիկ լինի, ապա ցանքսերը պետք է ցանկապատել:

Ռայաքների հարկերի և նրանց դուրքյան հարցը

3. Մեկ չիֆթ հող մշակող ուշաթին, Բուրսայի մյուղով տարեկան անհրաժեշտ է շորս մյուղ սերմ ցանել: Չցանած տարին [ուշաթը] հիսուն ակչե պտի տա, իսկ եթե մեկ մյուղ ցանի, քսանհինգ ակչե պտի տա: Բարձր աստիճանավորները և էմիրները չպտի միջամտեն:

4. Եթե որեւէ ուշաթին դժբախտություն պատահի և նա՝ ի վիճակի չլինելով չիֆթը թողնի, սիփահին այդ հողը ուրիշին պտի տա և նրանցից բեննաֆի հարկ վերցնի, սակայն չիֆթի հարկը չպտի պահանջի:

5. Առագաստի (նոբապսակի) վրանի հարկը (gerdek resmi).

Լավագույնից վաթսուն, միջակից քառասուն և վատից քսան ակչե են վերցնում:

6. Գյուղում տան տեղի թափուի դիմաց լավագույնի [համար] հիսուն ակչե, միջակի համար՝ երեսուն, և վատի համար տաս ակչե են վերցնում:

7. Եթե սիփահիները բռնությամբ ուշաթին վռնդեն, բայց նա նորից իր տեղը գա, [նրանից] քափուի հարկ չպտի վերցնել, իսկ

եթե ռայաթը իր կամքով թողնի և գնա, տունը սիփահուն է պատկանում:

8. Սիփահին իր սեփական չիֆթլիքից բացի, ռայաթի հողին չպիտի միջամտի, եթե վակֆին գրված լինի:

9. Եթե ռայաթը մահանա, տղա և աղջիկ թողնի, չիֆթլիքը տղային է մնում, աղջկան բաժին չի հասնում:

10. Եթե որևէ սիփահու վրա գրված ռայաթի չիֆթլիքը մի ուրիշ սիփահու հողի վրա գտնվի, չիֆթի հարկը պիտի գրված տեղի սիփահուն տա, իսկ մյուս սիփահուն տասանորդ և սալարիե պիտի տա: Եթե [ռայաթը] մի չիֆթլիքից ավելի տեղ մշակի, դեռնյումի ակչե պիտի տա:

11. Եթե ռայաթներից ոմանք հորից մնացած ընդհանուր (müsa') չիֆթլիք ունենան ու եթե հղբայրներից մեկը իր բաժինը փոխանցի մյուս հղբայրներին, սիփահին չպիտի միջամտի:

12. Ռայաթները [պարտավոր են] իրենց տասանորդը տանել մոտակա շուկան, սակայն կիսրարներին (ortakçı) այդ չպիտի առաջարկվի. նրանք [տասանորդը] գյուղի շտեմարանը պիտի տանեն: Ռայաթները գյուղում սիփահու համար անհրաժեշտության դեպքում շտեմարան պիտի պատրաստեն:

13. Ջրպետության (mîrabîlik) և նման այլ հարկերին վերաբերող ապօրինությունները վերացված են. դրանց մանրամասնությունները տրված են Մեվլանա-Վիլդանի կանունամեծում:

14. Եթե որևէ սիփահի ժամանակից առաջ ռայաթից հարկեր վերցնի, որոնք սակայն պատկանեն նոր եկած սիփահուն, ապա նոր եկածը [հարկերը] պիտի պահանջի առաջին սիփահուց և ոչ թե ռայաթից:

15. Դատավորները (kadı) պաշտոնից ազատվելուց հետո իրենց դատական արձանագրությունները (sicillât) նշանակված դատավորին պետք է հանձնեն:

16. Կիսրարներն (ortakçı) իրենց բերքի կեսը բեյերին տալու պատճառով ավարիզից ազատված են:

17. Նախկինում ըստ հին դաֆթարի, ռայաթների վրա նշանակված սովորության հարկերը (rüsüm-i örfiye) չորս մասի էին բաժանված՝ չիֆթ և կես չիֆթ, բեննաֆ և ջաբա:

Չիֆթլիքի հարկի դեպքում՝ չիֆթլիքի լավը, միջակը և վատը նկատի առնելով, լավ տեղի լրիվ չիֆթլիքը վաթսուն դեռնյում, միջակ տեղինը՝ ութսուն և իննսուն դեռնյում և վատ տեղինը՝ հարյուր քսան դեռնյում է: Սակայն ժողովրդի մեջ հայտնի և ծանոթ

չիֆթլիքն այն է, որ [սա] իր անունն ու բերքը արդարացնի. գյուղի բնակիչները և երկրագործները դրան են չիֆթլիք ասում: [Չիֆթլիքի] քանակը Բուրսայի մյուղով տասներկու մյուղ է, Կոնիայի մյուղով՝ տասնութ, իսկ տեղում գործածվող քիլոով՝ վեց:

18. Չիֆթի հարկը. մուսուլմանների և անհավատների լրիվ չիֆթից երեսունվեց ակչե, կես չիֆթից՝ տասնութ ակչե է: Բեննաֆի հարկը տասներկու ակչե է, Ջաբայի հարկը վեց ակչե է: Բեննաք է կոչվում բուլբուլին հող շունեցողը կամ կես չիֆթից պակաս ունեցողը: Ջաբա է կոչվում առանձին և աղքատ ռայաթը, որը հոր հետ լինելով՝ առանձին է աշխատում: Առանձին աշխատանք (շահույթ) շունեցողին մյուլեբեդ (mücerred) են ասում, որից բացարձակապես հարկ չի վերցվում: [Չիֆթի] հարկը վերցվում է մարտ ամսի սկզբին:

19. Ոչխարի հարկը (resm-i aḡnâm) թիմար ունեցող սիփահիներից չի վերցվում. չի առնվում և այն ազատվածներից, որոնք որոշակիորեն այդպես են արձանագրված և սերունդից սերունդ չեն հարկվել: Նրանք նորից հարկ չպիտի տան:

Ոչխարը մայիս ամսի ծնից հետո գառան հետ միասին հաշվելով, երկուսից մեկ ակչե են վերցնում:

20. Զրադացի հարկը տարեկան վաթսուն ակչե է, իսկ վեց ամիս աշխատող [չրադացից]՝ երեսուն ակչե:

21. Աչն անձինք, որոնք դաֆթարում սիփահու որդի (sipahi zade) և մենակյաց (zaviyedar) են գրված, ավարիզ չպիտի տան: Սրանք ևս իրենց նախնիների օրից չիֆթի հարկ չեն տվել. դարձյալ չպիտի տան: Եվ նրանք, ովքեր հարկեր են տվել, չիֆթի հարկը նույնպես պիտի տան, բայց ավարիզը չպիտի տան, եթե դաֆթարում որոշակի այդպես գրված լինեն:

22. Արոտի հարկը (resm-i otlak). հնուց արոտի համար հատկացված և արոտի հարկ առնված տեղերից հոտից մեկ ոչխար են վերցնում: Եթե ոչխարի [հոտը] գալիս ու ձմեռում է որևէ թիմարում, յուրաքանչյուր հոտից մեկ շիշեկ (şişek—երկու տարեկան գառ) իբրև ղշլաղի հարկ, իսկ փոքր հոտից վեց ակչե են վերցնում:

23. Չիքհանի հարկը, (resm-i bezerhane) տարեկան քսանհինգ ակչե է:

24. Օտար (haric) ռայաթներից մեկը եթե սիփահու թիմարում հող վերցնի, հարկերը՝ տասանորդը և սալարիեն թիմարի տիրոջը պիտի տա. եթե հողը քիչ լինի, երկու դեռնյումին մեկ ակչե պիտի տա. եթե այդ ռայաթը դաֆթարում ուրիշ սիփահու չիֆթ գրված

լինի չիֆրի հարկը անմիջապես սիփահուն պիտի տա: Հնուց ի վեր տասանորդը և սալարիեն հողի տիրոջը և չիֆրի հարկը ռայաթի տիրոջն է արձանագրված:

25. Հողամշակութայն համար պիտանի և ռայաթի վրա արձանագրված չիֆթլիքի հողը եթե ռայաթը չմշակի, դատարկ թողնի, գնա ուրիշ տեղում ցանի, հողատերը [ներանից] տասանորդ ու սալարիեն առնելուց հետո; ռայաթի տերը (տեղի ֆեոդալը) ևս մեկ տասանորդ չպիտի վերցնի:

26. Եթե երեք տարի շարունակ հողը անմշակ և խոպան մնա, և եթե վարելու համար ռայաթին առաջարկ արվելուց հետո էլ ռայաթը հողը չվարի, [հողը] դատավորի միջոցով ուրիշին պիտի տրվի և [ռայաթից] տասանորդն ու հարկը պիտի վերցվի:

27. Ռայաթների ազատ ստրուկը (azadlu kulu) սիփահուն է պատկանում, ամիլը չպիտի միջամտի:

28. Մահացող ռայաթների չիֆթլիքները հավասարապես տղաներին ևն պատկանում, որոշ դաֆթարներում եթե բեննաք գրվի, դարձյալ վնաս չունի:

29. Սիփահու թիմարում վակֆ եղած չիֆթլիքները եթե հետո օգտագործվեն, դարձյալ սիփահիներին պիտի պատկանեն, «դաֆթարից դուրս է»՝ ասելով, ամիլը չպիտի միջամտի:

30. Այն ռայաթը, որն ուրիշ տեղ գրված չլինի և որևէ սիփահու հողում բնակվի, հարկերը տեղի սիփահուն պիտի տա: «Դաֆթարում գրված չէ»՝ ասելով, չի կարելի վեճ հարուցել:

Ստամբուլ, Բաշվեքալեթի արխիվ,

Դաֆթար № 548

Թվականը՝ 1528 (935)

18. ԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԸ

Այս դաֆթարի մեջ գրված է Կեսարիայի լիվայի օրենքը:

1. Այս վիլայեթի (լիվա) որոշ գյուղեր ուրիշների մյուլքը լինելով, հնագույն օրերից վակֆի և մյուլքի տերերը մեկ տասանորդ վերցնելուց հետո, թիմարի համար, հացահատիկից, վուշից, այգուց և պարտեզից դիվանի (divani) անվան տակ մի տասանորդ էլ են վերցրել: Համաձայն հին դաֆթարի նորից այգպես արձանագրվեց:

2. Հիշված երկու տասանորդներից բացի, շահնեուրյան (şahnelik), կերի և կալի գարու (harman arpası) անվան տակ նույնպես որոշ քանակի հացահատիկ են վերցրել: Հին դաֆթարում արձանագրված չլինելու և Ռումի սովորության համաձայն [հարկեր] վերցնելու մասին պետության բարձր ատյանին դիմելու կապակցությամբ, որոշվեց Կարամանում տիրող սովորության համաձայն միայն երկու տասանորդ վերցնել, իսկ դրանից դուրս եղած շահնեուրյան, կերի և կալի գարու [հարկերը] վերացվեցին: Այս պատճառով էլ նոր դաֆթարում եկամուտ չգրվեց:

3. Լեիվ չիֆթի հարկը հիսունհինգ ալշե է, կես չիֆթինը՝ քսանյոթ և կես ալշե, բեննաֆի հարկը՝ տասնութ ալշե, ջաբայի հարկը՝ տասներկու ալշե: Կես չիֆթիքից պակաս հող ունեցողը բեննաք է կոչվում, չիֆթ ու հող բոլորովին չունեցողը՝ ջաբա:

4. Ագաա (serbest) չլինող թիմարներից Կարամանի կանունին հակառակ, լրիվ չիֆթից տասնհինգ ալշե, կես չիֆթից՝ յոթ ու կես ալշե, բեննաքից և ջաբայից՝ հինգ ալշե բռնագրավել են սանջակի բեյի համար: Դարձյալ այսպես որոշվեց և արձանագրվեց:

5. Անհավատները հնուց ի վեր քսանվեցական ալշե խաբաջ տալով, այլ հարկերը մուսուլմանների նման են տվել: Չիֆթի հարկը ավելի լինելու և հնուց ի վեր քսանվեցական ալշե խաբաջ տալու պատճառով, խաբաջները ներկայումս դարձյալ նույնությամբ թողնվեցին. խաբաջ տվող [ռայաթի] ամուրի որդիներին ջաբայի հարկ

արձանագրվեց, մուսուլմանների ամուրի որդիներին հարկ չնշանակվեց, քանի որ իրենց հոր [հետ են ապրում]։ նրանցից ոչինչ չպիտի պահանջել։

6. Ոչխարի հարկը. Կարամանի վիլայեթի օրենքի համաձայն ոչխարը մայիս ամսի ծնից հետո գառան հետ միասին հաշվելով՝ երկուսից մեկ ակչե պիտի վերցնել, ոչ ավելի։

7. Ազատ չեղող թիմարներից ոչխարի հարկի կեսը թիմարի տիրոջը, կեսը սանջակի բեյին է արձանագրված։

Սակայն քոչվորներից (yürük) թիմարների եկամտի մեծ մասը չիֆթի հարկ է. թիմարի տիրոջ տնօրինության տակ եղած քոչվորներից ոչխարի հարկ չեն վերցրել, որի պատճառով թիմարում եղած քոչվորների ոչխարի հարկից սանջակի բեյին մաս (hisse) չարձանագրվեց. ոչխարի հարկը ամբողջովին թիմարին արձանագրվեց։ Սանջակի բեյերի համար թիմարում լինող քոչվորներից ամուսնույթյան հարկի կեսը և ուճիրի ու հանցագործության հարկերի կեսն արձանագրվեց։ Դաֆթարին հակառակ անիրավություն չպիտի կատարվի։

8. Փեքակից երկու ակչե պիտի վերցնել, մեկ ակչե թիմարին և մեկ ակչե վակֆին ու մյուսին։ Սակայն հրամայվեց, որ ակչեն տասանորդի ենթակա չափով մեղր տվող փեթակից վերցվի, իսկ մեղր չտվող փեթակից ոչինչ չպիտի պահանջվի։

9. Ջրաղացի հարկի կեսը իբրև դիվանեիյե (divâniye) կեսը իբրև մալիֆանե (mâlikâne) են վերցնում։

10. Ռայաթի այլ հարկերը. Ղշլազի, արոտի և ձիթհանի հարկերի կեսը և դրսից եկող և ցանողների հարկերը, ույաթների վիճակը (?)...* այլ հանգամանքները, որոնք նոր դաֆթարում գրանցված են, Մեվլանա-Վիլդանիի գրած կանոննամեի վերջում, Կարամանի ընդարձակ դաֆթարի սկզբում ամբողջությամբ մեջ են բերված։ Այդ կանոննամեում հիշված Կեսարիայի լիվայի օրենքներն ևս Կեսարիայում պիտի գործադրվեն։ Այդ դաֆթարում հիշված հոդվածները Կարամանի վիլայեթի սովորություններին հակառակ եղածներն են։ Մնացած դեպքերում այդ դաֆթարում գրված օրենքների համաձայն պիտի գործել։

Ստամբուլ, Բաշվեբալեթի արխիվ.

Դաֆթար № 60

Թվականը՝ 1500 (906)

* Միտքը չի հասկացվում, աղավաղված է։

19. ԶԵՐՄՈՒԿԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՆԱՄԵՆ

Ջերմուկի լիվայի (Էբու-Քանիր նահիյեի հետ միասին)
կանոննամեն

1. Հացահատիկը հնգից մեկ (hums) և բամբակը վեցից մեկ (sudüs), մուսուլմանների այգիների ամեն հարյուր տունկից չորս ակչե, իսկ անհավատների ամեն հարյուր տունկից հինգ ակչե, բանջարեղենը տասանորդով, իսկ ծառերի պտուղները յոթից մեկ արծանագրվեց:

2. Ջուհակի հարկը օրենքին հակառակ լինելով՝ վերացվեց:

3. Ոչխարի հարկը վճարող ռայաթներից չոբանբեգի չափով վերցվի:

4. Հիշյալ լիվայի գյուղերի հողը քիչ լինելով, գյուղերի մեծ մասում մեկ կամ երկու չիֆթլիք կա և ռայաթներն էլ այդ մեկ-երկու չիֆթլիքի մշակությամբ են զբաղվում: Այդ պատճառով որոշ գյուղերում անկախ չիֆթ չի արձանագրված: Ամեն մեկ գյուղին, ըստ իր հողին, հողի հարկ (resm-i zemîn) արձանագրված լինելով, լավագույն հողից երկու դեոնյումին մեկ ակչե, վատ հողից՝ երեք դեոնյումին մեկ ակչե հողի հարկ են տալիս: Սակայն նման ռայաթներին չի թույլատրվում «չիֆթի չի կապված» ասելով, իր ունեցած հողը մշակելու փոխարեն, գնալ ուրիշի հողը մշակել: Եթե իր ունեցած հողը մշակելուց հետո գնա և ուրիշ տեղում ևս մշակությամբ զբաղվի, [ներանից] կրկին բաժին չափով պահանջել:

5. Խաղախորդարանի մասին. եթե ոչխարի և այծի կաշի բերեն դաբաղելու, յուրաքանչյուր կաշու համար մեկ սև ակչե են վերցնում, իսկ եզի կաշվից՝ մեկ և կես ակչե, գոմեշի կաշվից՝ երեք: Նորից այդ նույն ձևով որոշվեց:

6. Ոչխարի քամղայի համար. քաղաքում վաճառելու համար գյուղերից բերված և մորթված մեկ ոչխարից վեց սև ակչե քամղա,

եղից տասնութ սև ակշև քամղա են վերցնում, որի երեքը մեկ օսմանյան ակշևի է հավասար. այդպես էլ արձանագրված է: Ամեն մեկ ոչխարից երկու ակշև և եզից վեց ակշև պիտի առնել: Այլ կարգերի մասին արձանագրված է ընդհանուր կանոննամեում (kanun-nâme-i külli):

Երու-Թահիր նահիյեի կանոննամեն

1. Որոշվեց հացահատիկներից հնգից մեկը, բամբակից՝ վեցից մեկը, ալգիների հարյուր տունկից չորս ակշև վերցնել:
2. Զուլհակի հարկը վերացվում է:
3. Սրանից առաջ Հասան-բեգի կանոնով երկու հարյուր բաթման մեղր էին տալիս: Ներկայումս այդ, օսմանյան օրենքին հակառակ լինելով, վերացվում է:
4. Ռայաթների ոչխարները ադեթի աղնամ ('adeti ağnâm արձանագրվեցին, չորանբեկի չպիտի վերցնել:
5. Մեղրի յուրաքանչյուր փեթակին երկու ակշև արձանագրվեց:
6. Վերը հիշված նահիյեի հողերը քիչ լինելով և չիֆթլիքի հարմարություն չունենալու պատճառով չիֆթ չնշանակվեց, այլ հողի հարկ արձանագրվեց: Լավագույն տեղերից երկու դեոնյումին մեկ ակշև և վատ տեղերից՝ երեք դեոնյումին մեկ ակշև արձանագրվեց:
3. Յուրաքանչյուր ոք իր ցանած հողերը թող ցանի:
7. Մուսուլմանների բեննաքներին տասներկու ակշև բեննաֆի հարկ և վեց ակշև Երզադիե արձանագրվեց:
8. Պտուղները յոթից մեկ արձանագրվեցին, իսկ անհավատների ամեն հարյուր տունկին հինգ ակշև արձանագրվեց:
9. Հիշյալ նահիյեում հաշվառուին (muhtesib) յուրաքանչյուր ոչխարի դիմաց մեկ ակշև, եզան դիմաց՝ երկու ակշև տալը օրենք է եղել, այդպես էլ պիտի տալ, ավելին չպիտի տալ:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 735
Թվականը, Սուլթան Սյուլեյմանի
ժամանակաշրջանը:

20. ՍՍԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

Սսի լիվայի Կայրթբայ* կանոննամի բացատրությունը

1. Յորենից, գարուց, խոտից, վարսակից, կորեկից, քնջութից, բուրչակից,** բամբակից, սոխից ու սխտորից, սեխից ու ձմերուկից, հացահատիկի ու պտուղի բոլոր տեսակներից տասից մեկն են վերցնում:

2. Բրինձը որտեղ էլ որ ցանվի, հողատիրոջ համար տասից մեկը տասանորդ են վերցնում:

3. Ամուսնացած թուրք ռայաթներից Հալեպի աղչեով տարեկան յոթանասուն աղչե սուլթանական նեվրուզին տաճ հարկ (resm-i hane) են առնում: Աշխատանքի և վաստակի կարող ամուրիներից Հալեպի աղչեով տաս աղչե են վերցնում:

4. Ամուսնացած ղիմմի ռայաթներից (reâya-i zimmi) տարեկան Հալեպի աղչեով հարյուր երեսուն աղչե տաճ հարկ են վերցնում, [ըստ որում] վաթսուն աղչեն՝ տարեսկզբին (նեվրուզին) և վաթսունվեց աղչեն՝ աշնան սկզբին: Յուրաքանչյուր ամուսնացածից և ամուրիից Հալեպի աղչեով նեվրուզի ժամանակ հիսուն աղչե ջիզիե են վերցնում: Յարսի-Բեյթի (يارسى بيت) բերդի ամուսնացած և ամուրի անհավատներից հիսուն աղչե ջիզիե են վերցնում:

5. Լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից Հալեպի աղչեով տարեկան հարյուր քսան հինգ աղչե են վերցնում, իսկ վեց ամիս աշխատողից՝ վաթսուն Հալեպի աղչե:

6. Ոչխարի հարկը. ամեն մեկ ոչխարի համար մեկ Հալեպի աղչե են վերցնում. դրսից բերված ոչխարի համար, որպես յաթաղի հարկ (resm-i yatak) լավ հոտից մեկ ոչխար են վերցնում:

* Սուլթան Կայրթբայ (Kayıtbay) եգիպտոսի և Սիրիայի սուլթան (1468—1495):

** Բուրջաբ—կերի հացահատիկի մի տեսակը:

7. Ամուսնութեան հարկը. աղջկանից հարյուր քսան և այրի կնոջից վաթսուն Հալեպի աղչե են վերցնում, ոչ ավելի:

8. Գլուխ պատռողից վաթսուն Հալեպի աղչե են վերցնում, դանակի վերքի համար, երբ վիրավորվողը չի մեռնում, հարյուր:

9. Որոշ մյուլք համարվող ցանքսերից տասից մեկն է վերցվում. սիփահին որպես բեգեվանե (begevâne) (?) հինգից մեկը և մյուլքի տերը՝ որպես մալիփանե (mâlikâne) հինգից մեկը:

10. Հին ժամանակվանից Սսի սանջակին պատկանող որոշ ռայաթների Ադանայի սանջակում ապրելով [հանդերձ], սովորութային հարկերը Սսի սանջակին են տվել: Դարձյալ այդ ձևով որոշվեց: Օրենքի խախտում չպիտի լինի:

11. Մեղրի, յուղի, պանրի բեռներից երկուական Հալեպի աղչե բաշ են վերցնում:

12. Եթե ոճիրներ տեղի ունենան, այդ մասին պիտք է դիմել օսմանյան օրենքին. դրանից շեղում չպիտի կատարել*:

Մի բաշի արձանագրությունը

Առաջներում հիշյալ [Կուշթերմուրլու] բերդի ճանապարհի բաշը երեք տեղում վերցնելով, անցնողներին մեծ նեղութուններ էին պատճառում: Անցնող և գնացող (տրանզիտ) յուրաքանչյուր ստրուկի և ստրկուհու համար վեցական Հալեպի աղչե, կերպասեղենի և պարենային այլ ապրանքների ամեն մի ուղտի բեռից վեցական, ձիու բեռից՝ չորսական և ավանակի բեռից՝ երկուական Հալեպի աղչե էին վերցնում: Ներկայումս Կոստանլուի և Կարա-Իսալաուլի բաշերը ամբողջովին վերացվում են: Միայն Գեովյուլք բերդի ճանապարհի բաշերն վերցնելու հրաման է տրվել: Յուրաքանչյուր ստրուկի և ստրկուհու համար չորսական աղչե, կերպասի և պարենային մթերքների ուղտի բեռից Հալեպի աղչեով չորս աղչե, ձիու բեռից՝ երկու

* Հրատարակիչը հայտնում է, որ նույն դաֆթարում կա նաև Տարսուսի լիվայի կանոննամեն, որը հիմնականում համընկնում է Սսի լիվայի կանոննամենին: Տարբեր է ստորև բերվող հատվածը. «Քաղաքում բնակվող անհավատներից, սուլթանական նեվրուզին, ամուսնացածներից ութսունական Հալեպի աղչե տան հարկ և ամուսնացածներից ու ամուրիներից, Հալեպի աղչեով, հիսուն աղչե իսպենջ են վերցնում: Բուհարուն բերդի անհավատներից, յուրաքանչյուր ամուսնացածից և ամուրուց սուլթանական նեվրուզին, Հալեպի աղչեով հիսունական աղչե ջիզիե են վերցնում: Եվ Կուշթերմուրլուին ենթակա որոշ համայնքներից միրախուրիյե (mirahuriye) է նշանակված. իբրև միրախուրիյե լրիվ չիֆթից վեց բլիե գարի, իսկ կես չիֆթից երեք բլիե գարի են վերցնում:

ակշե, ավանակի բեռից՝ մեկ ակշե վերցնելու հրաման է տրվել և ըստ հրամանի նոր դաֆթարում արձանագրվել: Այս բաջը, հիշյալ բերդից ոչ հեռու գտնվող Ակ-Քեոփրյույի մոտ ճանապարհների բաժանման տեղում պիտի վերցնել: Այսուհետև արգելված վայրում բաջ չպիտի վերցնել:

Եթե ծախելու նպատակով ուղտ և ձի անցնի, ուղտից չորս ակշե, ձիուց՝ երկու ակշե բաջ պիտի վերցնել:

Վերոհիշյալ բերդի անհավատների, հին ժամանակներից մինչև այսօր, հիշյալ բերդի պաշտպանության և հիշյալ բաջը գանձելու դործում օժանդակութուն ցույց տալու համար ներված (mu'a) լինելով, ջիզիե և ծխի հարկ (resm-i duhan) չեն տալիս և նախկին սովթաններից տրված հրովարտակ (mansur) ունեն:

Ներկայումս նրանց ծառայութունների փոխարեն ջիզիե և ծխի հարկ չի պահանջում: Նոր դաֆթարում ներված արձանագրվեցին:

Վերոհիշյալ ձևով գանձված բաջը փաղիշահական խասերին, իսկ այգինների տասանորդը Տարսուսի սանջակի բեյին եկամուտ արձանագրվեց: Հիշյալ ժողովուրդը մինչև այժմ կատարած ծառայութունները դարձյալ նույն ձևով պիտի կատարի:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,

Դաֆթար № 973

Թվականը՝ 1519 (925)

21. ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԱՄԵՆ*

1. Տրապիզոնի սանջակում գտնվող թիմարների ռայաթները՝ յուրաքանչյուր խաս ալգինների համար տարեկան երեքական օր պիտի ծառայեն, [որպեսզի] խաս ալգինները չփշանան:

2. Յուրաքանչյուր տնից բանջարանցի հարկը (resm-i bostan) երկու ակչե է:

3. Ազատ թիմարներից վեցական ակչե նայիբուքյան հարկ (resm-i niyâbet), ազատ չեղող թիմարներից երեքական ակչե նայիբուքյան հարկ վերցնելը հրամայված է և յուրաքանչյուր թիմարին արձանագրված:

4. Թիմարում լինող ռայաթները թիմարի տիրոջ նկատմամբ հարգանք պիտի ցուցաբերեն. [դա] հնուց ի վեր ընդունված կարգ է, որը և սուլթանական նոր դաֆթարում արձանագրված է: Հարկերի և իրավունքների [մասին] առարկություն չպիտի լինի:

5. Բաշթինեներին (baştine) տասանորդ է նշանակված: Բաշթինեից իսպենջ չպիտի պահանջել:

6. Այն ռայաթը, որն աշխատանքի և վաստակի տեր լինելով, լեվենդություն (levendlik) անելով՝ հողը չմշակի և կամ իր տրամագրության տակ եղած որոշ չափի հողը ուրիշ մեկին կամ ծառային մշակել տալով, լրիվ չմշակի, թիմարի տիրոջը վնաս պատճառի և թիմարի տիրոջ զինվորների և հարկերի պակասության պատճառ լինի, կամ առևտրով զբաղվելով իր հողերը ամայի թողնի և չմշակի, հնուց ի վեր [գոյություն ունեցող օրենքի համաձայն] երեք քիլե լեվենդության հարկ (levendlik) պիտի տա, երկու քիլե ցորեն և մեկ քիլե գարի: Հողի որոշ մասը ամայի թողած ռայաթից համապա-

* Այս կանոննամի սկզբում հրատարակչի տված ծանոթությունից պարզվում է, որ կանոննամի այն մասերը, որոնք ավելի շատ քաղաքի տնտեսության ներքին և արտաքին մարսերին են վերաբերում, այստեղ չեն բերված, քանի որ, նրա ստեղծող, զրանք առանձին աշխատության նյութ են կազմում:

տասխան չափով թիմարի տիրոջ համար տասանորդ վերցնելու մասին հրաման տրվեց:

7. Թիմարի տիրոջ հողն ու տեղը, այգին ու պարտեզը, որ թիմարումն էլ որ լինի, [ռայաթը] առանց վեճի ըստ հին դաֆթարի տասանորդը լրիվ պիտի տա:

8. Քանի որ ուրիշ տեղում աշխատանքն ու վաստակը հողամշակությամբ զբաղվելուց ավելի [եկամտաբեր] է եղել, գանձվող երեք քիլե լեվենդլիֆից ռայաթները ներկայությամբ չեն թուլացել: Քանի որ նրանք հողամշակության համար դարձյալ հետ չեն եկել, դրա համար էլ սիփահինների եկամուտը պակասել է. երբ իրենց դրության մասին սիփահինները բարձրագույն ատյանին դիմեցին, բարձր հրաման տրվեց, որ իրենց հողը շմշակող նման անձերից յոթանասունհինգ ակչե լեվենդլիֆ պետք է վերցնել: Եվ երբ կրկին անգամ բարձրագույն ատյանին դիմում եղավ հրովարտակ տրվեց, որ այդ կերպ հողը լքող ու անմշակ թողնող ու այլ աշխատանքով զբաղվող անձերից հինգական քիլե [հացահատիկ] լեվենդլիֆ պետք է վերցնել: Այս կարգը նոր դաֆթարում արձանագրվեց:

Ովքեր իրենց հողերի [միայն] մի մասը կմշակեն ու մյուս մասը անմշակ կթողնեն և այլ աշխատանքով կզբաղվեն, այդպիսիներից շմշակված հողի համապատասխան չափով [թիմարի] տերերը լեվենդլիֆ պիտի վերցնեն: Հող չունեցող որևէ անձից սիփահինները այս պատրվակով լեվենդլիֆ չպիտի պահանջեն:

Առանձին ռայաթներ եթե ուրիշ գյուղում ամուսնանան և թողնելով իրենց հայրենական հողը, գնան հինգ տարի այնտեղ ապրեն և ռայաթ գրվեն, այնուամենայնիվ իրենց լքած գյուղում նախապես իրենց մշակած հողերին կապված են համարվում, որպեսզի տասանորդը չկորչի: Նախատեսված է, որ հողին կապված, բայց այդ հողերը շմշակող և ուրիշին մշակել չտվող ռայաթներից, լեվենդլիֆ գրված այլ ռայաթների նման, [հարկ] վերցվի, անգամ եթե հողը սիփահու միջոցով ուրիշին ծախված լինի: Այդ դեպքում ամայի և անմշակ թողնված հողերից, սիփահու հողի չափով [հողն անմշակ թողած ռայաթից] անարգել լեվենդլիֆ պիտի պահանջել, որպեսզի թիմարի եկամուտը չպակասի:

9. Այս լիվայի գյուղերի սահմանները անորոշ լինելով՝ յուրաքանչյուրից ըստ ռայաթների [մշակած հողերի] տասանորդ են առել: Դարձյալ հին որոշման համաձայն պիտի կատարվի:

10. Որոշ տեղերում կախովի որթատունկերի (asma) խաղողի օռուֆը (şire resmi) հնուց ի վեր սիփահին է վերցրել. և հողից

ատացված հացահատիկի հարկը մի այլ սիփահի է վերցրել: Դարձ-
յալ ըստ հին որոշման պիտի կատարվի:

11. Այս լիվայի հողամշակութային տեղերը քիչ և դժվար մշա-
կելի լինելու պատճառով ուսյաթներին ումանք հայրենիքը թողել այլ
վիլայեթներ են գնացել և ցրվել են. սրանից առաջ, վիլայեթ գրան-
ցողը տեղում չգտնվող ուսյաթներից ումանց անունը ճիշտ չի կարո-
ղացել գրել, ումանց հոր անունը չի գրել, պապի անունն է գրել,
ումանց ամուրիության ազգանունով է գրանցել: Այս կերպով ցրված
ուսյաթների միջև վեճերը շարունակվել են: Այդ պատճառով Նորին
Վսեմության հրամանի համաձայն նորից գրանցման հրովարտակ
տրվեց. ինչքան որ հնարավոր է ուսյաթներին [գրանցման համար]
պետք է կանչել, շներկայացողների [մասին տվյալները], իրենց
գյուղի բնակիչներին և նրանց ազգականներին հարց ու փորձ անե-
լով՝ ուշադրությամբ պիտի ստուգել: Հոր և պապի անունները
հայտնի չլինողները գերդաստանի անունով պիտի գրանցվեն: Այլ
գյուղերում և այլ վիլայեթներում բնակություն հաստատած ուսյաթ-
ները, որոնք ուրիշ [թիմարի տիրոջ] չեն գրանցվել, առանց առար-
կության իրենց հարկերը գրանցված տեղում պետք է վճարեն:

12. Այն ուսյաթը, որ գրանցման ժամանակ թաքնված լինելու և
Ֆամ անփութության հետևանքով գրանցված չլինի, ինչպես նաև այլ
սիփահուն վրա արձանագրված չլինի, այդպիսիները ևս գյուղի սի-
փահուն են պատկանում: Ամիլը չպիտի միջամտի: Այն ուսյաթի
որդիները և ուսյաթի եղբայրը, որոնց հայրը դաֆթարում ու-
սյաթ գրված չլինի և նրանք ուրիշի թիմարում գրված չլինեն, ուսյաթ
են: Որոշ սիփահիներ կեղծիք կատարելով՝ ուսյաթներից ումանց
կրկին անգամ են գրել: Այդպիսիները տաս տարուց ավելի որ գյու-
ղում որ ապրեն հարկը իրենց ապրած գյուղի սիփահուն պիտի
տան:

13. Ազատ զեամեթի տերերի զեամեթների [գործերին] սուբա-
շին չպիտի միջամտի. եթե մարդասպանության դեպք տեղի ունենա,
հանցապարտը դարձյալ զեամեթի տիրոջ (զայիմի) միջոցով տե-
ղում պիտի պատժվի: Այսուհետև ոճրի և հանցանքի [հետաքննու-
թյան] գործում սանջակի սուբաշին չպիտի միջամտի:

14. Բեյլերբեյի և սանջակի բեյի համար գարու, խոտի, հարդի,
փայտի և այլնի համար սալգուն (salgun) նշանակելիս, զեամեթ-
ներում բոլորովին սալգուն չպիտի նշանակվի, միայն ազատ չի-
նողներից պիտի սալգուն պահանջել:

15. Եթե որևէ ուսյաթ հողը չմշակի և արհեստով զբաղվի, և

կամ իր հողամշակութայունից սիփահուն յոթանասունհինգ ակչե եկամուտ չտա, [ապա] մնացորդը պիտի հատուցի և յոթանասունհինգ ակչեն պիտի լրացնի: Այն ռայաթը, որ կաթսայագործութեամբ ու առևտրով զբաղվելու համար այլ վիլայեթ է գնում, տարին մեկ անգամ, կամ երկու տարին մեկ անգամ մեծ վաստակով տուն է գալիս, այդպիսիներից հարյուր հիսուն ակչե լեվենդության հարկ են վերցնում:

16. Տրապիզոնի սանջակը նորից գրանցվեց և բաժանվեց. հիշյալ լիվայում գտնվող մենաստանների [մարդկանց] և առանց հերթի իրենց հողերի համար պատերազմի գնացողներին այս վիլայեթի գրանցողը նոր դաֆթարում ռայաթ արձանագրեց և մի քանի սիփահիներին թիմար նշանակեց: Ներկայումս դաֆթարները երջանիկ ասիթանե (Ստամբուլ) են ուղարկված: Սրանից առաջ հին դաֆթարի համաձայն մենաստաններին (zâviye) իրենց հասանելիքները (zâviyelik) հին սովորութեան համաձայն որոշելու մասին հրաման տրվեց և անհերթ իրենց հողերի համար պատերազմի գնացողները, հին ժամանակվանից ինչ ձևով որ [հարկերից] ազատված են, դարձյալ ազատ պիտի լինեն: Եթե հին դաֆթարի համաձայն իրենց ստացածները կլրջից (kilic) ավելի լինեն, եկամուտները վակֆի համար պիտի բռնագրավվեն: Մենաստանսովորների (zâviyedâr) որդիներ չհանգիսացող և այլ գյուղերից եկած և վիլայեթում արձանագրվածները ռայաթների նման իրենց օգտագործած հողի համար հարկերը սիփահուն պիտի վճարեն: Այսպես հրամայվեց և նոր դաֆթարում արձանագրվեց:

Թափուի և Կադաստրոյի ընդհանուր
վարչություն

Դաֆթար № 29

Թվականը՝ 1583 (991)

22. ՎՐԱՍՏԱՆԻ (ԳՅՈՒՐՁԻՍՏԱՆԻ) ՎԻՍՅՈՒՆԱՄԵՆ

1. Վրաստանի վիլայեթը քարաստան է և հողեր քիչ ունի, ուստի և հին դաֆթարի համաձայն ամեն մի շնչին, ըստ իրենց ունեցած հողերի, քսանհինգական ակչե իսպենջ արձանագրվեց: Վճարելուց հետո նրանց հողերից շիֆթի հարկ, կես հարկ (resm-i nîm) և դեռնյումի հարկ չպիտի վերցնել:

2. Վրաստանի վիլայեթի անհավատները մեկ հինգերորդ (humûs) են արձանագրված, նրանցից սալարիե չի վերցվում: Եթե կինը իր ունեցած հողն անմշակ և դատարկ չթողնի, նոր դաֆթարում նրա մասին արձանագրվածի համաձայն իր հարկերն ու բանբաները տալուց հետո չի թույլատրվում [հողը] նրա ձեռքից առնել: Եթե ռայաթներին մեկը մահանա, նրա հողը իր որդուն պիտի անցնի, որովհետև [հողը] ժառանգական մյուլք է: Հանգուցյալը եթե որդի չունենա, այլ աղջիկ ունենա, ուրիշների տված քափուփ [հարկը] տալու պայմանով, [հողը] աղջկան պիտի տրվի: Իսկ եթե աղջիկը չունենա, ուրիշների տված քափուն տալու պայմանով, [հողը հանգուցյալի] եղբորը պիտի տրվի: Պապի հողը թոռանը չի փոխանցվում: Բարյացակամ մուսուլմանների գնահատած թափուտով [հողը թոռան ձեռքից] պիտի առնվի:

3. Եթե դաֆթարում արձանագրված ռայաթները ցրվեն, համաձայն կանունի [նորից] իրենց տեղերը պիտի բերվեն: Իսկ եթե նրանց հեռանալուց տաս տարի և ավելին է անցել, և թողած հողերն անմշակ չեն մնացել, հողի տերը [այդ հողերը] թափուտով ուրիշին է տվել, չի կարելի [հեռացողներին] ետ բերել: Նրանց հարկերը իրենց բնակած տեղում պիտի վերցնել: Ռայաթի որդին ռայաթ է, եթե ուրիշ [թիմարի տիրոջ] չի արձանագրված. դաֆթարում [ռայաթների] չարձանագրվելը ձեռնտու չէ: Եթե ռայաթը մշակության հարմար իր հողը չմշակի ու գնա ուրիշ սիփահու հողը մշակի, նախազգուշացումից հետո այդպիսիներից օրենքով տասանորդ են վերցնում:

Իսկ եթե իր հողը մշակելուց հետո ուրիշ սիփահու հողն էլ մշակի, երկու տասանորդ վերցնելը արգելված է: Արգելված է դրսի (haric) ռայաթի թափուով մշակած հողը նրա ձեռքից առնելն և ներքին (dahil) ռայաթին տալը, եթե նա [հողը] անմշակ և դատարկ չի թողնում: Եթե օտար ռայաթը գա սիփահու հողում թափուով հող մշակի, բահրան տալուց հետո լավագույն հողի երկու գեոնյումից մեկ ակչե և վատ հողի երեք գեոնյումից մեկ ակչե են վերցնում:

Գեոնյումը՝ սովորական քալաչափով, ըստ երկարության և լայնության քառասուն քալ է. [դրանցից] ավելի կամ պակաս չափի վերցնել: Ռայաթի մշակության համար հարմար հողերից, առանց հարգելի պատճառի, երեք տարի շարունակաբար անմշակ և դատարկ թողնված հողերը օրենքով թույլատրվում է առնել թափուով ուրիշին տալ: Հնուց ի վեր արգելված է քաղաքացիների, ինչպես նաև բերդերի տերերի և գյուղերի անասունների արոտավայրերը մշակելն ու ցանկապատելը: Այգուց և պարտեզից ըստ արձանագրության քահրա վերցնելը օրենքին համապատասխան է: Դաֆթարում իբրև ըստ որոշակի գնի (ber vech-i maktu') արձանագրված այգիներից և պարտեզներից ընդունված որոշ գինը առնելուց հետո ավելի ոչինչ չպիտի վերցնել: Ռայաթներն իրենց սիփահիների տասանորդը մոտակա շուկան պիտի տանեն, իսկ դրսից եկող և մշակություն անողները՝ գյուղում գտնված ամբարները պիտի տանեն, օրենքն այսպես է:

4. Կալի ժամանակ ռայաթների հացահատիկը [տասանորդի համար] պետք է հաշվել, պետերն առանց ուշացնելու տեղում պատրաստ կալը պիտի չափեն և ռայաթներին չպիտի ճնշեն: Սակայն ռայաթներն ևս առանց հողի տիրոջ գիտության, բերքը կախելով չպիտի տանեն:

5. Զրաղացի հարկը նմանապես դաֆթարում արձանագրվածի համաձայն պիտի վերցնել. լրիվ տարի աշխատող [ջրաղացից] վաթսուն ակչե, վեց ամիս աշխատողից՝ երեսուն ակչե՝ ոչ ավելի: Վիլայեթի գրանցումից հետո, եթե հին վալրում ջրաղաց կառուցվի, գրանից թիմարի տերը շրջակայքի ջրաղացներից առնվող չափով հարկ պիտի վերցվի, ոչ ավելի: Սակայն եթե հին ջրաղաց չլինի, գրանցումից հետո նոր [ջրաղաց] կառուցվի, հողի տերը չպիտի միջամտի:

6. Եթե դրսից որևէ անձ [ռայաթ] գալով՝ սիփահու հողում ձմեռի, եթե ամուսնացած է, նրանից վեց ակչե ծուխի հարկ (resm-i

duhan) պիտի վերցնեն, իսկ եթե հող մշակի, հողի հարկը պիտի վճարի, բայց ծուխի հարկ չպիտի վճարի: Ձմեռող անձինք երեք տարի ծուխի հարկ պիտի տան, իսկ եթե երեք տարուց ավելի մնան, սիփահճուն տասնութ ակչե բեննաֆի հարկ պիտի տան: Սիփահճու հողում բնակություն հաստատած օտար ուսյաթը, ուսյաթի հարկերը պիտի տա նրան, ում վրա որ դաֆթարում արձանագրված է: [Ռայաթը] որ սիփահճու հողում մշակություն արձանագրված է, տասանորդն ու սալարիեն նրան պիտի տա, և եթե իր ձեռքում եղած հողից սիփահճուն հարկ գրված լինի, հողի հարկը նմանապես պիտի տա: Եթե դաֆթարում մեկին ուսյաթ չի գրվել, ուսյաթի հարկը մեվկուֆչին (mevkufci) է վերցնում:

7. Ոչխարի հարկը. երկու ոչխարին մեկ ակչե և ոչխարն ու գառը միասին հաշվեն օրենք է եղել: Ամբողջ երկրում ոչխարի հարկը ապրիլ ամսին վերցնեն օրենք է: Վիլայեթը գրանցելիս որոշ գյուղեր գրված են «առանց ուսյաթների»: Հետո, եթե օտար ուսյաթներ գալով [գյուղը] շենացնեն և ոչխար պահեն, ոչխարի հարկը ('adet-i aḡnâṃ), եթե դաֆթարում գրված չէ, մեվկուֆչիները պիտի վերցնեն: Երկու ոչխարից մեկ ակչե ևս իբրև չուբուֆի ակչե, իսկ յուրաքանչյուր հոտից մեկ ոչխար իբրև շիշլիկ վերցնելը հրամանի հակառակ է, չպիտի անել: Որպես մակադառեղի հարկ (aḡil resmî) ոչխարը ձմեռելու դեպքում, հնուց մնացած օրենքի համաձայն, յուրաքանչյուր հոտից միջակ մեծության մեկ ոչխար են վերցնում, իսկ եթե հոտից պակաս լինի, տաս ոչխարից մեկ ակչե են վերցնում, ոչ ավելի: Լավագույն հոտը երեք հարյուր ոչխար է, միջակը՝ երկու հարյուր, փոքրը՝ հարյուր և հարյուր հիսուն ոչխար է:

8. Փեթակի հարկը (resm-i küvvare), իբրև մեղրի տասանորդ փեթակից երկու ակչե են վերցնում: Այն փեթակները, ոչխարները, այգիներն ու պարտեզները, որոնք վիլայեթի գրանցումից հետո են առաջացել, դրանց տասանորդն ու հարկերը թիմարի տիրոջն են պատկանում:

9. Ոչխարի հարկը ('adet-i aḡnâṃ) եթե թիմարի տիրոջը չի արձանագրված, մեվկուֆչին է վերցնում:

10. Ըստ հին դաֆթարի, հիշյալ վիլայեթում ազատ չլինող թիմարներում, ոչխարի հարկը նրանց (ֆեոդալների) եկամտի գումարի մեջ է հաշվված. նոր դաֆթարում ևս նույն կերպ արձանագրելու համար նվիրական հրաման տրվեց և հին որոշման համաձայն ոչխարի տուրֆը արձանագրվեց՝ «ազատ չեն ոչխարի տուրֆից» ('adet-i aḡnâṃ).

11. Ամուսնության հարկը (resm-i 'arusiye), միբիլիվանների

և զեամեթի տերերի և այլ ազատ թիմարների կույս աղջիկներից վաթսուն ալչե, այրի կանանցից երեսուն ալչե են վերցնում: Այլ թիմարատերերի ամուսնությամբ հարկի կեսը արձանագրված տեղերից սիփահիները պիտի վերցնեն, իսկ մյուս կեսը՝ միրիլիվային արձանագրված վայրերի սանջակի պաշտոնյաները: Կույս աղջկա ամուսնահարկը տրվում այն վայրում, որտեղից որ նա եկել է, և նրան, ում ռայաթն է հայրը: Իսկ այրի կինը, ուր որ էլ ապրի, ամուսնահարկը տեղի թիմարի տիրոջը պիտի տա: Որոշակի բնակավայր չունեցող Յուրուք և Յուզդեջի (yürük ve yüzdeci) ցեղերի մոտ, իրենց ծնողների ենթակայության տակ գտնվող կույսն ու այրին նույնանման են: Զեամեթի և թիմարի տերերի և որսորդների աղջիկների, բերդապահների, զարիբների ամուսնահարկը կայսերական խասերի էմիրներն են վերցնում:

12. Վերոհիշյալ վիլայեթում բռնվող ստրուկներն և ստրկուհիները և անասունները պետք է բերվեն և հանձնվեն՝ կայսերական խասերին արձանագրվածները՝ կայսերական խասերի էմիրներին և սանջակի բեյին արձանագրվածները՝ սանջակի պաշտոնյաներին. և բերողները օրենքի համաձայն իրենց վարձատրությունը պիտի ստանան: Ընդունված ժամկետը լրանալուց հետո [բռնվածները]՝ վիլայեթի դատավորների միջոցով աճուրդով վաճառվելով, գինը պիտի բռնագաձեն: [Բռնված] ստրուկներին և ստրկուհիներին պահելու ընդունված ժամկետը հրեք ամիս է, իսկ անասունների համար՝ մեկ ամիս: Հագուստ, կերպաս, գորգ և նման ապրանքներ գտնելիս, դատավորի միջոցով էմիրներին պետք է հանձնել, պահողները պիտի պատժվեն:

13. Անասունների [պատճառած վնասների] տույժը. եթե ռայաթի ձին, եզն ու կովը և այլ տեսակի չորքոտանիները ցանքսերին վնաս պատճառեն, վնասները հատուցելուց հետո, անասունի տիրոջը հինգ զավազանի հարված պիտի տրվի և յուրաքանչյուր անասունի համար թիմարատերը հինգ ալչե տուգանք պիտի վերցնի: Բռնված անասունների համար, հիշվածի համաձայն [տուգանք] առնելուց հետո դեշտբանի հարկ՝ ասելով, ամեն մեկ տան վրա նշանակելով ոչինչ չպիտի վերցնել:

14. Սև քամղա (tamğa-i siyah). ձիու շուկայում եթե ձի է վաճառվում տասներկու ալչե են վերցնում. սպանդանոցում եթե ոչխար է վաճառվում՝ երկու ոչխարից մեկ ալչե են վերցնում. եթե գոմեշ՝ չորս ալչե, սևատավար՝ երկու ալչե: Եթե չամիչ, թուզ և այլ չոր պտուղներ են [վաճառվում]՝ մեկ բեռից երկու ալչե և ուղտի

քեռից՝ չորս ակշն, էշի բեռից՝ մեկ ակշն, իսկ թարմ պտուղի էրզու բեռից մեկ ակշն են վերցնում:

15. Գլուղերում բաջ չեն վերցնում:

16. Վրաստանի վիլայեթում մարհասիյե պնունով ամեն մեկ շնչից երկու ակշն են վերցրել: Ռայաթների թեթևության համար, կայսերական նոր դաֆթարում արձանագրվածի համաձայն, յուրաքանչյուր տնից երկու ակշն պիտի վերցնել, ոչ ավելի:

17. Հացահատիկի շուկայի [վաճառքի] բաջը. եթե ցորեն կամ գարի է քաղաք բերվում ու վաճառվում, յուրաքանչյուր մյուղից կես քիլո են վերցնում, այլ հացահատիկների համար՝ նույնքան: Եթե ալյուր է բերվում, յուրաքանչյուր բեռը վեց քիլո լինելու դեպքում, վաճառողից չորս քիլից մեկ ակշն [են վերցնում]:

18. Մյուղը հավասար է Ստամբուլի քսան քիլի:

19. Հաշվառման օրենքը Բաղաֆնեում (kanunu ihtisabiye). թերակշռման դեպքում մեկ դիրհեմից մեկ ակշն տույժ են վերցնում. սակագինը (նարխ) դատավորի միջոցով պիտի նշանակվի, դիրհեմով վաճառվող ապրանքների վրա տասին տասնեակ մեկ ակշնի հաշվով նարխ պիտի նշանակվի, ավելին չպիտի նշանակել:

20. Գործածվող նուկիյն երկուհարյուր դիրհեմ է, իսկ բաթմանը՝ տասներկու նուկի:

21. Ոճրագործ մարդուն առանց քննության և առանց նրա չարագործությունը հայտնաբերելու սանջակի բեյի սուբաշիների և նրանց մարդկանց կողմից բանտարկելը և որոշ բան վերցնել ու ազատ արձակելը արգելված է: Որեւէ ոճրագործի ոճիրը եթե վիլայեթի դատավորի (կադի) ներկայությամբ չապացուցվի, նրան բռնելն ու դատապարտելը շարիաթին և օրենքին հակառակ է: Սակայն ոճրագործությամբ ամբաստանվող անձին, եթե համառությամբ նվիրական դատարան գնալու հակառակություն ցույց տա, չի արգելվում բռնությամբ դատարան բերելը: Սակայն սանջակի բեյի սուբաշիներին արգելված է չարագործության ամբաստանությամբ, առանց դատավորի մոտ տանելու, ռայաթներին շրջափայլով գյուղից գյուղ ման ածելը: Նմանապես, մինչև որ դատարանում շարիաթական կարգով ամբաստանյալի հանցանքը չապացուցվի, նրան չպիտի շղթայել: Սանջակի բեյի սուբաշիները մեծաթիվ մարդկանց հետ ժողովրդի մեջ ման չպիտի գան, առանց պողի կեր և ուտելիք չպիտի վերցնեն:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,

Դաֆթար № 195

Թվականը՝ 1570 (981)

23. ԳՅԱՆՋԱՅԻ ԷՅԱԼԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆՐ

1. Գյանջայի Արրանի (Errâni) կոչված հողը Թիֆլիսին ենթակա Ղազախի սանջակի սահմանում է և երկարում է դեպի արեւելք, Կուր գետի եզերքով երեսունհինգ ժամ [ճանապարհով], հետո՝ հարավային կողմից Կուր գետին միացող Արազ [գետի] եզերքով, մինչև Բերգուշատի և Չուլենդերի* վերջը. դեպի հարավ՝ նա տարածվում է երեսուն ժամ [ճանապարհով] և այսպիսով՝ [Արրանի հողը] մոտ վաթսունհինգ ժամ երկարությւն ունի, լեռներին հասնելիս ութ ժամ և երբեմն տասը ժամ լայնությամբ հոսող գետերով և պտղատու ծառերով նա հարուստ մի երկիր է։ Ռայաթները աջեմի ցեղերից և աշիրեթներից են և գյուղերից շատերում մետաքսը, բրինձը, բանջարանոցային բերքերը և հացահատիկի տեսակները շատ են։ Լեռնային գյուղերի բնակիչները հայ** ցեղից են, ցորենը, գարին, վարսակն ու կորեկն են նրանց բերքերը, իսկ բրինձ, մետաքս և պտուղներ չունեն [լեռնային գյուղերը]։

2. Աջեմի (պարսիկներին) ժամանակ Արրանի հողում չորսից մեկ տասանորդ (Ösüř) և տասնհինգից մեկը բահրա վերցնելը օրենք է եղել։ Բահրա կոչվածը, աջեմի (պարսկական) տերմինով՝ ամեն գյուղից հոսող ջրի առվի տիրոջը [վճարված] հարկն է եղել. հողի տերը չորսից մեկ տասանորդ տալուց հետո առվի տիրոջն էլ տասներհինգից մեկ բահրա է տվել։ Այժմ էլ այդ ձևով են վերցնում։ Արրանի համեմատությամբ լեռնային հայաբնակ գյուղերի հողերը քիչ, անբերրի և բնակավայրերը անարժեք լինելով, աջեմի ժամանակում տասից մեկը տասանորդ և տասնհինգից մեկը բահրա են տվել։ Այս էլ ըստ հին ձևի է վերցվում։

3. Գյանջայի մետաքսը երկու տեսակ է. մի տեսակը կոչվում է

* برکشاط و جولندر

** ارآمنه (Erâmine).

Բենար (kenar), կոշտ մետաքս է վեց վակիյեից (vakiyye) բաղ-
կացած, մեկ արքայական (hünkāri) բաթմանը ութից տասներկու
դուրուշուլ է գնվում ու վաճառվում. մյուս տեսակը կոշվում է շեր-
բաֆ (şerbafe), նուրբ մետաքս է. մեկ բաթմանը տասնութից քսան-
ութ դուրուշուլ է գնվում ու վաճառվում: Գյանջայի երկրի մետաքսի
մեծ մասը քենար (kenar) մետաքսն է, որը պարսիկների ժամանակ
ևս տասը դուրուշուլ հաշվով, մանրամասն [դաֆթարում] մետաքսի
բերքի [հոգվածի] ներքո՝ յուրաքանչյուր բաթմանը հազար երկու
հարյուր ակչե է արձանագրված, իսկ բամբակի [հոգվածի] վերջում,
հին չափով հարյուր քսան ակչե է գրանցված:

4. Բամբակացան գյուղերում մետաքսն ու հացահատիկները
հազվագյուտ են: Բերգուշատի շրջանի գլխավոր մշակությունը
բրինձն է (çeltük), տեղում գործածվող քիլեն քաղաք է կոշվում.
հարյուր հիսուն վակիյեն մեկ թաղարի է հավասար. մեկ թաղարին,
հնում ընդունված հաշվով, վեց հարյուր ակչե է գրված: Այլ կարծր
իրերի թաղարը՝ հարյուր ակչե է գրված:

Բանջարանոցային դեռնյումին վեց ակչե, այգու դեռնյումին
քսանչորս ակչե [հարկ է նշանակված]: Ջրաղացի հարկը մեկ դու-
րուշ է: Փեթակի հարկը՝ չորս փարա, կթան կովից իբրև յուղի հարկ
(resm-i rugen)՝ չորս փարա և դինկի (dink)՝ համար՝ երեք հարյուր
ակչե, բեննաֆը՝ քառասուն ակչե, իսպենջը՝ հարյուր քսան ակչե,
ոչխարի հարկը ('adet-i ğanem) երկու փարա: Ամուսնության հարկը,
նողի թափուն և բաղինալան քաղաքի սովորույթյան ու երկրի կարգի
համաձայն յուրաքանչյուրն իր ժամանակին է վերցվում:

Հարկերի դուրքյունն ու մետաֆսի կշիռը

5. Եթե կշռված մետաքսը չորս բաթմանից պակաս լինի, գնո-
ղից յուրաքանչյուր բաթմանի համար երկու փարա են վերցնում, իսկ
եթե չորս բաթմանից ավելի լինի, գնողից յուրաքանչյուր բաթմանի
համար տասնվեց ակչե են վերցնում: Վաճառականի գնած մե-
տաքսը, եթե դիվանի համլե ('ivanî hamle) կոշված երեսուներկու
բաթմանի հասնի, յուրաքանչյուր բեռից վաճառականից քսաներկու
դուրուշ են վերցնում: Առաջին գնման ժամանակ մեկ բաթմանի
համար վճարված տասներկու կամ տասնվեց փարա կշռելու ծախսը
(harci mizan) հաշվի մեջ չի մտնում: Եթե դիվանի բեռ կոշված

* دینک

մետաքսը երեսուներկու բաթմանից մեկ-երկու բաթման պակաս լինի, այդ դեպքում մեկ բեռան համար վճարված քսաներկու ղուրուշի հաշվով չեն վերցնում, այլ բաթմանից երեսուներկու փարա են վերցնում: Վաճառողից ևս տաս բաթման մետաքսի դիմաց կշեռքի ծառայողների համար յոթանասուն դիրհամ քաշով մեկ գյուլ (զծիկ) մետաքս են վերցնում: Վաճառողի ծախածը, եթե քսան բաթմանի հասնի, հաճախորդ վաճառականը մեկ գյուլ մետաքսը ձրիաբար է առնում: Կշռի գրագիրները յուրաքանչյուր բեռից քսանչորս փարա գրագրության վարձք են վերցնում: Քանի որ աջեմի (պարսկական) հին կանոնը այդպես է, այն հարգվում է:

Մաֆսի և կափանի մասին՝ համաձայն աջեմի (պարսկական) կանոնի

6. Արդար յուզի, մեղրի և մեղրամոմի ուղտի բեռից երեք արասի կափանի հարկ և մեկ և կես փարա ծառայության վարձ (hüddamiy), ձիու բեռից՝ մեկ և կես արասի կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, էշի բեռից՝ տաս փարա կափան և մեկ ու կես փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ ութ փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Աղ կշեռիս, ուղտի բեռից տասնչորս փարա կափան, ձիու բեռից՝ երեք փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, իսկ էշի բեռից մեկ փարա [են վերցնում]: Յորենի, դարու և կորեկի ուղտի բեռից հինգ փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից երեք և կես փարա կափան և մեկ և կես փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Կերպասեղենի համար ուղտի բեռից, տասնչորս փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ յոթ փարա կափան [են վերցնում]: Պղնձի համար ուղտի բեռից տասնչորս փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ յոթ փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, էշի բեռից՝ երեք փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Զկան համար ուղտի բեռից վեց և կես փարա կափան և մեկ և կես փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ երեք և կես փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, էշի բեռից՝ երկու փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Զանազան տեսակի չուխայի, անագի, կապարի, լեղակի, վուշի, գուլպայի, կարմիր ներկի և քիշմիշի համար, ուղտի բեռից տասնչորս փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ յոթ փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, էշի բեռից՝ երեք և կես փարա կափան

և մեկ փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Դաղստանի շալի
(babunca-i Dagistanî) համար ձիու բեռից տասնչորս փարա կա-
փան և երկու փարա ծառայության վարձ, էջի բեռից՝ յոթ փարա
կափան [են վերցնում]: Չմերուկի բեռից մեկ ձմերուկ, սեխից մեկ
սուրաշըլըֆ [են վերցնում]: Եվ ամեն բեռից երկու [փարա] հարկ
և մեկ փարա սուրաշըլըֆ են վերցնում:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ

Դաֆթար № 924

Թվականը՝ 1724 (1146)

Р Е З Ю М Е

Собранные в данном сборнике османские законоположения XVI века («Кануннамэ») переведены нами на армянский язык из сборника архивных материалов, изданного в 1945 г. в Стамбуле О. А. Барканом¹. Сборник состоит из предисловия, текстов и комментариев. В предисловии дается краткая история возникновения османских законоположений, а также освещаются связанные с ними некоторые вопросы. Среди законоположений, касающихся в основном восточных областей Османской империи, т. е. Западной Армении (подпавшей в XVI веке под иго турецких феодалов), имеется два документа, относящиеся к истории Азербайджана и Грузии — законоположения Гянджи и Гюрджистанского вилайета.

В предисловии отмечается, что законоположения в большинстве случаев представляли собой вступительную часть османских дефтеров (реестровые книги). Они составлялись турецкими государственными сановниками после проведения общей переписи (*tahrir*) населения, земельных угодий и недвижимого имущества, установления налогов, распределения земельных участков между феодалами и т. д. в странах или областях, завоеванных турками. Все это записывалось в дефтерах. Дефтер каждой провинции начинался законоположением, относящимся к данной провинции. О ценности дефтеров в качестве исторических источников можно судить по книге проф. Джикия «Пространный реестр Гюрджинстанского вилайета», изданной в Тбилиси в 1947 году. О значении этих документов в

¹ Ömer Lûtfi Barkan. „XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı Imperatorluğunda Ziraî ekonominin hukukî ve mâlî esasları birinci cilt, Kanunlar, İstanbul, 1945.

своих трудах и докладах отмечали такие известные современные турецкие историки как И. Х. Узунчаршылы и О. Л. Баркан, венгерский турколог проф. Фекете Л. и другие.

В большинстве случаев законоположения отражают подлинную картину внутренней жизни Османской империи XVI века. В законоположениях довольно четко вырисовываются формы землевладения в армянских областях, турецкая налоговая система XVI века, подтверждаются факты прикрепления крестьян к земле. В этих памятниках сохранились некоторые сведения о взаимоотношениях между армянской сельской общиной и феодалами-завоевателями.

Турецкие законоположения XVI века возникли на основании прежних законоположений, существовавших в странах, завоеванных турками. Составители указанных документов, как это видно из текстов, были вынуждены считаться с теми социально-экономическими и внутренними политическими порядками, которые существовали там до турецкого завоевания. «Лучшая подать та, которую народ привык уплачивать с давних пор» («En iyi vergi halkın ötedenberi vermeğe alışmış olduğı vergidir»), — говорится в одном кануннаме. В документах часто встречаются такие выражения: «по существующим обычаям», «по местным обычаям» и т. д. Это объясняется двумя причинами. Во-первых, у турок в XVI веке еще не был окончательно выработан общий кодекс и, во-вторых, в целях удовлетворения растущих нужд огромного военного механизма государства, турецких феодалов больше интересовало взимание множества различных податей, независимо от формы и способа взимания.

Как видно из документов, в Западной Армении и в других областях, населенных армянами, принимались законоположения известного правителя туркменского государства, аккойунли Узун Хасана. Последний издал эти законоположения в целях точной фиксации податей и повинностей крестьян (райятов) и устранения злоупотреблений местных феодалов и государственных сановников при взимании податей. В документах часто встречается такое выражение: «По закону Хасана падишаха» («Ver muceb-i kanun-i Hasan padişah»).

Одновременно, как видно из документов, переведенных со-

ставителями, турецкие законоположения стремились очернить закон Узуна Хасана, представляя его в качестве притеснителя народа. Так, в законоположении вилайета Эрзерума от 1540 года говорится, что население этой области «не выдержало гнета законов Узуна Хасана и обратившись к Высокому султанскому Престолу, попросило, чтобы был издан Румский закон» (т. е. Османский закон). Исходя из этого, турецкие современные историки, в том числе издатель документов О. Л. Баркан, представляют дело так, будто османское владычество принесло с собой облегчение положения трудового народа. В действительности же сами документы опровергают эти лживые утверждения некоторых турецких историков. Турецкое владычество принесло с собой жестокое угнетение и ограбление трудового народа.

Крестьянство составляло большинство населения Западной Армении. Помимо армянских крестьян, составлявших подавляющее большинство населения, там жили турецкие, курдские, азербайджанские и туркменские крестьяне, разделявшие общую судьбу эксплуатируемых. В этих документах они называются «райятами» (крестьянами).

Как видно из документов, райяты испытывали на себе тяжесть эксплуатации со стороны государственного аппарата и были опутаны сложной системой налогов, взимавшихся как в пользу государства, так и в пользу местного феодала.

С целью усиления эксплуатации крестьян и обеспечения громадных военных расходов государства, турецкие феодалы старались узаконить прикрепление крестьян к земле. Об этом ясно говорят законоположения, согласно которым крестьянин, записанный в реестр, не имел права самовольно перейти в другое место.

«И если райят,— читаем мы в законоположении Эрзерума,— несмотря на имеющиеся в его распоряжении земли, убежит, сипахи (т. е. феодал) по закону имеет право возвратить его на место».

В документах часто говорится о злоупотреблениях при взимании податей со стороны государственных сановников и местных феодалов. Это злоупотребление выражается термином бид'ат (بدعت) — арабское слово, означающее «новше-

ство», то есть нечто не соответствующее и противоречащее принципам шариата (мусульманского кодекса). Правда, в законоположениях составители нередко отмечают, что эти бид'аты сняты. Однако частое упоминание о снятии бидата говорит лишь о том, что местные феодалы не считались с законоположением и продолжали бесчинствовать. Особенно в тяжелом положении находились крестьяне-армяне. Как «неверные» (kâfir) т. е. христиане, о чем неоднократно упоминается в документах, они эксплуатировались феодалами-завоевателями, требующими от них безропотного повиновения, более беспощадно.

В законоположениях армянских областей говорится также о «курдских обычаях», «курдских законах», «аширетских порядках» и т. д.

После присоединения Курдистана, южных и юго-западных областей Армении к Османской империи в 1515—1516 гг. положение курдских феодалов в Юго-Западной Армении окончательно укрепилось. Присоединение этих областей не привело и не могло привести к существенным изменениям в господствующей в стране феодальной системе, существовавшей в XV веке в эпоху владычества аккойунли. А суть этой феодальной системы заключалась в формальном признании верховного владычества туркменских государей, затем османских турок, при фактическом феодальном господстве на местах курдских феодалов.

В законоположениях встречаются разные единицы мер, веса, денег и т. п.

ставителями, турецкие законоположения стремились очернить закон Узуна Хасана, представляя его в качестве притеснителя народа. Так, в законоположении вилайета Эрзерума от 1540 года говорится, что население этой области «не выдержало гнета законов Узуна Хасана и обратившись к Высокому султанскому Престолу, попросило, чтобы был издан Румский закон» (т. е. Османский закон). Исходя из этого, турецкие современные историки, в том числе издатель документов О. Л. Баркан, представляют дело так, будто османское владычество принесло с собой облегчение положения трудового народа. В действительности же сами документы опровергают эти лживые утверждения некоторых турецких историков. Турецкое владычество принесло с собой жестокое угнетение и ограбление трудового народа.

Крестьянство составляло большинство населения Западной Армении. Помимо армянских крестьян, составлявших подавляющее большинство населения, там жили турецкие, курдские, азербайджанские и туркменские крестьяне, разделявшие общую судьбу эксплуатируемых. В этих документах они называются «райятами» (крестьянами).

Как видно из документов, райяты испытывали на себе тяжесть эксплуатации со стороны государственного аппарата и были опутаны сложной системой налогов, взимавшихся как в пользу государства, так и в пользу местного феодала.

С целью усиления эксплуатации крестьян и обеспечения громадных военных расходов государства, турецкие феодалы старались узаконить прикрепление крестьян к земле. Об этом ясно говорят законоположения, согласно которым крестьянин, записанный в реестр, не имел права самовольно перейти в другое место.

«И если райят,— читаем мы в законоположении Эрзерума,— несмотря на имеющиеся в его распоряжении земли, убежит, сипахи (т. е. феодал) по закону имеет право возвратить его на место».

В документах часто говорится о злоупотреблениях при взимании податей со стороны государственных сановников и местных феодалов. Это злоупотребление выражается термином бид'ат (بدعت) — арабское слово, означающее «новше-

ство», то есть нечто не соответствующее и противоречащее принципам шариата (мусульманского кодекса). Правда, в законоположениях составители нередко отмечают, что эти бид'аты сняты. Однако частое упоминание о снятии бидата говорит лишь о том, что местные феодалы не считались с законоположением и продолжали бесчинствовать. Особенно в тяжелом положении находились крестьяне-армяне. Как «неверные» (kâfir) т. е. христиане, о чем неоднократно упоминается в документах, они эксплуатировались феодалами-завоевателями, требующими от них безропотного повиновения, более беспощадно.

В законоположениях армянских областей говорится также о «курдских обычаях», «курдских законах», «аширетских порядках» и т. д.

После присоединения Курдистана, южных и юго-западных областей Армении к Османской империи в 1515—1516 гг. положение курдских феодалов в Юго-Западной Армении окончательно укрепилось. Присоединение этих областей не привело и не могло привести к существенным изменениям в господствующей в стране феодальной системе, существовавшей в XV веке в эпоху владычества аккойунли. А суть этой феодальной системы заключалась в формальном признании верховного владычества туркменских государей, затем османских турок, при фактическом феодальном господстве на местах курдских феодалов.

В законоположениях встречаются разные единицы мер, веса, денег и т. п.

և մորթված կենդանիներից դանձվող հարկի անուան է: Սա մեծ մասամբ սև թամզա (թամզաի սիահ) է կոչվում: Տրանզիտ կերպով երկրից անցնող և կամ երկրում մնալու համար բերված ապրանքներից դանձվող մաքսահարկը բաջի բուզուրդ, ալսինքն մեծ բաջ էր կոչվում: Այս երկրորդ տեսակի ապրանքները շուկայում ծախվելիս զրանց համար տաանձին դանձվող դրոշմի հարկը բաջի-թամզա է կոչվում: Թամզան այստեղ ընդհանրապես բաջ, ալսինքն հարկի իմաստով է գործածված:

Բեննաք (bennak—հայ.), բեննաքի հարկ (resm-i bennak—արաբ. հայ.). Հայերեն բնակվել բառից: Հողագործ գյուղացու ֆերդալին վճարած հարկերից մեկն է. կաբ երկու տեսակի բեննաք՝ էքինլու բեննաք (ekinlû bennak) և ջաբա բեննաք (caba bennak): Էքինլու բեննաքի հարկ էին վճարում այն գյուղացիները, որոնք ունեին կես (նիմ) չիֆթից պահած հողակտոր, իսկ ջաբա բեննաքը գյուղացին վճարելու էր ֆերդալին նաև այն ժամանակ, երբ բոլորովին հող չունեին:

Բեյթ-ուլ մալ (beyt-ül-mâl—արաբ.). Բառացի նշանակում է գանձատուն, ավելի լայն իմաստով՝ ամառանդ հանգուցյալների կալվածքները ու ինչքերը կառավարող և պահպանող վարչություն, գանձարան:

Բերաթ (berât—արաբ.). Հրովարտակ, արքունի մուրհակ, որ հաստատում էր հարկերից և այլ պարտավորություններից ազատված լինելը: Որևի: արտոնություն և աստիճան հաստատող հրաման, հրովարտակ:

Բերիյե (berriye—արաբ.). Անսպաս, ամառի դաշտ, անմարդաբնակ վայր: Դիարբեքիլի կանուննամեում գործ է ածված նման վայրերում ապրող գյուղացիների իմաստով:

Բիդ'աթ (bid'at—արաբ.). Բառացի նշանակում է նորամուծություն: Կանուննամեներում բիդ'աթը, որը մենք թարգմանում ենք ապօրինություն, գործ է ածվում իբրև շարեաթական օրենքների և սկրյունքների չհամապատասխանող և նրան հակասող նորամուծությունների:

Բոզ բահրա (boz bahra—թուրք. պարսկ.). Ձիֆթը չմշակելու զեղբում բահրայի խանդարման համար պահանջվող տույժը: Բոզ նշանակում է գորշ ալսինքն չմշակված հող:

Բուլազլըք (bulacılık—թուրք.), բուլուզլըք (bulucılık—թուրք.). Այս բառերն աղավաղման հետեանքով տեքստում անիմաստ են: Թուրքերեն bulmak (գտնել) բայը չի պարզում այդ աղավաղումը:

Բուլգարի (bulgarî—թուրք.). Մի տեսակ բարակ կաշի և այդ կաշվից կարված ձաքավոր կոշիկ:

Բույրուք (buyruk—թուրք.), բույուրուք (buyuruk—թուրք.). Բարձրագույն հրաման, հրամանադիր:

Դաֆթարդար (defterdâr—արաբ. պարսկ.). Դաֆթար բառից. դաֆթարի (դրանցման մատյանի) կադմոդն ու վարիչը: Այս զեղբում ղիլայեթի կամ սանջակի (իլայի) զբանցման գործի վարիչ:

Դեշտբանի (deştânî—պարսկ.). Դաշտերի պաշտպանություն համար հարկ: Այս հարկը որպես տույժ պետք է գանձվեր այն ժամանակ, երբ գյուղացու անասունը (ձին, եղը, գոմեշը, ոչխարը և այլն) մահել մի որևէ ցանք ու վնաս պատճառեր: Կենդանու տիրոջը, որպես պատիժ, գավազանի հինգ հարկված էին տալիս և նրանից հինգ սկչե էին գանձում: Սակայն ինչ-

պէս դժուար չէ կըրակացնել «Գյուրջլիստանի ընդարձակ դաֆթարից» ղեշտրաւ նիւի տուլժը դարձել էր գաշտերի պահպանութեան համար գանձվող մշտական հարկ:

Դեոնյում (dönüm—թուրք.), դեոնյումի հարկ (resm-i dönüm—արար. թուրք.). Դեոնյումը հողի թուրքական չափ է. մեկ դեոնյումը հասարակ քայլով, ինչպէս այդ մասնանշված է կանուննամենեքում, բառատուն քայլաչափ երկրաբուլթամը և լայնութեամբ կոյած հողային տարածութեանն է: Դեոնյումի հարկը հողային հարկերից մեկի անունն է, որը վճարվում է ըստ դեոնյումների:

Դեվրե (devre—արար.). Բառացի նշանակում է շրջագալութեան: Յայլոյ (ամառանոց) բարձրանալիս մոտակա գյուղերի բնակիչներից գանձվող հարկի անունն է: Դեվրեն, ինչպէս և կանուննամենեքում հիշված կայիմեն (kaimen), շահեկիք (şahnelik) և եմլիք (yemlik) կանուննամենի բնորոշումով սանձակի բէյի և նրա մարդկանց կողմից հորինված բացարձակ ապօրինութեաններն են:

Դիեթ (diyet—արար.). Արջան դին, որը վճարվում էր սպանվածի հարապատներին ու ազգականներին:

Դիզարի բիմարներ (dizdar timarları—պարսկ. թուրք.). Պարսկերէն ղեծգար բառից, նշանակում է բերդապահ, բերդի ղլխավոր պահապան: Դիզարներն ունեին իրենց հատուկ թիմարները, որոնք հիշվում են ազատ թիմարներին շարքում:

Դիվանի (divanı—պարսկ.), դիվանի (divaniye). Դիվան՝ տալան, մեծ ժողով, բարձրագույն ժողով և այլ իմաստներով է օգտագործվում: Բանաստեղծութեանների ժողովածուն նմանապէս դիվան է կոչվում: Կանուննամենեքում դործ է անվում պետական, պետութեանը վերաբերող հարկի իմաստով:

Զավիյե (zâviye—արար.). Իսլամական մենաստանները, վոքթ թեքները կոչվում էին զավիյե՝ անկախ: Զավիյեիք զավիյեի հաստնեկիք գումարն է:

Զիմմի (zimmi—արար.). Բառացի նշանակում է պարտապան: Իսլամական պետութեաններին ոչ-մուսուլման հպատակները կոչվում էին զիմմի:

Զուլկադիրլի, զուլկադիրլի (zulkadirli, zulkaderiye). XIV—XV դարերում հարավային Անատոլիում կազմակերպված իշխանութեաններից մեկի անունն է: Զուլկադիրլիները թուրքմենական ցեղից էին: Այդ իշխանութեան հիմնադիրը եղել է Զուլկադիր-Զեյնեդդին-Կարաջանը, որից առաջացել է զուլկադերլի անունը: Զուլկադիրլիները զբաղեցնում էին Մարաշի, Էլբիստանի, իմարեղի և Բիհիսնի շրջանները: Օսմանյան սուլթան Սելիմ Յավուզը (1512—1520) 1516 թվականին զբաղեցրեց այդ իշխանութեան հողերը:

Էմին (emin—արար.). Վարիչ, պետական լուսանված անձ, վերակացու, ոտակաւ, էմինլիք՝ ոտականութեան:

Ընդարձակ դաֆթար (defter-i müfassal—արար.). Վիլայեթներում և լիվաներում (սանջակ) պարբերաբար կատարված զբաղման մատյանները կոչվում էին դաֆթարներ, որոնք լինում էին ընդարձակ (müfassal) և համառոտ (muhtasar):

Ընդհանուր կանուննամեն (kanunnâme-i külli—պարսկ. արար.). Ինչպէս դաֆթարներն են եղել ընդարձակ և համառոտ, այնպէս էլ օրենքներն ունեցել են իրենց ընդարձակ կամ լրիվ և համառոտ կամ կրճատ ձևերը:

Ըրգադիե (irgadiye) կամ րրգադի հարկ (resm-i irgadiye). Ըրգադը ունարեն նշանակում է շինարարութեան վրա աշխատող գործավոր: Ըրգադիե

էր կոչվում գյուղացիներէց տեղի ֆեոդալներէ օգտին տարեկան որոշ օրեր պարտադիր աշխատանք (կոռ) կատարելու փոխարեն գանձվող հարկը: Անվանվում էր նաև կուլլուկ (kulluk)՝ ծառայութիւն:

Թաղար (tag'ar—մոնղ.)։ Բառացի պարի, պալուսակ: Հայաստանի որոշ շրջաններում գործածվող հացահատիկի չափ է, որի ծանրութիւնը տարբեր տեղերում տարբեր է եղել: Ինչպես պարզվում է Գյանջայի կանոննամեի չորրորդ հոդվածից, Թաղարը հավասար է եղել հարյուր հիսուն օխայի:

Թանգա (tenge—մոնղ.)։ Դրամական միավոր, որը մուտք է գործել Թուրքիա Միջին Ասիայից և Իրանից: Ինչպես երևում է կանոննամեների հոդվածներից, մեկ Թանգան հավասար է եղել երկու օսմանյան ակչեի:

Թափու (tapu—թուրք.)։ Թափուն XVI դարում Թուրքիայում նշանակում էր՝ 1) հողաբաժին պահելու իրավունք, որ տալիս էր ֆեոդալ հողատերը: Թափուն հիման վրա գյուղացիին կախման մեջ էր գրվում ֆեոդալից: 2) Հողային տուրք (resm-i tapu), որ գյուղացին հողաբաժին ստանալիս վճարում էր ֆեոդալին: Այդ հարկը վճարվում էր այն դեպքում, երբ հողաբաժին ստացող գյուղացին տվյալ հողաբաժին նախկին զրադեցնողի անմիջական ժառանգորդը չէր:

Իլիզամ (iltizam—արաբ.) և մյուլթեզիմ (mültezim—արաբ.)։ Եկամտի մի քանի տեսակները կամ ամբողջ եկամուտը (տասանորդ և այլ հարկեր) կադալով տալու կարգը կոչվում էր իլթիզամ, այստեղից էլ՝ իլթիզամով տալ: Իլթիզամ վերցնող կապալառուն կոչվում էր մյուլթեզիմ: Մյուլթեզիմը իլթիզամ ստանալու համար պարտավոր էր նախապես պետական գանձարանին համապատասխան երաշխավորութիւն և ապահովութիւն տալ:

Իսպենջ (ispenc). Ենթադրվում է, որ պարսկերէն բառ է՝ բաղկացած երկու բառից, իզ, որ նշանակում է «ից», և պենջ «հինգ», այսինքն հնգից մեկը: Օսմանյան կայսրութիւն մեջ իսպենջը զլխահարկի մի տեսակ էր, որը գանձվել է քրիստոնյա հպատակներից մինչև XVIII դարը: Իսպենջի գումարը եղել է 25 ակչե: Այդ գումարի գանձումը հիմնված էր իսլամական շարիաթի այն սկզբունքների վրա, բոլորը ոչ-հավատացյալները (քաֆիր) համարվում էին ստրուկ, գերի, իսկ գերին այդ դարերում Թուրքիայում գնահատվում էր հարյուր քսանհինգ ակչեով, որի շարիաթական մեկ հինգերորդը (hums-i şer'i) 25 ակչե էր: Ուրեմն «անհավատ» հպատակը՝ տարեկան 25 ակչե վճարելով, ձեռք կրեր բազմաթիւ իրավունք: Ինչպես պարզվում է կանոննամեներից իսպենջի գումարը միշտ չէ, որ 25 ակչե է եղել:

Խալաթի բափու (hilat tapusu—թուրք.), քեթիսուդա աղբյուրը (kethüda ag'irliğ'i—պարսկ. թուրք.). Խալաթալար, պատմական: Խալաթի Թափուն վարչական և հարկային ապօրինութիւն և կամայականութիւն տրվել օրինակներից է: Գյուղերում նոր քեթիսուդաներ նշանակվելու դեպքում գյուղացիներից բռնի կեցւոյ գանձել են այս հարկը՝ Քիլաթի Թափու, «քեթիսուդայութիւն ծանրութիւն» անուններով:

Խարաջ (harac—արաբ.). Հիմնական հողային հարկի անունն է: XVI—XVII դարերում խարաջը կորցրել էր իր նախկին նշանակութիւնը և, խարաջ ասելով հասկանում էին գյուղացիներից գանձվող բոլոր հարկերը միասին վերցրած. առանձին դեպքերում «խարաջ» օգտագործվում է ջիզիե տերմինի փոխարեն:

Միսի հարկ (resm-i duhan—արաբ.). Յուրաքանչյուր ծխից (տնտեսութիւն, տուն) գանձվող հարկը:

Կազա (kaza—արար.). Փոքր վարչական միավոր. սանջակները բաժանվում էին կազաների:

Կաշրկ-կուզուսու (kaşık kuzusu—թուրք.). բառացի նշանակում է զգալի պառ, փոխարեքական իմաստով՝ փոքրաքանակ:

Կալի հարկ (harman akçesi—թուրք.). Կալի համար ֆեոդալին վճարվող հարկը:

Կարա սալգուն (kara salgun—թուրք.). Էրզանիի շրջանի գյուղերից մեկի վճարած մեծագույն հարկերից է, միանվագ ձևով տարեկան չորս հազար ափսիս չափով: Թե ինչու է հարկն ստացել է կարա (սև) անունը, դժվար է ասել, հավանաբար իր ծանրության համար էր սև կոչվում: Սալգունը միանվագ տարեկան հարկն է, որը բաժանվում էր բնակիչների վրա:

Կափան կամ դափան (kapan—արար.). Շուկաներում մեծաքանակ ապրանքների կշռելու համար նախատեսված հատուկ մեծ կշեռք: Այդ կշեռքի օգտագործման համար զանազան հարկը կոչվում էր կափանի հարկ (resm-i kapan) կամ կշեռքի հարկ (resm-i mizan):

Կերի հարկ կամ ռեսմի ալեֆ (resm-i âlef—արար.). Արարերեն ալեֆ բառից է, որը նշանակում է խոտ, կեր: Ինչպես ցույց է տալիս ինքը բառը, այս հարկը պարտադիր կերպով զանազան էր գյուղացիներից՝ պետական ծառայողների ու տեղի սիփահիների ձիերն ու անասունները կերակրելու համար: Հարկը զանազան է ինչպես բնամթերքով (զարի, խոտ, հաղդ և այլն), այնպես էլ դրամով: Ըստ Բիթլիսի կանուներամեի, որպես ռեսմի ալեֆ յուրաքանչյուր անձից զանազան է վեց ափսիս:

Կես հարկ (resm-i nim—արար.). Չիֆթը, ինչպես այդ երևում է կանուներամեներից, լինում էր լրիվ և կես, ըստ այնմ էլ չիֆթի հարկը զանազան էր լրիվ և կես: Հետևաբար կես հարկը չիֆթի հարկի կեսն է:

Կըլլը (kilic), կըլլը հակիլ (kilic hakkı). Բառացի նշանակում է սուր, սրի իրավունք: Այսպես էին կոչվում գեամեթի կամ թիմարի տեր ֆեոդալի եկամուտները:

Հակ-ուլ-կալեմ (hak-ul-kalem—արար.). Նշանակում է զրադրության զրադրական համար իրավունք, վճար:

Հասանը փադիշահ (Hasan padişah). Խոսքը վերաբերում է Ահիյունլու թուրքմենների հայտնի տիրակալ Ուղուն Հասանին (1453—1477):

Հասան փադիշահի բարձրագույն ու սև ափսիս (karaca akçe). Ինչպես երևում է կանուներամեներից, մինչև XVII դարը Թուրքիայի Արևելյան նահանգներում գործածության մեջ են եղել Ուղուն Հասանի կշռի չափերը և դրամական միավորները: Հասան փադիշահի բաթմանը տասներկու նուկին էր, նուկին էլ՝ հարյուր վաթսու զիրհեմ, այս հաշվով բաթմանը հավասար կլինի 1920 զիրհեմի: Ուղուն Հասանի երեք սև ափսիս հավասար է եղել մեկ օսմանյան ափսիսի:

Համլե, դիվանի համլե (hamle, divanî hamle). Համլե արարերեն բառացի նշանակում է ճանրություն, կշիռ: Ինչպես երևում է Գյանջալի կանուներամեից, այս կշիռը գործածվել է նաև Գյանջալի շրջանում և հավասար է եղել 32 բաթմանի: Դիվանի համլե կառավարական պաշտոնական համլեի անունն է:

Հաշվառում կամ իհթիսաբիե (ihtisabiye). Կանուներամեներում գործ է ածվում գլխավորապես կշիռների և չափերի վրա կատարված հսկողության,

հաշվառման իմաստով: Հսկողության և հաշվառման պաշտոնյան կոչվում էր մյուհեսիբ (mühthesib), իսկ այդ հաշվառման և հսկողության համաբ-
ղանձվող հարկը կոչվում էր իհեսաբիե (ihtisabiye):

Հյուսթեք (hüccet—արար.). Բառացի՝ փաստ, ապացույց, որևէ մեկի սե-
փականությունը հաստատող և կամ թե որևէ որոշման հիմքը պարզող պաշ-
տոնական գրություն, որ տալիս էր շարխաթական դատարանը:

Հոդի հարկ (resm-i zemîn—արար.). Հոդի օգտագործման համար, ըստ
հոդի որակի, սահմանված հարկը:

Հումուս (hümus—արար.). Բառացի $\frac{1}{5}$, բերքի $\frac{1}{5}$ -ը, որը տրվում է
Փետղալին:

Մակբու (maktu—արար.). Բառացի նշանակում է որոշակի, կարված:
Այսպես էին կոչվում այն հարկերը, որոնք յուրաքանչյուր տարի սխտեմա-
տիկաբար, առանց հաշիվ առնելու բերքի քանակին ու պայմանները, նախապես
որոշված հատուկ գումարով դանձվում էին պետության կամ հողատեր ֆեո-
դալի օգտին:

Մահրեմ (mahrem—արար.), ճամահրեմ (namahrem—պարսկ. արար.).
Մահրեմ նշանակում է մերձավոր, ազգական, որի հետ շարխաթական կարգով
ամուսնություն չի թույլատրվում: Նամահրեմ օտարական է, որին չի թույ-
լատրվում կանանոց (հարեմ) մտնել:

Մալիքանե (malikâne—արար.). 1. Ժառանգական ավատ: Այսպես էին
կոչվում բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, սպաներին և վաստակավոր անձանց
սեփականության իրավունքով տրված հողը, չեֆթլիքը և այլ եկամտաբեր
կալվածները: 2. Ֆեոդալ հողատիրոջը (մալիքին) վճարվող հողային հարկը:

Մանգր կամ մանգր (mangır—թուրք.). Պղնձյա հին գրամ, որի չորսը
մեկ աղչեի էր հավասար:

Մարխասիե (marhasiye—արար.), մարխասիեի հարկը. Արարեբեն մու-
րախաս բառից է, որը նշանակում է լիազոր, առաջնորդ: Ինչպես երևում է
Կամախի կանուննամեի չորրորդ հոդվածից, այս հարկը նշանակվել է տարեկան
միանվագ գումարով վանքերի վրա և դանձվել է տեղի բրիտանյա բնակչու-
թյան յուրաքանչյուր անից տարեկան տասից տասնհինգ աղչեի չափով:

Մեֆկուֆչի (mefkufci—արար. թուրք.). Արարեբեն մեֆկուֆ բառից, որը
նշանակում է վակֆ, վակֆին վերաբերող: Մեֆկուֆչի վակֆի դործերի կառա-
վարն էր կամ պաշտոնյայի անունն է:

Միրաբի հարկը (resm-i mirabi—արար. պարսկ.) կամ հակ-ի շուրուք
(hak-i şurub—արար.). Հողամշակության ընթացքում ջուրն օգտագործելու
համար դանձվող այս հարկը, որը կոչվում էր նաև միրաբիլիբի հարկ (mîra-
bilik resmî), կազմում էր տվյալ մարզի, շրջանի, գյուղի, ֆետղալի երբեմն
նաև առանձին մյուլքատիրոջ կարեորագույն եկամուտներից մեկը: Քանի
որ Արևմտյան Հայաստանի և առհասարակ արևելյան երկրների կլիմայական
պայմաններում ոռոգման հարցը գյուղատնտեսության համար կենսական
նշանակություն ունի, զրա համար էլ այս հարկը առիթ է տվել Հարաշահու-
մների: Դա արտացոլված է Էրզրումի, Մալաթիայի և մի շարք այլ վայրերի
կանուննամեներում:

Միրախուրիե (mirahuriye—պարսկ.). Միրախուր էր կոչվում թագավորի
ախուռապետը: Միրախուրություն անունով դանձվող այս հարկը բնատուրբով
կոչվել է «ադեբի միրախուրիե» (adet-i mirahuriye):

Միրիլիվա (miriliva—պարսկ.). Պետութեան կողմից նշանակված լի՛ւախ (սանջակի) կառավարիչը:

Միրիմիրան (mirimiran—պարսկ.). Պետութեան կողմից նշանակված նահանգի բարձրաստիճան կառավարիչ պաշտոնյան, թուրքերեն կոչվում էր նաև բեյլերբեյի (հեռադպրում վախի):

Մյուզ (müd—հուն.). կշռի չափ է, բաթմանի մի այլ տեսակը: Օսմանյան պետութեան տարբեր շրջաններում մյուզը տարբեր ծանրութիւն է ունեցել՝ Սամարուլի քսան քիլիկի մինչև ութ քիլի, իսկ քիլին հավասար է ութ հազար գիրհեմի:

Մյուսելլեմ (müsellem—արաբ.). Բառացի նշանակում է ներված, ազատված հարկերից: Այսպես էին կոչվում որոշ ցեղեր ու գյուղական համայնքներ, որոնք սաղմական ծառայութեան և կամ ստանձնած որոշ պարտականութիւնները կատարման համար (ճանապարհների պահպանում, ջրանցքների կառուցում, բերդերի նորոգում և այլն) ազատվում էին զանձարանին հարկ վճարելուց:

Մուկաթա՛ա (mukata'a—արաբ.). Արաբերեն մակբուռ բառից է, որ նշանակում է գինը որոշված հողամաս, որ գեամեթի և թիմարի կարգից դուրս արվում էր որոշ գումարի գինաց. հողակտորը կոչվում էր մակտուս, իսկ դու՛մարը՝ մուկաթա:

Մուշակի հարկ (resm-i müşak). Գյուղացիներից տեղի ֆեոդալների ոգտին տարեկան որոշ օրեր պարտադիր աշխատանք (կտո) կատարելու փոխարեն գանձվող հարկը: «Մուշակը» հավանաբար հայերեն մշակ բառն է, որովհետև էրզնանի կանուներում ասված է, որ այդ հարկը գանձվում է հայերից, իսկ մուսուլմաններից չի գանձվում: Մուշակի հարկը կամ տարեկան վեց օր ծառայութիւն էր, կամ քսանշորս ակչէ հատուցում:

Մսխալ (miskal—արաբ.). կշռի չափ է, որ հավասար է 1,5 գիրհեմի կամ 4,8 դրամի:

Յազըչլըք (yazıcılik—թուրք.). Գրագրութեան, քարտուղարութեան վարձ:

Յուրուք (yürük). Թուրքերեն yürümek քայլել, շարժվել բայից: Այսպես էին կոչվում այն ցեղերը, որոնք քոչվորական և կիսաքոչվորական կյանք էին վարում. այդ ցեղերը մեծ-մասամբ թուրքմենական, քրդական և թուրքահասն ծագում ունեին: Սրանք հայտնի էին նաև յուզեջիներ անունով: Սրանց նկատմամբ օսմանյան կանուներում նախատեսված էին որոշ անանձ-նաշնորհումներ:

Նայիբեք (nâibcek—պարսկ. թուրք.) կամ Գիաբիի հարկ (resm-i niyâbet). արաբերեն նաիր, որտեղից և նաիբեք բառը կոչվում էր կազիբ (շարիաթական դատավոր) փոխանորդը: Նիաբեթը, նաիրութեան, նաիրի պաշտոնի անունն է: Նիաբիի հարկը նաիրութեան համար գանձվող հարկն է:

Նարխ (narh—արաբ.), Գարխըրք (narhçilik—արաբ. թուրք.). Պետութեան կողմից որոշ ապրանքների և մթերքների վրա նշանակված սակագինը կոչվում էր նարխ: Նարխ նշանակող պաշտոնյան կոչվում էր նարխի: Նարխըրք նարխի համար գանձվող հարկն է:

Նուկի (nügi). Ծանրութեան կշիռ: Նուկին հավասար է 20⁰ գիրհեմի, այլինքն՝ 640 դրամի:

Շահնե (şahne—պարսկ.), շահնելիք (şahnelik). 30 քիլիկի բարձր բերք ստացող գյուղացիներից գանձվող հարկը բնածիբերով կոչվել է շահնելիք:

Շահնեն այս հարկը հավաքող ու քաղաքի որոշ գործերին հսկող պաշտոնյայի անունն է:

Շահրուխի (şahruhi—պարսկ.). Լենդիթիւ՛ւր՝ ոչիկ Սււլթան Շահրուխի զրամական միավորն է:

Շամի-էշրեֆի (şami eşrefi—արաբ.). Շամը Դամասկոսի արարերեն անունն է: Շամի էշրեֆի՝ Շամի զրամական միավորներից է, որը ինչպես նշվում է կանոնադրմաններում, հավասար է եղել քառասուն օսմանյան ափսիս:

Շիրեջիլիք (şirecilik—թուրք.). Էրզրանի գավառի Բայուր հայկական գյուղի վճարած բաղամթիվ մեծագույն հարկերի մեջ շիրաջիլուրյան (խաղողի շիրա պատրաստելու) համար դանձվող գումարը:

Ոշխարի հարկ (resm-i ag'nâm). Այս հարկը կանոնադրման հիշատակում է նաև աղերի աղնեմ (adet-i agnâm), կայուն ռեսմի (koyun resmi) անուններով: Կանոնադրմաններում հիշատակված են նաև այդ հարկի հետևյալ տարբերակները՝ յալլաղի հարկ (resm-i yaylak), արոտավայրերը բարձրահալիս ուղտերի համար դանձվող հարկը, զըշլաղի հարկ (resm-i kişlak) կամ յարաղի հարկ (resm-i yatak). ձեռնարկում վարելու ուղտերի համար դանձվող հարկը:

Չափի (çab—հայերեն). Արեմտյան Հայաստանում մինչև վերջին ժամանակները գործածության մեջ եղող առևտրից շահված հացահատիկի չափ. մի չափը չորս կոդ է:

Չերքեզների (çerakise) ժամանակից. Նկատի է առնվում XIV—XVI դարերում եզիպտոսի չերքեզ մամուլների իշխանությունը, որի սահմանների մեջ էին մտնում Սիրիան, հյուսիսում՝ Մալաշը, Էլբիստանը, Մալաթիան, Արևելքում՝ Էլջեզիրեն մինչև Գերգորը:

Չիֆթ, չիֆթլիք (çift, çiftlik). Պաշտեղերեն ջոֆթ բառից, որ նշանակում է գույգ: Չիֆթը կամ չիֆթլիքը այն հողատիրն էր, որ հնարավոր էր մշակել մի գույգ եղան միջոցով: Ինչպես երևում է կանոնադրմաններից, չիֆթը կամ չիֆթլիքը մի հողային տարածություն էր, որն հավասար էր լավագույն տեղի համար 80 դեոնյուսմի, միջակ տեղում՝ 100 դեոնյուսմի, իսկ վատ տեղում 120, 130 դեոնյուսմ հողի:

Չիֆթի հարկը (resm-i çift—արաբ. պարսկ.). Չիֆթլիքը մշակելու իրավունք ձեռք բերելու համար վճարվող հարկն է: Չիֆթի հարկը ինչպես և չիֆթլիքը լինում էր լրիվ(tam) և՛ կես (nîm):

Չոբանբեգի (çoban begi). Թուրքերեն բառացի հովիվների պետ: Այս հարկը, ինչպես և յալլաղի, զշլաղի հարկերը դանձվում էին պետական դանձաբանին պատկանող յալլաղների (ամառանոցների) և զշլաղների (ձմեռանոցների) օգտագործման համար:

Չաբա բեննաքի հարկը (resm-i caba bennak). Այս հարկը դանձվում էր այն հողատիր գյուղացիներից, որոնք զրկված էին որևէ հողատիրից:

Չեբելու (cebelu). XV—XVII դարերում Օսմանյան կայսրության մեջ գեամեթի և թիմարի տեր ֆեոդալները պարտավոր էին պայմանական իրավունքով իրենց հատկացված հողի զիմաց զինվորական ծառայություն կատարել: Իսկ պատերազմի ժամանակ յուրաքանչյուր 5000 ափսիս եկամտի զիմաց պարտավոր էին բանակին տալ մեկ ռազմիկ՝ ջերելու անունով:

Չիզիե (cizye—արաբ.). Գլխահարկ, շարիաթական հարկերից ամենածանրը, որը դանձվում էր ոչ մուսուլման հպատակներից և նվաստացուցիչ

ընույթ ունեն: Զիզիեն դանձվում էր բոլոր հարկատու ոչ մուսուլման հպատակներին՝ համաձայն նրանց նյութական դրության: Ըստ այնմ էլ բոլոր հպատակները բաժանվում էին երեք հիմնական խմբի, ցածրերի (ednâ), միջակներին (evsat) և բարձրերի (‘alâ), որոնք համապատասխան ձևով պետի վճարեին՝ 10, 20 և 30 ալէ: XVII դարի սկզբից հարկի գումարը բարձրացավ 15, 30, 45 ալէ: Թուրք պատմագիրների վկայությամբ Ջիզիե հարկի ավելացումները հետապնդում ևս շարունակվել են: Զիզիեյի չափի ավելացումը պետական ղեկիցիտը ծածկելու կարևորագույն աղբյուրներից մեկն էր: XIX դարի երկրորդ կեսից Ջիզիեն փոխարինվեց բեդլի-ասկերի (զինվորագրության փոխարեն) հարկով, որը տեղացի մինչև 1908 թվականը՝ օսմանյան սահմանադրության հայտարարվելը:

Ռայար (հողնակի՝ ուսյար, reâya—արար.). Կանուննամեններում և առհասարակ սկզբնաղբյուրներում զործածվում է հարկատու հոգադրած գյուղացիության իմաստով՝ անկախ ազգային և դավանական պատկանելիությունից: Հետապնդում թուրքերը սեայա էին անվանում հատկապես քրիստոնյա հպատակներին:

Ռաբար (ribat—արար.). Միջնադարյան քաղաքի արվարձանները կոչվում էին ռաբաթ:

Ռեզմ (recm—արար.). Քարկոծել, քարով խփել: Հանցագործին կամ ռճբադործին մարմնի կեսը թաղելով և բարկոծելով սպանել:

Ռում (Rum), ռումի օրենք (Rum kanunu). Բառացի նշանակում է Հոռոմ, հռոմեական օրենք: Սակայն օսմանյան պետության սկզբնական շրջանում օսմանցի թուրքերը նույնպես ռում են անվանվել, որպես Ռումի, այսինքն Բյուզանդական երկրի նվաճողներ: Ռումի երկիր, Ռումի օրենք և այլն, պետք է հասկանալ օսմանյան երկիր, օսմանյան օրենք իմաստով:

Սալարիե (salâriye). Պարսկերեն սալար՝ հրամանատար, առաջնորդ բռնից: Սալարիեն արտակարգ ղեկավարի, հատկապես պատերազմների ժամանակ հրամանատարի օգտին բերքի մասը կամ գումարն է: Սալարիզի մի տարատեսակն է:

Սելամլիք (selamlık—արար. թուրք.). Այսպես է կոչվում այն հարկը, որ վճարում էին գյուղացիները տեղում նոր նշանակված ֆեոդալի օգտին, երբ զինում էին նրան զինավորելու:

Սիջիլ (sicil—արար.). Դատարանական վճիռների արձանագրության մատյան: Սիջիլին՝ զատարանական վճռով արձանագրված հանցագործ, ռճբադործ:

Սովորուբայից հարկեր (tekâlif-i örfiye). Թուրքիայում բոլոր հարկերը բաժանվում էին երկու հիմնական կատեգորիայի՝ շարիաթական հարկեր (rûsûm-i şeriye) և սովորուբայից հարկեր (rûsûm-i örfiye կամ tekâlif-i örfiye): Սուալին կարգի հարկերի մեջ մանում էին՝ աշարը (տասանորդ), խալաթը, ջիզիեն և զեբարը: Շարիաթական այս զլխավոր հարկերի հիման վրա, տարբեր զարեքում և տարբեր վայրերում նշանակվել և դանձվել են բաղամթիվ և բաղմատեսակ այլ հարկեր (ըստ թուրք պատմագիրների ավելի քան ութսուն հարկ), հողամշակութային և անասնապահության տարբեր բնագավառների, ջրաղացի, ամուսնություն, ռճրի և հանցագործությունների համար և այլն:

Սովորուբայից հարկերը նշանակվում էին սուլթանների հատուկ հրամաններով՝ երկրի և պետության բացառիկ կարիքների համար, մասնավորա-

պես պատերազմների ժամանակ: Այդ հարկերը թեև պաշտոնապես հայտարարվում էին ժամանակավոր, բայց պետությունն ուղղափառ-ֆեոդալական բնույթի և հարկատու բրիտանյա բնակչության կատարյալ իրավաբանական պայմաններում, հաճախ դառնում էին մշտական: Թվով 97-ի հասնող այդ սովորությունների հարկերի շարքում ամենից ավելի ծանրը պատերազմների կապակցությամբ նշանակված բազմաթիվ հարկերն էին՝ ավարիզը, իմդադի-սեֆերիկն (օդնություն արշավանքի համար), պաքսիմեթ բահա (զուժար հացի համար), ուլուֆե բահա (զուժար ոսճիկների համար) և այլն, և այլն:

Սուբաշի (subaşı—թուրք.), սուբաշլըք (subaşılik—թուրք.). Սուբաշի էր կոչվում կարգ ու կանոնի պահպանման հսկող պաշտոնյաների պետը: Ինչպես պարզվում է կանոնադրությանց, սուբաշիները զտնվում էին սանջակի բեյերի արամադրության տակ: Սուբաշի բառացի նշանակում է ջրպետ, անցյալում ոստիման ջրերի բաշխման և ոստիման գործերին հսկող պաշտոնյան է եղել: Հետագայում այդ պաշտոնը ավելի բնդարձակ իմաստ է ստացել: Սուբաշին ժամանակակից ստիկանապետի գերն էր կատարում: Սուբաշլըք՝ սուբաշի օդախի գանձված հարկը:

Սուլթանական ցեկրուզ (nevruz-i sultani). Պարսիկերեն նովրուզ նշանակում է նոր օր: Հին իրանական տարեցույցով տարեանկիզը մարտ ամսի 9-րդ օրն էր: Սուլթանական ցեկրուզ կամ ցեկրուզի սուլթանի Զալհադդին Մելիք-Շահի տարեցույցով բնորոշված նովրուզն է:

Վակիյե (vakıyye—արաբ.). Գործ է ածվում նաև վուկիյե (vukıyye), ուկիյե (ukıyye) ձևերով: Ծանրություն չափ, որ հետադաշում կոչվել է օկկա կամ օխա: Վակիյեն հալստար է եղել 200 մինչև 400 զիրենների:

Վիլայեթ (vilâyet—արաբ.). երկիր, երկրամաս, նահանգ: Օսմանյան աղբյուրներում, հատկապես XV—XVI դարերում հաճախ վիլայեթի փոխարեն գործածվում էր էյալեթ (eyâlet) տերմինը:

Տաֆ հարկ (resm-i hane—արաբ. պարսկ.). Այս հարկը ինչպես նաև Բիթլիսի կանոնադրություններում հիշատակված ջուլհակի հարկը (resm-i cüllah) և ալյաստանի հարկը (resm-i mekân) գանձվել է Քրդերի սովորության համաձայն:

Տասանորդ (öşür—արաբ.). Ինչպես բոլոր մյուս մուսուլմանական երկրներում, այնպես էլ Թուրքիայում, որպես հողային ու օրենական հարկ գյուղացիությունից գանձվում էր տասանորդ, բերքի $\frac{1}{10}$, երբեմն էլ $\frac{1}{8}$ և ավելի:

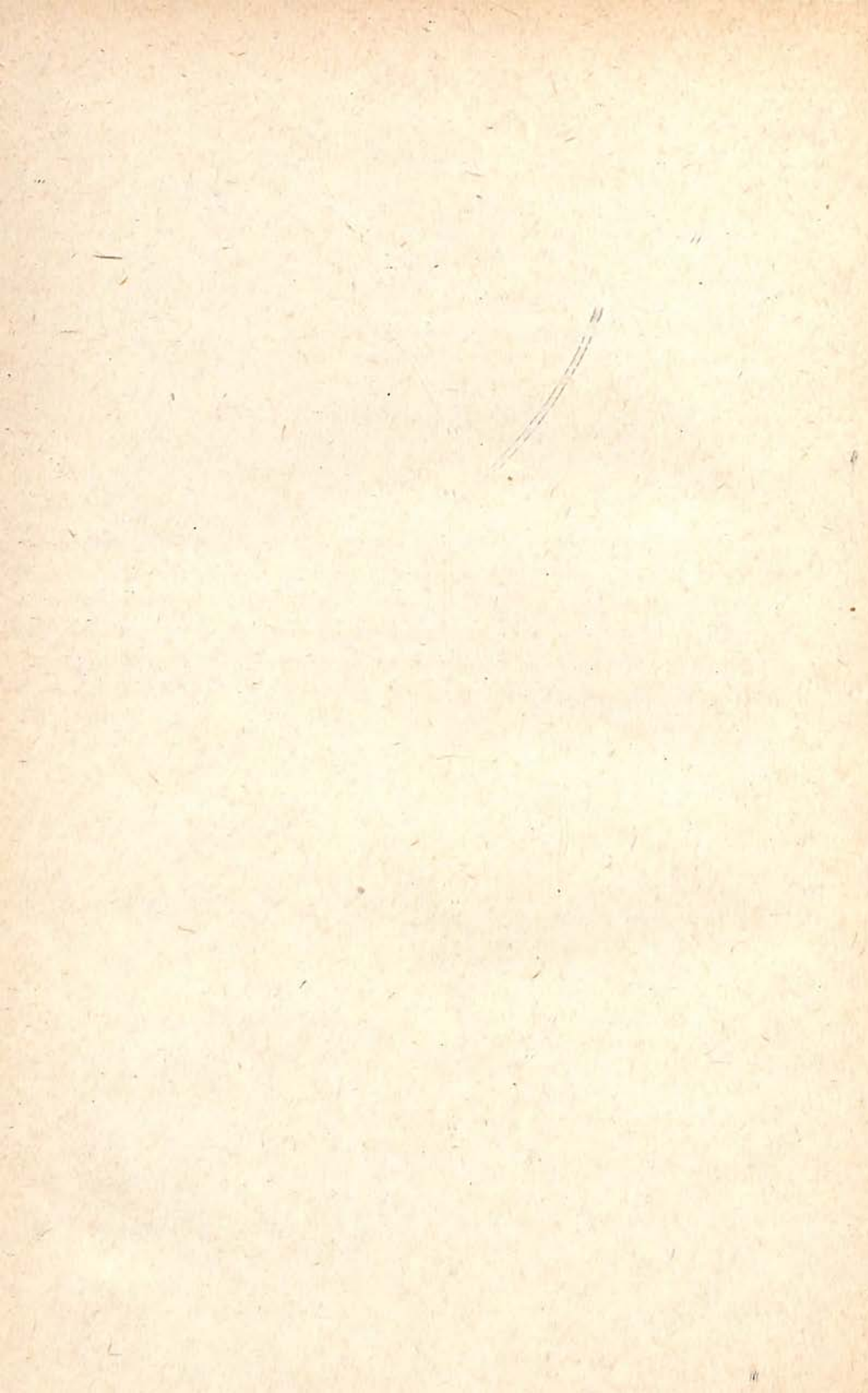
Տոնական հարկ (resm-i iydiye—արաբ.), ցեկրուզի հարկ (resm-i nevruzıye). Ընդունված կարգով գյուղացիները իսլամական տոների առթիվ պարտավոր էին որոշ նվերներ առն իրենց տերերին, այդ նվերը հարկի բնույթ ստացավ և կոչվեց քյուլիե (ıydiye), այսինքն տոնական: Նովրուզը (տարեանկիզը) տոներին մեկն էր, և այդ կապակցությամբ գանձվող հարկը կոչվում էր Նեվրուզի հարկ:

Տալանքի տասանորդ (öşürü cerime—արաբ.). Ապօրինի հարկերի պահանջն ու գանձումը ձևակերպելու համար նախված հարկ:

Բյուրեկչի (kürekçi—թուրք.). Բառացի նշանակում է թի բանեցնող: Կարիքի և դանազան արտակարգ դեպքերի, հատկապես պատերազմների ժամանակ գյուղացիները կատարում էին գանադան պարհակալին կառուցումներ և այլն, այդ պարհակները կոչվել են բյուրեկչի:

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Տ

Կանոննամաների ձեռագիր արաբատառ տեքստերի մասին
որոշ պատկերացում տալու համար արտատպում ենք Օ. Լ. Բարկանի
գրքում տպագրված բաղմաթիվ կանոննամաների ֆոտոպատճեննե-
րից մի քանիսը, որոնք վերաբերում են Արևմտյան Հայաստանին և
հայաբնակ շրջաններին, ինչպես նաև Վրաստանի, Գյանջայի վիլա-
յեթներին և Ստամբուլի խասերին:

والله اعلم

[illegible]

مکتبہ اسلامیہ

وغيره من اوجه وزن القوم المأخوذ من قوله تعالى

والمكتبة بازاءه وبها اربعة غرف ادخل من اربعة ابواب

لغة العرفان و سوادنی و طبع اولیاد او فخر الدین علی بن ابی طالب کے

تہجہ: روزیہ فیض الہیہ و سیدہ (عزیز) زبیراں و سیدہ لورک

سبحانك يا ذا الجلال والإكرام

[illegible]

۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

[illegible]

کونتا انفسه و با او ایستاد و بگوید که ای خداوند که همه را می‌دانی

١٧٩٠

1870

10

100

[Faint handwritten text at the bottom of the page]

...وہی ہے جو کہ ...

بسم الله الرحمن الرحيم

هذا الحق الذي لا ريب فيه ان الحق هو الحق

اور میرے شوہر کا دور تھا موطا اویلا دیکھنے والی تھی

در کے معنی اور وقت اور طور پر لکھا ہے اور یہاں اس کے الیہ

”لو انك لم تكتب في هذا في امور الاقامه الا براجعه” وان ينفذ في ايجامه

أحوال المالكة في بيع الوقف والتعلق بالأسبغ النبوية

ويسمونه وعلى الله التمسيد والاعطاء الفاعل من فيهم وخلفاء

100

100

... ..

وہی ہے جو اس کے لئے ایک نیا عالم بنا دے گا۔

اولاد النبی و اولاد ائمه علیهم السلام

وَأَمَّا بَيْنِي وَأَمَّا بَيْنَكَ فَأَنَا أَوَّلُ الْيَوْمِ

الجنة دار امان روحاني و جوارحه و جوارحه و جوارحه

بسم الله الرحمن الرحيم

Chlorophyll a 1.13 1.14 1.15

1891

unnâmesi, (Kısım: 1). (sf. 124).

کجه فلیک. اراقه سیر اولان اراضیه تلبه نایق قوی سفاحی
حدودند شرقه طغری هرگز کادبله اوتوزین ساعت سندی اذلوب
بیت جانب جنوب کلوبه هرگز ملحق اولون هر ارسنجا اوله کجاک
نچولنه نایخته لذبجه جنوبیه طوغری اوتوز ساعت سندی اوتوز سلب
مکته اوزره غیا انقین ساعت طول وصاله ورتیه سفاحی
ساعت وصاله اوتوز ساعت عرض اوله حدود ایتا و جابیه و ایتا و جابیه
برقوله اوتوز ساعت و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
و جابیه و جابیه و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
اوتوز ساعت ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
و جابیه و جابیه و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
حالیته اول اسلوب بله ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
اوتوز ساعت ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
سابق اوتوز ساعت ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
اولوز قالدن حریره و ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
سکرت و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
نمایف نسیر اولوز ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
سکرت و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
ایک ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
نفسه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
قدیم ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
ایک ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه
بوز ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه ایتا و جابیه

٩٢٥
 والذين غفروا بالخطية والعزوة والصلوة على نبيهم المختار بالولاية
 والجنون ومن فلهذه صورة الدقة المقتضية للواء العباس
 قد رسمت بنا بالمطالع الا ان لونه المظلم وادب الفوق ل
 والالتصاق بالمطالع ابرز المظلمة بطلاقة سديده والمطالع
 باجود ما لا لا ماضي للبرقاة وقام الطغافان الماحض
 زله مور ولا فانه قد وقع القور بأمانة يوفى توفيق نعم
 وحسن سلطة حجة المفقود وبكلمات كاتبه وروى سلطان
 وآله لاجتماع نور في اول ابرص صف المقتضى ٩٢٥

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Առաջաբան	5
Էրզրումի վիլայեթի կանուներն	19
Երզնկայի կանուներ	34
Բարեբրդի կանուներ	39
Կամախի կանուներ	41
Բիթլիսի վիլայեթի կանուներ	45
Պարբերդի լիվայի կանուներ	48
Ռումի վիլայեթի սիփահու կանուներ	51
Դիվրիկի լիվայի կանուներնամեն	53
Բողոքի կանուներնամեն	55
Դերբենդի լիվայեթի կանուներ	63
Սմեդի լիվայի կանուներնամեն	73
Արաբկերի լիվայի կանուներ	77
Չաշկաձագի լիվայի կանուներ	80
Էրզանի լիվայի կանուների զաֆթարը	85
Մալաթիայի լիվայի կանուներ	92
Բենիսնիի վիլայեթի կանուներնամեն	97
Կարամանի վիլայեթի կանուներնամեն	99
Կեսարիայի լիվայի կանուներ	104
Ջերմուկի լիվայի կանուներ	106
Սսի լիվայի կանուներ	108
Տրապիզոնի լիվայի կանուներնամեն	111
Վրաստանի (Դյուրջիստանի) վիլայեթի կանուներնամեն	115
Դյանյայի էյալեթի կանուներ	120
Резюме	124
Ծանոթագրություններ	128
Հավելված	139

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ-ի ԳԱ արևելագիտության սեկտորի
գիտական խորհրդի հանձնարարությամբ

Պատ. խմբագիր՝ Բ. Լ. ՉՈՒԳՈՍՉՅԱՆ,
Հրատ. խմբագիր՝ Ռ. Խ. ՄԱՆՈՅԱՆ,
Նկարչական ձևավորումը՝ Կ. Հ. ՅՈՒԹՈՒՋՅԱՆԻ
Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Ա. ԿՍՓԼԱՆՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Լ. Ս. ՍԱՐԱՅՅԱՆ

ՎՋ 06234, պատվեր 397, ԽՀԽ 828, հրատ. № 2282, տպաքանակ 1500

Հանձնված է արտադրության 31/X 1963 թ., ստորագրված է
տպագրության 23/VII 1964 թ.:

Տպագր. 9,5 մամ., հրատ. 7,1 մամ.:

Թուղթ $60 \times 92\frac{1}{16}$, Գինը կազմում է 63 կ.:

Հայկական ՍՍՌ-ի ԳԱ Հրատարակչության տպարան, Երևան,
Բաբելյանության 24

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220035228

A 35228